

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2019 01

szám

JÁSZ ATTILA: Fölösleges hírnév

DOBOZI ESZTER, JENEI GYULA, VARGA MELINDA versei

SARUSI MIHÁLY, LUKÁTS JÁNOS, PRUZSINSZKY SÁNDOR prózái

SZÁSZ LÁSZLÓ Arany-tanulmánya

GRÓH GÁSPÁR, HEGEDŰS IMRE JÁNOS, HAKLIK NORBERT kritikái

GOSZTOLA GÁBOR [GOS] munkáival

KORTÁRS 2019 01

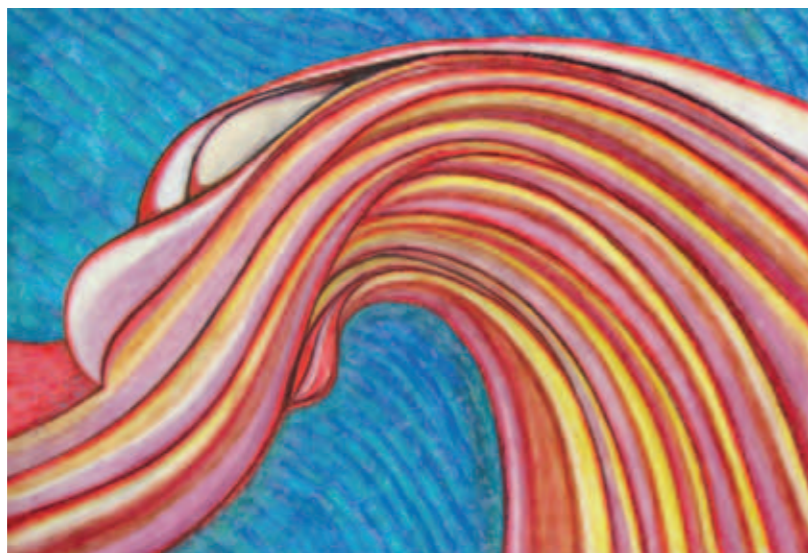
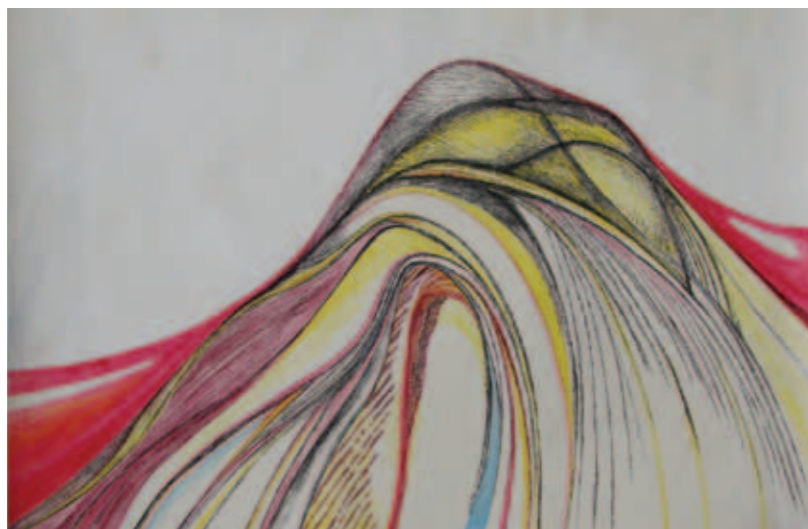

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft

www.kortarsfolyoirat.hu

25n/a
Nemzeti Kulturális Alap

GOSZTOLA GÁBOR, Csók a nyíló virágra, avagy a visszanyelt mosoly, 2010

TARTALOM

- 3** DOBOZI ESZTER: Midőn beteg volt...; Monológ egy befejezetlen színjátékból *(versek)*
- 4** JENEI GYULA: Isteni műhiba 2. *(vers)*
- 7** SARUSI MIHÁLY: Futóvadlövészet *(regényrészlet)*
- 17** VARGA MELINDA: öregség; madártávlát; acélgolyók a cseppek; A gondolat megfürdik a Trevi-kútban *(versek)*
- 19** JÁSZ ATTILA: Fölösleges hírnév *(prózavers)*
- 21** LUKÁTS JÁNOS: Vakarc *(próza)*
- 28** ZELEI MIKLÓS: Majdebi éneke *(vers)*
- 29** SÜTŐ CSABA ANDRÁS: párbeszéd jó kedvvel, bőséggel; hangol; mér *(versek)*
- 32** VARGA IMRE: Egy kánpad díszletei; Aigeusz, indulj!; Az idősödő nőkhöz *(versek)*
- 34** PRUZSINSZKY SÁNDOR: Müller Gyula nagy naptára *(próza)*
- 41** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XV.
- 42** BOZÓK FERENC: Kétéltűek
- Kortárs-díj 2018**
- 45** PÉCSI GYÖRGYI: Tóbiás Krisztián laudációja
- 47** STURM LÁSZLÓ: Kemsei István laudációja
- 48** NOVOTNY TIHAMÉR: Nagy Árpád Pika laudációja
- 52** NOVOTNY TIHAMÉR: GOS-biozmosz – Kiállítás helyett – emlékkiállítás *(képzőművészet)*
- 59** ORCSIK ROLAND: Posztjugoszláv vagy jugózombi magyarok? – Hozzászólás Pécsi Györgyi Honvagy egy hazáért című írásához *(tépőzárak)*
- 67** BABUS ANTAL: Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából *(2. rész)*
- 80** SZÁSZ LÁSZLÓ: „...Amit a festő hibázott, a költő azt utána képzeleli” – Arany János ember-arca az utókor emlékezetében *(1. rész)*
- 93** SEBŐK MELINDA: Kovács András Ferenc Babits-parafrázisai
- 99** GRÓH GÁSPÁR: Közép-Európa: centrum és/vagy periféria? (Kiss Gy. Csaba: Közép-európai találkozásaim. 18 név – 41 arckép)
- 103** HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Hármaskönyv – A századelő antológiája
- 111** BENCE ERIKA: Fenyvesi Ottó / Halott vajdaságiakat olvasva. Második könyv
- 113** J. MERZA GYULA: Doboss Gyula / A Merza-unoka
- 116** HAKLIK NORBERT: Mécs Anna / Gyerekzár
- 118** SZEMES PÉTER: Kerék Imre / Mint eleven igézet

E számunkat GOSZTOLA GÁBOR [GOS] munkáival illusztráltuk.

A borítón: Kakaskodók, 2009; Transz-mutáció, 1963

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-vezet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,**
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prino-tipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat archívuma az interneten új címre költözik.

Ezentúl a **www.kortarsfolyoirat.hu** címen tudják elérni régebbi lapszámaink anyagát és vizuális galériánkat.

Itt adunk hírt a folyóirathoz kapcsolódó eseményekről is.

Várjuk látogatóinkat!

DOBOZI ESZTER

Midőn beteg volt...

DOBOZI ESZTER (1956) Kecskemét

„Mily jó volt csacsogó csermely partján heverészni
Hús árnyékot adó tölgy terebélye alatt.”

Janus Pannonius: *Mikor a táborban megbetegedett,*
ford. Kálnoky László

Fátyolos érintésüket ismered ott a folyóknak?
Nagy vizekét, tengernyiekét? Emlékszel-e még? Így
kezdtem járni is egykor búza s a rozs közepében:
mint majd félelmem kint hagyva a partokon, úszni
Tőled vettem a bátorságot; a csúcsra föl, onnan
a hús árnyak alatt leereszkedtünk, ahogyan le
s föl ég lajtorjáin az angyalok – ellebegőben...
Várom. Hét emelet magasából kémlelek itt most,
míg csak fel tudok állni, merengeni (orvosaim ha
engedik) a tónak tükörén; fénylik s idelátszik.
Nézem az erdőt, lombokon át házunk tetejét, mely
hetvenöt ölnyi szabadságunkat tartja meg. Őrzi.

Monológ egy befejezetlen színjátékból

ha történetesen statáriumot hirdetnének,
bitóra küldenél?
főbe lövetnél?
útszélre vetett fogolyként tarkólövés
vagy penge járna?
netán *feszítsd meg*-et kiáltanál?
mi volna fölényed biztosítéka?
felnégyeltetésem vagy kerékbe törettetésem?
máglyára küldenél?
nyaktiló alá?
gázkamrába? fagyhalálba?
nagylelkűségből csupán villamosszékbe?
rádiümögöt csempésznél szobámba?
jótékony mérget a poharamba?
tankot vezetve eltaposnál?
erőgéppel rám rontatnál?
korunk divatja szerint
vakhitek, ádáz tanok hóhéraival
küldenéd halálos üzeneted?
gyilokkal jönnél?
vagy megelégszel azzal,
hogyanaponta ölj meg – szavakkal?
te meg te meg te
és ti, mind, akik...

JENEI GYULA (1962) Szolnok

JENEI GYULA

Isteni műhiba 2.

rendkívüli eseményre készülök. az időpont még kérdéses, de a dolog elkerülhetetlennek látszik, s húsz éven belül valószínűleg megtörténik.

még nem tudni, hogyan történne pontosan. talán a barátom temetésére mennék, nagyon öregen, s némi szenilis elégtétellel, hogy túléltem. ezt apró kis győzelemként könyvelném el a sok durva vereség mellé, amiket a magas vérnyomás, a szabálytalan szívlökések, a fülzúgás, az allergia, a sipoly, az örökös fejfájások, gerincnyavalyák, lábzsibbadások, porckopások okoznának. a temetésen megfáznék, s egyébként is roskatag szerveim a végkimerülés határára taszítanának. nyomorult szívem egyre gyorsabban és egyre gyengébben dobogna. konzíliumra várnék hűvös, őszi reggelen családom körében, s még belekóstolnék egy bögre édesítőszeres kávéba, feleségem áttámogatna a hálószobába, ahol, mintha lassított filmen, befeküdnék az ágyba, engedném, hogy nyakamig húzza a takarót, esetleg erőtlenül még megkérdeném, hány óra, különben mindegy. a választ már úgysem hallanám.

madárinfluenzát követő szövődmény is lehetne, gócos tüdőgyulladás. hetekig húzódna. makacskodna az antibiotikummal, és esetleg társulhatna vizeleti, székletürítési gondokkal. nyugösen és kiszolgáltatottan telnének a hetek. néha látogatók jönnének, de meg sem próbálnék mosolyt vagy bizakodást erőltetni ábrázatomra. izzadás, pelenkaszégyen, cserepes száj, étvágytalan napszakok. egy reggel nem ébrednék fel, csak fájdalomvillanásnyira. amikor a verőér megreped a szívben. vagy arra sem. a nővér észrevenné zaklatott légzésem, elfehéredett arcom, s a doktornőért kiáltana, aki még belém nyomna egy injekciót, de már nem ide-oda sodródnék a két part között, hanem csak: oda.

műtétek, vérátömlesztések. kíváncsiskodó társalgások a folyosón, ahol sugárkezelésre várunk. kihúzom még vagy három évig a diagnózis után, ahogy egykor apám a tüdőrákkal. a vége felé szondán táplálnak majd, mert nyelni nem tudok, s a morfiumtapaszok lesznek az idő fénypontjai, persze csak halványak, mint fakó hajnali csillagok. egyszerre könnyörgök majd az életért, s hogy legyen végre vége, mígnem egy, a kezelések miatt kialakuló szepszis megoldja az összes légzési nehézségem.

lehetnék visszatérő vendég pszichiátriákon, aki kényszeresen újra és újra elpróbálja a finálét, mígnem egyszer jócskán túllépve a szokásos adagon, remegő kézzel beszédném az elszánt altatószereket, amelyekkel messzi beúszok majd öntudatlan vizekre, olyan messzi, hogy már nem is érzեւեւ az egyre lassúbb, egyre halkabb szívütéseket. aztán, ha távolodó alakom föloldódik a horizont vonalán a hideg holdfényben, az orvosok följegyzik a percet és a napot.

ha szerelmi bánatomban vagy az elmúlás folyamatától való félelmemben úgy döntenék, hogy valami gyorsan száguldó tömegre bízom testemnek hirtelen, tehát a hosszabb kínlódástól viszonylag mentes szétzúzását, akkor elhagyott vasúti átjárót választanék, és nem törődnék a mozdonyvezető poszttraumás stresszével. de az is lehet, hogy turistáskodnék, vagy egyszerűen csak egyik településről a másikra gyalogolnék éppen a sínek mellett vagy a talpfákon lépkedve, s a kanyar miatt későn venném észre a hátam mögött közeledő mozdonyt, s ahogy próbálnék kitérni előle, megbotlanék, beleakadna a cipőm a sínbe, s már nem tudnám arrébb vonszolni magam. mindkét lábamat levágná a vonat. hamar elvéreznék, elsötétülne a világ, pedig reggel lenne. gyorsan tompulnának a neszek. de lehet, hogy a pályaudvar peronjáról szédülnék alá, vagy elsodorna a szerelvény léghuzata, s még észlelném, ahogy hívják a mentőket, ahogy körém gyűlnek az emberek. talán ez lenne a legrosszabb: ahogyan körém gyűlnek.

évekig küzdenék a kórral. néha hangtalanul imádkoznék gyerekkori szentekhez, de csak a fájdalom sűrűsödne a torkomban, meg a félelem. sorban halnának meg a barátaim, s mindegyik pusztulásában a magam sorsát siratnám. munkába menekülnék, de semmi sem segítene. türelmetlen lennék, ingerült, gonosz. nem a szavakban, azok elfogynának lassan, hanem a mozdulatokban. tört szememben addig lobogna a kín, míg fekete lyukként magába rántaná az életem.

lehet, hogy kitör a háború, újra kell rendezni az erőviszonyokat. én polgári áldozat leszek. utcai harcoké, ahogy kenyérért megyek a boltba. vagy terrortámadásé. egy olyan túszcsoport tagja, amiből tízpercenként kivégeznek egyet. mondjuk, soron következőként épp a kilencedik percben járnék. visszaszámolok, behugyozok? vajon mire gondolok az utolsó perc ötvenkettedik másodpercében? vagy az ötvennyolcadikban? kire, mire tapad

a pillantásom, amikor másfél méterről lelőnek, esetleg közvetlen közlről halántékon? vagy inkább behunyom a szemem?

tüdőrák is lehetne, hörgőből kiindulva, ahogyan az apámnak (de ezt már említettem). az embólia vándorlása, honfoglalása, s hogy esetleges semmi ne legyen, mindenre átterjedne a daganat. nyirokrendszer, máj, vese, mellékvese, gyomor, hashártya, hasnyálmirigy. a végén elviselhetetlen, levegőtlen mellkasi nyomás, tüdőcsapolás. onnantól már csak negyedóra.

történnék mulasztások, orvosi tévedések. de mind csak következmény lesz. következménye a jóvátelhetetlen isteni műhibának.

SARUSI MIHÁLY

Futóvadlövészet

SARUSI MIHÁLY (1944) Balatonalmádi

[1967]

Bántják a húgod. „...lehetséges, hogy kívágnak a Balassából. A suliból telefontáltak a művelődésügyi osztályra, hogy vágjanak ki, mert 5-6-ból állok bukásra, és iskolaidő alatt fiúkat fogadok a lakásomon. Kész röhej. Majd meg fogom tőlük kérdezni, hogy honnan szedték ezt az örült marhaságot. Csak azon múlik az egész, hogy elhiszik-e, vagy sem...” Zaklatottnak zaklatott az élete. (Sem édesanyja, akihez fordulhatna; sem édesapja, akire számíthatna; sem testvér, báty, aki biztos támasz volna... Mi meg, akire számíthat a rászoruló! Feri meg én. Ajaj. Volt nekünk elég bajunk – magunkkal.)

Mustohád írja. Apám ifjú felesége írja: vár Kati! Nagyon, siessek. „Remélem, tudsz arról, hogy Kati ide költözött.” Oda; hívtam hozzám, mire föl azt kérdezte, hozza-e a fogkefét is. Hogyne, mondom magamban örömmel, a fogunkat is megkeféljük. Tanulás közben hogy ne esne jól egy kis fogkefés móka? S nem ott ragadt? „Te persze annyira pofátlan vagy, hogy egy sort sem írsz neki. Alig győzöm hitegetni, biztos jössz haza, azért nem írsz neki. Különben most itthon fekszik, táppénzen van. Ugyanis leesett a felemás korlátról, és izombevérése van, nagyon fáj neki, és kötözöm, borogatom a lábát. Siethetnél haza, hogy felválts ebben a munkában. Ha hazajönnél, biztos meggyógyulna. Ő mondja, itt írom az ágya mellett a levelet.” Ágya? Az ágyam mellett... És hogy jót tenne neki, ha én kenném az izomsérülését, valóban jót tehetne mindkettőnknek. Pillanatnyilag! Ám hogy... „Ide figyelj, te hülye, ez a Kati annyira szeret téged, és olyan sok mindent eltűr neked, hogy én már a te helyedben szégyellném magam. Apád is mondja, hogy egy emeletes hülye vagy, ha nem veszed el.” Az tette volna be nekem a kaput! (Jól érezte mindkettőjűk, kire, mire van szükségem...) „Azt hiszed, hogy neked azt a sok hülyeséget minden lány eltűrné.” A hozzád hasonló szerencsére nem. Sőt, uzsgyi, vedd el magad, amikor kiderül, hogy nem úgy ugrok, ahogy rendelni tetszenek e lányok. „Azt hiszed, hogy ő nem tudja, te akárhány lányt meglátsz, azt mind szereted.” Volt benne valami. „Ő ezt mind tudja, és csak annyi a hozzáfűznivalója, hogy minden költőpalánta ilyen... / Nem zaklatom tovább méltóságodat, viszontlátásra, költő úr...” Hogy apámat befűzted, rendben, de engem a magadfajta, Istennek hála, sosem tudott. (Pillanatnyilag hogyne!) „Puszil Kati, és azt üzeni, hogy nagyon szeret, és írjal. Siess írni...” Siettem. Hanyatt-homlok.

Megjöttél a tengerről. Évszám nincs a keltezésben, de egyértelmű, hogy bolgár tengerparti csavargásunk után íródott. „Kedves csirkefogó! / Mind a kellemes képeslapot, mind pedig útbeszámolódat nagy örömmel vettem, és nagy élvezettel olvastam. (Különösen a lapot.) Különösen levednek az a része tetszett, amikor beszámoltál a cseh leánnyal folytatott idilledről. / Ha akarja, azonnal elveszed feleségül. Nagyon jó!... A beszámolódd annál is inkább tetszett, mivel én is erősen készülök az »Aranyhomokra« és a »Napos-partra«. Négyen megyünk kocsival, Románián keresztül. Képzeld el, végig Erdélyen,

Részlet a szerző *Életszomj* című, készülő levélregényéből.

a havasokon... Természetesen sátorban alszunk és patakban mosdunk, iszunk és stb... / Janegánál voltam tegnap. Augusztus 12-én lesz az eljegyzése Pécssett, hatalmas ceremóniával." Ő óvott nemrég a házasságától, ments Isten! „Teljesen kispolgár a fiú. De hát Ő így jól érzi magát.” Nemsokára Pali barátom fejét is bekötötték. Az egyik lány a cégénél. „Barátom, megmondom őszintén, hogy irigyellek. Pazar nyarad volt, szerelmes voltál (ez viszont nem új).” Nem, mert néha hetente másba voltunk szerelmesek! „...bohémkodtál, sőt, egyre jobb ötleteid születnek vagabund életmódod még érdekesebbé tételében.” Igen, az e nyári tengerparti csavargásunkról születő *Tengerszerelem* lett a nyitánya a *Vagabundkorzó* című hétkötetes sorozatnak. „Én ehelyett benn rohadok egy meleg, bűdös, cigarettafüstös irodában, és várom az anticiklont... / Pénz viszont kell, tudod, mi van. Téged persze nem érdekel, de majd meglátjuk, Pesten mit kezdél...”

Sokra nem mentem Pesten a vagabund szellememmel. (Futottam tovább.) (Odébbálltam.) (Ja, elfelejtettem, a címzett: Dr. Kurtucz Mihály, Békéscsaba, Corvin u. 7. A postás leshetett, mi nem történt ezzel a Misivel... Minek nem adja ki magát!)

Olga, cirill betűkkel. Egyetlen cirill betűkkel írt levelem a drezdai képeslap. Már mint amit nekem így írtak; elkövetője a szöske cseh Olga, akivel e nyáron találkoztam a bolgár tengerparton. Akibe rögvést beleszerettem – ahogy *Jesztem mlada* (magyar címmel ellátva *Tengerszerelem, I. Vagabundkorzó I.*) című elbeszélő úti költeményemben körbeírtam s megvallottam. Drezdából küldi üdvözlését, s köszöni a levelet, amelyet nem várt (*Szpaszibi za tvoje pismo, kotoroje ja nye zsdála*). Valóban beleszerettem... Már ahogy rám nézett; ahogy beástam magam a tengerparti homokba, mellém ugrott, s már kaparta magát ő is... rám nevetve. (Idill, írta Pali. Valóban az volt.) Hogy amikor Máté legközelebb odavigye a barátait, Olga a férjével ott nyaraljon. Akkor már túl az érettségien... (Azonnal elkelt! Nem csoda.) A szülei azt mondták neki: még fiatal vagy... Ahhoz, hogy velem túlzottan összemeledjék. Igazuk volt... De akkor: hogy fáj! (Míg nem láttam meg a következő legszebbet.)

Saci Pécsről. Nagyon megindultam... Ekkor épp Pécsről (nyilván a főiskoláról) jött lánytól képeslap a Corvin 7-be. Saci azt írja, nem emlékszik rám... Nem, mert valamiért kínos lehetett neki. Tán már menyasszony volt? Gyulán a Vár-fürdőben melegedtünk össze – erősebben a sötét színű, átláthatatlan meleg, sőt gyógyító vízben. Azt mondta, vigyázzunk, mert elvisz az erkölcsrendészet. (Vigyáztunk; nem vitt el.) Később újra összefutottunk; jó, hogy nem akart fölismerni! Családjával az oldalán.

Tanítóképzői életünk. A tanulmányi főelőadónak rosszul esik, hogy fölszólítására sem küldtük el a jövedelemigazolást, úgyhogy ez már a második sürgése. Már mint iratot a minket eltartók jövedelméről. Merthogy ilyen nem vala! (Még hogy nem vala, de nem is level!) Már mint minket eltartó személy (sem égen, sem földön). Hogy zargassuk megint a tisztelt városi tanácsi illetékeseket. Másképpen nem kapjuk meg Szent Mihály havában a rendszeres pénzbeli támogatást. (Jól néznénk ki! Havi 400, ennyiből éltünk három magyar esztendőig. Hogy ma, 2016-ban azt is megköszönjük. Kicsi, de elég – ahhoz, hogy ne halj éhen. Éppen elég. A többi...)

Bözsi inasnak állt. Feleségem 14. születésnapján íródott húgom e levele... Hogy tudtunk volna mi akkor egymásról?! Csak ez a fél évszázad hoz össze dolgokat. Húgom egyszerre dolgozik fodrásztanulóként, és végzi a gimnáziumot. Amit szeretne mielőbb befejezni. És közben a tánc. „Rengeteget tanulok.

Amikor d.u.-os vagyok, d.e. a suliban vagyok, ill. a gimiben, és csak este 10-kor kerülök haza. Nagyon nehéz lesz letenni ezt a 4. osztályt, de muszáj. / Hülye Mamika meg [a mestere] nem akar engedni táncolni, mert járunk előadásokra, és akkor ő kevesebbet termel. Kénytelen vagyok ilyenkor betegálmányba menni.” (Mutattam neki a jó példát.) „Kész cirkusz. Pedig nem maradok ki. Decemberben 1 hetes túrára megyünk a Bükkbe, tavasszal pedig Franciaába... / Feri azóta még nem volt itthon, úgyhogy még egyben van a lakás.” Hív Béla lagzijába; ugyanakkor lesz a Titónak becézett Tihamér unokatestvérünk esküvője is, ők nem küldtek meghívót.

Ari, Csabáról. Körösztanyám, személyesen, a diáktotthonba: „Édes Misike! / Nagyon sietek, csak küldöm, amit kértél. Szeretném, ha máskor nem szorulóknál ilyen kérésre, hanem előre gondolkoznál. Jól vagyunk. Feri meg Erzsike jól érezték magukat a lagziban, és mondja Erzsike, hogy ő megírta Neked a lagzi idejét, elmehettél volna, tőled úgysem vártak ajándékot. / Komolyodjál meg, én is piszokul tanulok. Gyerekek és Mama is jól vannak. Jól tanuljál. Nagyon sok szeretettel gondolunk rád, és milliószor csókolunk, Aranka és a többiek.” Pénzsűkében lehettem? (Mindig abban voltam.) Elfogyott a zsebkezdőm, netán a fehér alsóneműm? Valamim. (Mindenem...) Hogy ő ellásson velem. Csak időben kellett volna szólni. (Nem járhattam a nyakára. Volt elég gondja a családjával.)

Lagziról maradtál le. „Nagyon sajnálhatod, hogy nem jöttél el a lagziba. Feri is hazajött” [a katonaságtól], itt voltak a romániaiak [erdélyiek, azaz a kisiratosiak] is. Kassi volt. Sajnos faterék nem jöttek, és borzasztóan sírt Béla bácsi és Rozika néni. Mi Ferivel semmit sem vittünk. Nem is vártak tőlünk, de azért egy kicsit kellemetlen volt. / Nagyon édes kislányt vett el Béla.” Béla unokaöcsém, a lagzi Kovácsházán lehetett. Szegeden telepedtek le, három gyermekük van. Béla emlékezett rá, hogy amikor határőr volt, látta a hirdetőtáblán a fényképet: országos körözést adtak ki ellenem. Amikor megszöktem a seregből. Azt mondja, jó, hogy nem kaptak el a határőrök, mert hülyére vertek volna. Ott olyan volt a hangulat. A szokás. A mindennapi – szocialista – gyakorlat. „Feri tők részeg volt. Másnap d.e. elbúcsúzott, hogy megy haza, és d.u. még Kétegyházán volt. Egész d.e. Lőkősházán csavargott. De hogy hogy került oda, sajnós nem tudja. / Ma volt itt Máté, elvitte, amit kértél... / Eladtam a kék orkándzsekimet, és vettem helyette egy frankó fehér ballonkabátot. Úgy örülök neki.” Valahogy boldogulnia kellett. Boldogulnunk. (Az a sok kicsi segítség milyen jól jött! Enélkül. Nélkületek.)

Pali gondban. Velem tartana, de nem lehet. Nem tud, nem akar. Sodorja az ár? Másfelé? „Mikor leveledet elolvastam, az asztalra csaptam, és teljesen fellelkesülve ezt kiáltottam, ez kell! Mégiscsak ez lenne az igazi számomra is. Hiszen tudott dolog, hogy eléggé hasonló, nyugtalan vérű, változtatni akaró emberek vagyunk. És ha én más formában próbálkozom is, ez nem jelenti azt, hogy már »lejjebb adtam«, mint írtad. Kétségtelen, hogy valami változás történt, de ez természetes ebben a környezetben, ebben a »társadalmi pozíciómban«. Erre azt mondhatod joggal, hogy megalkuvó hülyegyerek vagyok. Tévedés. A nagyobb hiba a környezetben van...” Megalkuvó? Más útra tértünk. Mászt rendelt nekünk az Öregisten. Ki-ki a magáét járta végig. Ő jól kereső (igen magas állású) állami tisztviselő lett, mi magunk az íróvá válás több mint göröngyös útját jártuk végig. Járjuk... A csabai hölgyfodrászattól (ahol inasként, majd segédként követtük el első művecskéinket) a művészeti akadémiáig (oda kültagként jutottunk) – végig megmaradva szegénylegénynek. Egyikünknek sincs miért panaszkodnia.

„...időnként egy-egy váratlan momentumtól indítatva kitörök, és rájövök arra, ez nem az én világom. Az egész fel kell rúgni. Kezdve az átkozott hivatali levegőtől és hierarchiájától összes női kapcsolatomig. Ez utóbbira utalva (mint eddigi beszélgetéseink alatt alig érintett témára) [hogyne, furton-furt ide lyukadunk ki] csak jellemző példa: a kis festő román, pardon, magyar kislány óta ismét senkit nem akarok feleségül venni.” Gyönyörű temesvári, magyarul, románul, németül egyként jól beszélő hunn kislány, akit a Délinél szólítottunk meg. Nem volt hajlandó velünk magyarul szóba állni, németül Palival kezdett beszélgetni, s a végén ő kísérte haza. Hogy amikor elváljanak (addigra kiderült, hogy csak minket elhárítandó szólalt meg németül), ne énutánam kezdjen érdeklődni? „Szóval valamit tenni kell!!! De meg kell értened, hogy nekem már nehezebb elszakadni ettől az életformától, ahol melleleg már jelentősebb eredmények is születtek, és még várhatók is. Ha itt lennél, az már mindjárt más lenne.” Az hiányzott volna! Baráti társaságunk anyukái így is engem hibáztattak minden rosszért, amit a fiuk elkövetett. „Igaz, Te magad mondd: egy lapra feltenni mindent. Ahhoz pontosan kell tudnunk célunk teljes skáláját. Én meg, ha jól emlékszel, mindig is mérsékelt voltam.” Szerencsére! Én meg: tévedtem, amikor úgy vettem, hogy mindent egy lapra kell föltenni. Ugyanoda... sok-sok út vezet. De hogy erre rájössz, többször össze kellett törnöd magad. Vagy mert túl gyorsan hajtottál, vagy mert vakvágányra tévedtél, netán valamit félreértettél...

Érteni szerettük volna az életet. A végére azért (valahogy) kiegyenesedik. Van mit megbeszélnem Palival! Legközelebb. Egykoron elsőnek a lányok, másodjára a foci (nekem az Előre, neki az FTC), végül némi italnemű... És hát, persze. A haza. Ma pedig. (Itt fáj; hol.)

Harisnyátlan, Presszó, fiúk. Húgomnak ősz utóján harisnyára sem telik. A fiúk viszont vinnék! „Most van 200 Ft-om, és nem tudom, hogy pulcsit vagy csizmát vegyek rajta. Mind a kettő nagyon kéne, de csak az egyiket tudom megvenni. Azonfelül még mindig harisnya nélkül járok, és szandában, mert nincs rá pénzem, hogy vegyek. Az a 200 csizmára kell, mert azt fater úgyse venne... Borzasztóan meg vagyok fázva, mert csupasz lábbal járok. Van egy fehér térdzoknim, az kassi meleg, de mindennap ki kell mosni, és ha kimosom, akkor 3 napig szárad. Nem baj, majd eladom a tv-t meg a hűtőszekrényt, meg a gyerekágyat. Feltéve, ha Feri még nem adta el. Ő először a ruháidat adja el... / Különben rájöttem, hogy állatira utálok Csabát. Többször bemegyünk Nellyékkal, csak lányok a Presszóba [a Fiuméből lett Csaba Szálló alatti sarki kávéházba, ahol este zongora szól], és mindenki azt hiszi, hogy lányok csak azért mehetnek be, hogy fiúkat felszedjenek. Mi meg azért sem megyünk el senkivel táncolni, csak nagyon jó ismerősökkel. Utána fel vannak háborodva, hogy minek megyünk akkor a Presszóba, ha nem táncolunk. Nem tudják megérteni, hogy mi csak zenét akarunk hallgatni, és esetleg inni valamit.” (Tánc, zene? Ötven éve még természetes volt, hogy ezért is beülhettünk egy szórakozóhelyre. Inni, azt lehet; meg fűlsiketítő, magát zenének nevező zörejt hallgatni...) Aztán egy ismerős lányra panaszkodik, aki senkivel sem volt hajlandó járni, mígnem megjelent kocsijával egy nagyfiú, beült mellé, és most onnan integet nekik. „Integet ki a kocsiból mindig nekem, mint egy kis kurva. Utálok az ilyesmit. Akinek kocsija van, az már számításba jöhet.” A velem egyívású csabai fiúk közül egy fogorvos lurkójának volt először kocsija. Mindjárt nyitott sportkocsi... Jól nézett ki! A kocsi, mellette a koma, magát megfeszítve. „Ugyanez történt velünk. Nellyt meg engem 2 srác fel akart szedni, és avval kezdték, hogy kocsival vannak. Aztán meg voltak lepődve, hogy nem érdekel a kocsijuk, és ha nem ilyen szöveggel jönnek, akkor többet elérhettek volna nálunk. Megjegyezték, hogy ezt még egyetlen lány sem mondta nekik, csak mi.” Változnak az idők? Vagy csak mi? Egyik sem?

Bandi a Képzőbe. Debrecenbe, a Blaháné 13-ba, „Kedves Misel”-nek. Tanul, főiskolára készül. „Levelednek nagyon megörültem (persze a dollárnak is). Egyébként el is felejtkeztem róla. Kösz szépen.” Nyilván visszaadtam a kölcsönkért összeget, amire szükségem volt diákéletemhez. „...Amúgy megvagyok, a piát és a pipát mértéktelenül, a pipikéket, ahogy hozzájutok, úgy fogyasztom... Bitang ramaty melóim vannak most is, már úgy érte, hogy problémásak mindig. Én meg a problémákon, tudod, nehezen adom túl magam! Ma valószínűleg elhajtok a moziba, sejtem, a *Hölgyek és urak* c. olasz filmet nyomják... Utána behajtok valahová. Mostanában, tudod, ki jut eszembe sűrűn... Klári, emlék és bánat. Haha, romantikus vagyok, mi? / Különben nyáron, úgy néz ki, nekem is lesz egy jó külföldi programom. Katiék Wartburgot vesznek, és belőjük egy olasz túrán. Frankó volna, ha volna. Bambinó megnézi az olasz bébiket... / Mit írjak még – mást nem tudok hazudni –, igyekszem, Apa, az általad leírt követelmények szerint élni, hogy jó legyek. / Őlel barátod.” Emlek és bánat. Kísér egy életen át? Ha nem vigyázol. (Megőrzött leveleiből az utolsó 1973 első napjaiban íródott, kíván nekünk sok sikert és boldogságot házasságunkhoz. Amikor üdvözlete elért a veszprémi Napló szerkesztőségébe, még épp háromszéki nászutunkon voltunk. Szilveszterkor megint jól berúgott; Laci barátja, akivel együtt focizott az Építőknél, meghalt, pedig, mint Bandi írja, nem is piált.)

Meghaltak szüléink. Egyszerre! Mama ébred: tata halott. Erre megállt az ő szíve is. „Meghalt tata és mama egyszerre. Faterék vasárnap át is mentek. Én nem tudtam átmenni, mert az útlevelet csak iskolai engedély ellenében kaptam volna meg, és vasárnap nincs senki a suliban. Nem tudom még én sem az okát annak, hogy mind a ketten egyszerre haltak meg. Faterék még nem jöttek haza. Kerestek nálad leit és banit, mert nem tudtak volna busszal bemeni a faluba, és a régi pénzed között találtak 100 Ft-ot. Nem bántotta senki.” Hazajöhetnék a neve napjára! „...ha tudsz, gyere stoppal. / »dö Misel, a stoppkirály«.” Dö, dö. Ellenben. Volt, hogy írógéppemmel álltam ki az országútra. Mert vonatra hogy lett volna... dugi százasom.

Temetés Iratoson (stb.). Mellényúltam – szembesít a mostohám. „Nagyon köszönjük a születésnapj jókívánságot. Igaz, hogy ebben a hónapban lesz apukád 47 éves, de nem 29-én, hanem 22-én. Egy pár napot tévedtél csak. De te általában mindig és mindenben tévedsz egy kicsit. Nincs igazam? – vagy csak nem akarod beismerni. Na, jó!” Biztos tévedtem épp eleget. De nem telepedtem a szeretőm haldokló párjának az otthonába. „Most jöttünk haza szerdán Iratosról. Szegény mama és tata meghaltak. Ketten egyszerre, nem borzasztó? Egynémelyik elég jól el tudta viselni azzal, hogy jól bepálinkázott.” Tehetett mást? „Köszönöm a könyveket, amiket ajánltál, biztos nem fogom elolvasni még a te kedvedért sem.” Valóban kár lett volna. „Különben a leveledből úgy tűnik, elég jól megvagy. Csak egy kicsit többet tanuljál, és kevesebbet gondolj azokra a bizonyos nyilvánosházakra.” Ha, ha. „Isten őrizz, hogy te berúgjál, mert akkor biztos kirugdosol mindenkit a suliból. Amilyen mesés vagy, amikor részeg vagy – köpködés, miegymás.” Volt benne némi igazság. „Tudod, ma mit főztem: paprikás tarhonyát kolbásszal.” Annál finomabb... „...apukádat eléggé megtörte a haláleset. Tudod, úgy sírt és simogatta a mama kezét. Nagyon szerette őket. / Viszlát, te jómadár...” Ami nem vitás. És küld egy bukaresti címet. Florea Eva várja a leveletem!... Biztos nagyon helyes lehetett! (Rómán lány is volt? Erre nem is vélekszem.) (A mostohám mint kerítőnő.) (Nem mintha haragudtam volna rá emiatt.) (Állok elébe!)

Grippe-papír Csabáról. „Ne haragudj, de nem tudtam hamarabb küldeni az igazolást. / Grippe azt jelenti, hogy nátha. Csak azért, hogy tudjad.” Tudd! Azóta sem tudom. Márminthogy mi a bajom. A család csak-csak segített.

Mostohám: lefoghatnád a disznót! Igen kedélyes a hangja a levelecskének. „Szia, Misike! / Szégyelld magad, hogy egy kibalzsamozott bárcás szót sem írtál. Na persze, én tudom, hogy ez mind anyagi problémákon múlik. / Különböben hogy érzed magad? Hogy vannak a kurváid? Kati volt itt a múlt héten, még mindig nagyon – az a szövege. Kiköltözött Berénybe...” Hála legyen Istennek. „Misike, nehogy megsértődjél, küldök egy húszast. De tudod, nekem sincs több.” Az is jól jött. „17-én vágjuk a disznót. Gyere haza stoppal. Tanuljál jól. Tudod, nincs, aki lefogja a disznót.” Azt valóban jól le kell fogni (nehogy elszaladjon).

Újabb igazolás! Hogy most épp mire kellett... Ha nem az egészségügyben dolgozik a néném, nem tudom, hogy úszom meg. Szárazon. Vagy a húgom. „Leveledet megkaptam. Szerencsére van tartalékba egy igazolásom. Tudniillik az osztálytársam papája orvos, és tőle kértem. Onnan bármikor szerezhettek. Itt küldöm, majd te megíratod valamelyik haveroddal, amelyiknek jó írása van. Nehogy elvágjanak, mert megverlek. Ahogy én át tudtam menni a pótvizsgán, úgy neked is le kell vizsgáznod.” A Csokonai (színház) közelében volt a körzeti rendelő, ott egy alkalommal arra panaszkodva kértem betegigazolást, hogy kapar a torkom... Az orvosnő csudálkozott, de megkaptam. Talán kétszer vágta el a hat félév alatt, hogy aztán csak vegyem az akadályt.

1968

Jön a papír! Már megint mit követhettem el? Egyik igazolás éri a másikat... Még jó, hogy nem fáradt bele a családom. (Na, látod, ezért erős a maffia! Családi alapon. Ahol testvér a nyolcad-unokatestvér is.) S megint csomagot kérek a húgomtól. „Kénytelen leszek bőröndben föladni, és a bőröndkulcsot levélben elküldeni. Szédületes süket alak vagy. Mindig csinálsz valami cirkuszt. Mindenesetre az igazolást itt küldöm.” Megint „bőrönd”? Újfönt nekivágtam a világnak, ki akartam jelentkezni a főtanodából? El nem tanácsoltak, magamtól ment el a kedvem? Magam untam meg? A világot (még) nem... És persze „igazolás” kellett mindehhez. Havonta? Félévente bizonyosan.

Leánykérőben?... „Hej, jó, Misel!”, kezdi e levelét Pali, aki attól tart, hogy amikor hazamegy Csabára, én épp lánykérőben leszek Pest megyében (a Rákos-patak mentén). „Kiváncsi vagyok, hogy élsz. Hajdani tüzes elveid fűtenek-e még? Vagy pedig kompromisszumot kötsz ezzel a sárgolyóval, és mégis fehér ing + nyakendőben fogod a népet művelni? / Mi újság »firkász« ambícióid körül...? / Az az igazság, hogy örült jó ez a pia, amely mellettem ül az asztalon. Érted, tökikém. Amellett most kaptam fizetésemelést. Marha jó kedvem van...” (Angol dalszöveg...) „Teljesen LSD-szöveg, mondanád, pedig lópikula, nem. / Ez így igaz...” Firkálunk, firkálunk... Ekkor már jól áll első kötetem, a *Vagabundkorzó* I. változata. Melyből aztán I–III. lett, hogy legvégül VII. Tüzes elvek mentén? Folytán. (De: csak előre!) Hogy aztán ősszel lebukfencezzek a garádicsról. (Melyet magamnak raktam – szánt szándékkal [testedzés gyanánt] akadályul.)

Bözsi mint Kis Sarusi Borbála. Öreganyánk nevét írta magáéként a feladó rovatba. Hamis igazolást kérhettem tőle. „Ne haragudj, de az igazolás nem sikerült, mivel vegytintával volt írva, és megsárgult az egész... Megpróbálok mási-

kat szerezni... Próbáld meg a tiedet megírni." (Hogy majd valakivel aláírassuk, lepöcséltethessük?) (Már megint lógtál, Mihály?) (*Vagabundkorzó*, természetesen. Mi más lett – lehetett – volna.) (Piros pünkösöd táján?) (A diákszállóban rohadni, előadásra járni...) „Legvégső esetben kérek egyet Arankától... Mindenesetre ne engem okoljál, hanem a tintát.” A tenta már csak ilyen. Szegény keresztanyám, Aranka néném meg csóválhatta a fejét, de mindig megtette, amit kértünk tőle. Orvos mellett nővér, rendelőintézetben, magánrendelőben... Egy időben kórházban. Majd hagyja, hogy a körösztfiát kicsapják a felsőtanodából! A család az első. Mindenekfölött.

Pali: kuszák a soraid! A címzett ezúttal K. M. „szigorló népműves”, a debreceni Kollégium Hungarian(?)ba. Nősülni készül? „Kedves Egy-komám! / Legutóbbi (kicsit régen volt) kusza soraidat megkaptam [azaz még mindig ez a randa írás!], amire csak most tudok válaszolni. / Hát, öregem, sok igazságot pendítettél a múltkor. Valóban hamarosan (úgy augusztus táján) lehet küldeni az üdvözlő táviratok tömkelegét. Így történt. / Már belenyugodtam. Mindent meghánytam-vetettem, s rájöttem, hogy egy örült szektáns vadbarom vagyok, ha Vele is úgy bánok, mint az eddigiekkel. Te tudod legjobban, milyen nehéz nekem ebben az új szerepben játszani. Pláne most nyárelőn, millió jó nő, vékony kis kartonruhácskák. Alig merek zakó nélkül, csak úgy vékony nadrágban járni. Tudod, mi újság van?!” Nekem mondd, a minapi fodrászlegénynek, aki nyáron csinos vendég mögé állva kintelenkedett magával, nem tudván mit kezdeni a főnnálló helyzettel. „Ezt a pillanatot az életemből nem szabad elszalasztanom, még a nagy csábítás ellenére sem.” Üdvözlő B-t is. Ami, mint rövidesen kiderült, teljesen fölösleges volt. Legközelebb a következő arámat... (Nem az a jó, hogy hál' Istennek, volt belőlük! Hanem hogy előbb-utóbb lapozni tudtam. Átlépni az árnyékukon. Ami azért egyszer-kétszer nem is volt olyan könnyű. Főleg a forró fejem – s vérem – miatt. Köszönhettem magamnak... Nem nekik, nem.)

Megyei KISZ: szovjet munkatáborba! A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Hajdú–Bihar megyei Bizottsága ugyanezen a napon kelt levelében arról értesít (mondhatni: utólag), hogy az Express intézi az utunkat, s hogy „kb. 13.-a körül fogtok utazni”. Kb. az mb-től. Munkaruhát vigyé! (Vittem: cejg blúz, rajta öles betűkkel: JAMINA. A sárga, barna, fekete, fehér építőtáboriak, főleg a feketék Jaminának a babámat gondolták. Honnét tudták volna, hogy Jamina B.csaba egyik negyede...) (Szinte olyan beugrasztás, mint utóbb a „csabai Szajna”).

Expressz-iroda: Gatcsina, zsebpénz. Ha nincs pénzed, toldd meg egy lépéssel. Így jutottunk el ez esztendőben másfél hónapra a Szajúzba! Gyakorlatilag egy fillér nélkül. Nemzetközi egyetemista építőtáborba utaltattam be magam a debreceni városi KISZ-bizottsággal az intézeti KISZ-szervezet ajánlására. Melyet akkor megkerestünk, nem lehetne-é... Hogy a csodába ne, jött velem pár diáktársam is. A leningrádinak nevezett gatcsinai építőtáborba Szent Jakab hava 13-án indulunk a Keletiből. „30 rubel zsebpénzt a kinti főiskolától kapnak, kivihető maximum 200 Ft húszforintosnál nem nagyobb címletekben.” Az utazásra kétnapi hideg étellel vágjunk neki. Pesten egy éccakára szállás a KISZ KB költségére diáktáborban. Kint Pityerburg tengeridőjárás-tani főiskoláján volt az első szállásunk, tán ők tömték tele a zsebünket kopejkával. Óriási volt... (Lásd az út leírását a *Vagabundkorzó* I., *Korzó* c. könyvében: *Ím így szól a Parikmáherszkaja*.) Valamikor Kisasszony hava végén értünk haza (a Vörös téren élve át Csehszlovákia lerohanását), épp a Szent Mihály havi tanévkezdetre.

Pali esküvőjére. Ifjúkorom legjobb barátja, Pali ekkor tartotta Pesten az esküvőjét. Köszöntőként fényképet küldtem neki, a csabai fodrászlány bombázó,

Zsuzsa fürdőruhás balatoni megörökítését, a hátuljára pedig ezt véstük (írásunkat elváltoztatva): „Mindig visszavárlak Zsuzsa B.cs. 1919. X. 5.” A barátom 1995-ben ezzel küldte vissza: „Amikor megnősültem, ezzel kedveskedtél. Az írásról felismerhető, hogy te tetted!” Zsuzsa örök szerelme lett Péter nevű színművész barátunknak; akárhányszor találkoztam vele, az volt az első kérdése, mit tudok Zsuzsáról, mi van vele, mi lett belőle... A csabai 4-es fodrászatban volt inas, amikor mi már segédként tevékenykedtünk a szépségiparban. Pali is meg-megnézte... Ki nem?! Gyönyörű volt. (Péter álma... 2016-ig, míg örökre le nem hunyta a szemét?)

ÁKV: sem. Újabb szökési kísérletem tanúja ez a levél: az Á(llami) K(önyvterjesztő) V(állalat) személyzetise írja, hogy alkalomadtán, ha úgysis Pesten járok, keressem föl H. elvtársat, az antikvár osztály vezetőjét (Múzeum krt. 21., tf...). Vagyis akkor épp abban sántikáltam, hogy elszegődöm ökönyvárusnak! Csak ne kelljen kijárnom a debreceni könyvtáros–népművelő szakot. (Nem kerestük meg.) (Üzletét a Kiskörúton annál többször!) Majd aztán, hogy újságíró lettem, ugyanígy menekülni igyekeztem mindenhol. Inkább előbb, mint utóbb.

Pali kérdi: disszidáltál? „T. / Kurtucz Mihály / népművelkedő bácsinak” Debrecenbe címzett Pali-levél: „Édes, egy komám!” Azok voltunk. Kenyeres pajtások. Palival, akitől tanulhattam. Pl. szorgalmat. Szívósságot. Céltudatot. Mit ne még! Ő, tőlem? Félrevittem volna, ha hagyja magát... Nem tette. Jól járt. „Az a jó, bűdös, hétszilvafás... rakná Beléd, hát egy sort sem vagy képes írni barátodnak. Idestova elmúlik az esztendő is, és nem hallok felőled. Vagy talán disszidáltál?” Mondhatni, majdnem. „Különben megkaptam lapodat Lenin-grádból, ez volt az utolsó hír.” Kisasszony havában. „Írjál, öregem, mihamarább. / Ölel barátod / Pál.”

Bözsi: keresi a nagylányt a rendőrség. „Édes Misikém! / Először is! Megkaptad a lóvét? Fater adta, mivel nekem 10 fillérem sem volt. Azért nyugodtan írhatnál pár sort! Nem tudom el se képzelni, hogy mi lehetett a volt babáddal. Éjszaka, illetve este 10-kor beállít a rendőrség, és fateron követeli azt a kis balféket. Azt hittem, hogy feladtad a táviratot azzal a szöveggel, amit mondtál, és marhája valami kárt csinált magánban. Tisztára hülyék vagytok. Más: nov. 16–17-én megyünk hozzád.” Bizony Isten, erre nem is emlékszem; mármint hogy a rendőrség kereste volna rajtunk az ágyasodat Csabán, a Corvin 7-ben. (A java még csak eztán jött – vagy már túl voltunk rajta?) Ennyire becsavarodtunk mindketten? Kár volt. Sok hűhó semmiért. Miközben. „A vasárnap Népújságban megjelent egy versed. Megvettem, majd odaadom, ha hazajössz. / Ez van benne: »Ha más világ ölelne / rabló, útonálló lennék...« stb.” Rabló, útonálló... lennék? Ha.

Húgom a csúcskísérleti hírverésről. Toronyugrásom után kaptam húgom e levelét, tehát valamikor novemberben. „Annyira rossz arra gondolni, hogy még 5 hétig feküdnöd kell, és még csak meg se tudlak látogatni. [Mostohánk] már fél Békéscsabának elpofázta. Pedig direkt megkértem, hogy fogja be a pofáját. Szerencsétlen Aranka meg mama azóta is ájuldoznak.” (Meg terjesztik a rémhíreket, pl. hogy ha valakit megcsókolok, elájulok.) „Persze engem szidnak, hogy miért nem mondtam azonnal nekik, mástól kellett megtudniuk.” (Jó vicc, mástól.) „Tudod, mit kellene csinálni. Majd ha már jobban leszel, kötni valamit. Persze sorozatgyártásban, és azt eladni. Rengeteg pénzt tudnál összeszedni. Aztán egész nyáron csavaroghatsz. Így is lesz sok pénzed, ha faterék eladják a házat. Kapsz 2000 Ft-ot, 800-at az AB-tól, meg még amit majd itthon keresel, azt is félreteheted.” Hogy mi lett apám házrészének a ránk eső részével? Jobb nem emlegetni. (Aranka nénénk harcolta ki, hogy egyáltalán valami

a mi nevünkön is maradjon. Apánk kisemmizett volna bennünket mindenünkből.) (Fátyol rá.) (Kellott a lupanárra.) „Olyan hülye vagy! Ugye, többet nem csinálsz ilyet? Én még életemben nem szerettem úgy senkit, mint ahogy téged, és nekem nagyon-nagyon nagy szükségem van rád. Mindent neked köszönhetek. Azt is, hogy pl. szeretek élni. Annyira meg tudsz győzni mindenről. / Ha te nem lettél volna, én már réges-régen nem a második, hanem az 5-ik emeletről ugrottam volna le, annyiszor el voltam már keseredve...”

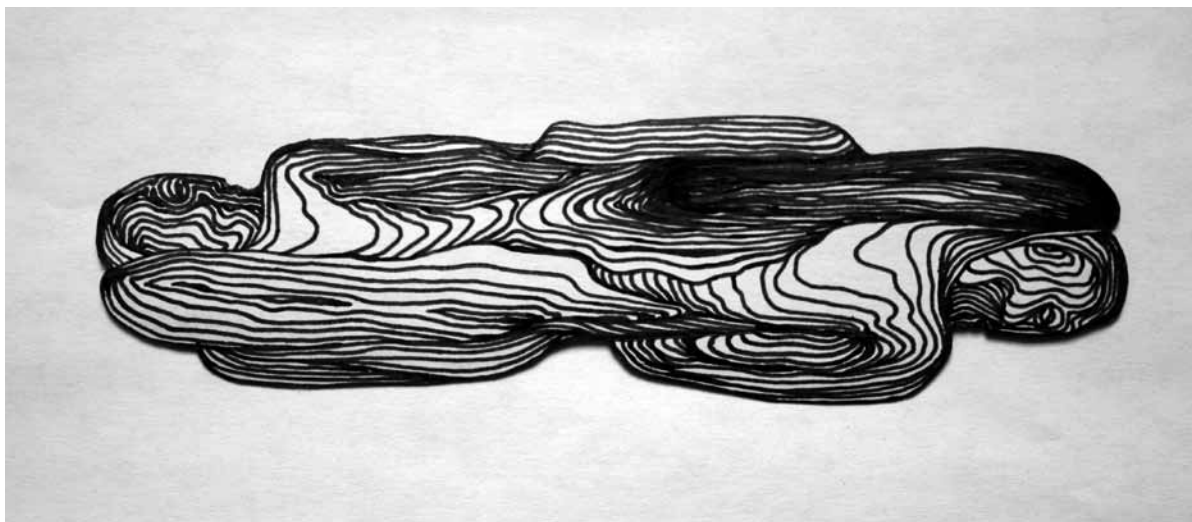
Árva maradt... 14 évesen. Anyukája meghalt, apukája meg nyomban özszeállt valakivel, hogy róla is megfeledkezzen. Mindhárom gyermekéről. Csak hát húgom volt a legfiatalabb, a legsérülékenyebb. A legkiszolgáltatottabb. E levél írásakor épp túl az érettségin. Sarusi Kurtucz Mihálynak küldte Sarusi Borbála Debrecenbe. A gipszből épp kilógó kezembe. (Mindig sajnáltam – és szégyelltem –, hogy nem tudtam a húgomnak eleget segíteni. Merthogy épp elég bajom volt: magammal. Ami mégsem mentség.)

Brünnből a vörösökről. Emlékeztem erre a Brünnből kapott képeslapra, de hogy ilyen keményen fogalmazzon a gatcsinai építőtábori cimborá... Nyíltan, hisz föl sem kell bontania a levelét a postai (iii/iii-s) ellenőrző közegnek, ott van napnál világosabban! Mi volt a véleményünk: róluk. III/IIÁ. Klassz cseh(morva) egyetemista fiúk és lányok, végigizgultuk az augusztust a nagy Szajúzban... Egymást átölelve, biztatva: lesz még szebb jövő! Kaptam is tőlük Svej-jelvényt, mert szerintük én voltam a tábor legnagyobb lógósa. „Szevasz Mihály! / Az iskola már nálunk is megkezdődött, az oroszvizsgát már letettem. / Ha van időd és akarnál utazni ide, Csehszlovákiába, gyere hozzám, Brünnbe, én itt nagy örömmel fogadnálak, és igyekeznék teveled megismertetni Brünn, a környéket.” Itt két cirill betűs mondat jön, majd: „Fickó, avval a federációval, miről beszélgetünk rég, kellene egy kicsit várni, mert a mi megfigyelésünk szerint a vörös többséggel nem lehet zöld ágra vergődni. AHQJ, John.” Nyilván Jan. (Akit... [a János nevű Janit] gondolatban ölelek ma is!) ...Közép-Európa szabad népeinek szövetségéről beszélgethettünk... Jórészt mutogatva, nemzetközi szavakból gyúrt mondatokkal, mert magam, sajnos, egy idegen nyelvet sem tudok. De, lám, megértettük egymást! Ha hasonszőrűek találkoznak, nem is olyan nehéz? (Nyilván valaki lefordította magyarra a közlendőjét, hogy azt rója a képeslapra.) Ez A MI EURÓPÁNK. Ahoj. (Brünn, lám! A szöszeke Olga után most a kemény Jan.) (Szívemhez közel állók.) (Szeretni valók.)

Bözsi ír a nagylánynak. „Lehetőleg ne strapáld magad a levélírással, ha nehezedre esik, majd én írok neked inkább sűrűbben. A »barátnőd«-nek lemásoltam a levelet, kíváncsi vagyok, hogy mit válaszol, ha egyáltalán válaszol. Mire ezt a levelet megkapod, Feri már biztos volt nálad. / Holnap mennek Debrecenbe fodrászbemutatóra, s feltétlen beugrik hozzád is (nem leugrik, hanem beugrik). Persze azért mégiscsak jobb, ha a koleszban leszel, mint a kórházban, mert a kórházban megevett volna az unalom... / Cömbi majd 2 hét múlva megy be hozzád... / Misi! Ha nagyon összegyűlik a szennyes ruhád, küldesz haza csomagban, majd én kimosom és visszaküldöm. / Tegnap nézegettem a leveleidet, és találtam nem egyet olyat, amiben olyan dolgokkal vigasztalsz, hogy azt most érdemes lenne neked elküldeni. Ezzel a hülyeséggel az egész felfogásodat, jellemedet, az egész életedet megcáfolod.” (Szó, mi szó.) „Vagy az elveid, amiket hangoztattál, voltak tévesek, vagy nem te voltál az az ember, aki ezt a hülyeséget csinálta, vagy abban a pillanatban te akartál egészen más ember lenni. Egyszóval még mindig nem tudok magamhoz térni és magyarázatot adni jellemedre.” Hülyeségnek hülyeség; de inkább a helyzetem félreértése. Erőm fogyta? Hogy úgy érzem, ennyi elég volt? Az utolsó csöpp víz a findzába? Amiről az a (rusnya) csöppecske nem is igazán tehetett?

Bözsi a kislány leveléről. Vagyis, hogy. „Itt küldöm a volt babád levelét, ami nagyon gyors válaszként érkezett. Hogy miket írtam neki, gondolom, az ő válaszából ki tudod venni. / Persze ez nem nekem válasz, inkább csak saját magát akarja tisztára mosni, de nem énelőttem, hanem öelötte. Szóval egy kis hülye! Más nem tudok mondani róla. Egy kis hülye beképzelt majom, aki azt hiszi, hogy ökörülötte forog a világ...” A lüke azonban én magam voltam (mondom 2016 kora őszen, épp Szent Mihály havában).

Kati (jópofa) virgácsa. Szent Miklós napján írja Kati e levelét, amely négy hosszú oldalt tesz ki, a végére vázába helyezett virgácsköteget rajzol... Megérdemlem! „Rettenetes, hogy Neked... már a második emelet magasságából tériszonyod van... Legalább fél olyan jó sportoló lennél, mint amilyen okos – no persze, ez a mostani dolog a legnagyobb fokú hülyeségre vall –, akkor ezt a szabadtéri kísérletet megúsztat volna egy bokaficammal.” Paff. Ez kellett neked, Mihály! Mert épp arra gondoltál, hogy megúszod ficammal... Jobban bíztál magadban, mint amennyire érdemes lett volna. „Meg aztán, ha az ablakpárkányra mászás előtt írtad volna ezt a levelet, adtam volna egy-két jó tanácsot – a légmunka és helyes talajérés, talajfogást illetően –, tehát elérted volna a kellő hatást [a Csöpinek is nevezett leányzó szerint ez az egész cirkusz volt, cirkuszi mutatvány!], és megkímélted volna Magad attól a fehér szartól, amiben most nyakig ülsz.” Benne. Az államtól a nagyujjamig. „Meglehet, ha nem mászol »oda« föl, és nem játszol ilyen »ahogy esik, úgy puffan«-t, akkor sosem írod meg ezt a levelet – mert Te ilyen vagy. / Az elkövetkezőkre mégis adok egy jó tanácsot – mert én meg ilyen vagyok –, ha még egyszer tőkrészeg leszel, még a földszinti ablakokat is kerüld el, képes vagy még onnan is kiugrani, a hatodik emeleten képzelvén magad. Don Quijote, hülyébbik kiadásban. Félek, hogy onnan meg túl nagy lendületet veszel – ilyen téren abszolút gyakorlatlan vagy.” Megkaptad, hivatásos atlétától. „Igazán rosszul esik, hogy rohangálás és ivás nélkül már nem is tudsz rám gondolni.” S hogy ő, szakításunk után, nem ugrott le sehonnan, és nem lépett vonat elé. „Legjobb lenne láncra kötni téged, egy olyan láncra, ami a WC-ig elérne, de az ablakig már nem... Vagy mindenféle lánc nélkül is ellent tudsz állni az anyaföld vonzásának? Gondolj arra, hogy velem mégiscsak jobb csókolózni, mint vele.” Megint beteg, a kórház után otthon gyógyulgat. „Ha nagy elkeseredésemben öngyilkos akarok lenni – a Te nov. 3-i repülési kísérletedet = mennybe meneketedet köznapian így is nevezhetjük –, akkor elég egy jó zsíros fűszeres töltött káposztát megennem... Te bolond! Ha az a néhány száz kilométer nem tartana vissza, most elmennék Debrecenbe, és jól megpofoználak!... Most még csak elszaladni sem tudnál.” Rám fért volna. Bár, lassan, magamtól is helyrerázódtam. (Igaz, némi hölgysegítséggel.) (Kutyaharapást szőrivel!) (Kipróbáltuk, bevált – nem is egyszer.) „Vigyázz magadra és siess meggyógyulni! Csókollak, Kati” Nemkülönben.

VARGA MELINDA

öregség

görbe hátú
koldusasszony
a külvárosi parkban
első szerelmére gondol,
kék árok az idő a szem alatt,

messzi pávatánc
a lányság.

madártávlat

költöző madarak röpte
fekete tollal ír az égre
hieroglifákat.

acélgolyók a cseppek

az esőszemek apró acélgolyók,
átlyukasztják a bőröm,
egyre kerekesebb arca lesz az estéknek,
magunkra varrjuk
a mesterséges fényeket.

A gondolat megfürdik a Trevi-kútban

Anita Ekberg bőrébe bújt a gondolat,
kacér nővé karcsúsodott az eszme,
díva alakban járja Róma dombjait,
ha találkozik vele, téged is megbájoz,
nyughatatlan, bohó leszel, akár a március,
a rómaiak azt suttojják,
a Tevere partján sétál éjjelente,
boszorkánynak mondják, kinek
szőke fürtjeiből kötelet fon a szél,
arcára vörös csipkét ver dér,
ebédidőkor az Angyalvárban
hosszú combjait egymásra teszi,
s úgy bámul a messzeségbe,
mintha szerelemre hívná a végtelent,
s ha délután a Vatikánba téved,
Ferenc pápa elfordítja arcát a Szent Péter-bazilikában a misén,
meg ne kísértse a szent embert e földöntúli szépség,
Michelangelo újratervezi a Sixtus-kápolna falán

VARGA MELINDA (1984) Kolozsvár

az Utolsó ítélet freskóját,
s Botticelli róla mintázza meg Vénusz születését.

A gondolatnak ma melege van,
fehér sőt izzad bőre,
lihegve mássza meg a Colosseum lépcsőit,
kezet fog a császárok szellemével,
elrepít messzire egy izmos testű gladiátort,
de az oroszlánok elfelejtik megkóstolni a harcost,
kentaur-létről álmodik ma minden ragadozó.

A gondolat megmártózik a Trevi-kútban,
dús mellén fürge fény piruettezik,
bokáját csiklandozzák az apró pénzérmék,
Dionüszosz gyümölcsöt és kancsó bort nyújt felé,
Zeusz haragosan nézi, bosszút forral ellene,
Mars szerelemtől bódultan hálójába fogja,
s megígéri, lemond a háborúkról,
Közel-Kelet sebeit kötözi inkább,
teherbe ejti a gondolatot
az éj ezüst paplanja alatt.

A gondolat árnyékában ma szerelem hűsöl,
kivár, hogy magába ölelje a jóságot,
szelíd legyen, mint a folyó,
indulatait kenje be a rózsafák mézével,
így illatozzon az ölelés sziluettje
a fagyott olasz télben,
cédrusfák sarjadjanak nyomába.

GOSZTOLA GÁBOR, Kívül–Belül, 1974. k.

JÁSZ ATTILA

Fölösleges hírnév

(részletek)

JÁSZ ATTILA (1966) Tata

„...a lelkeknek minden saját tettükről le kell mondaniuk,
hogy Isten működni tudjon bennük”
(Faustyna Kowalska)

LEONARDO vagy, ha megtalálsz a hajtógépben és az emberi izomrendszerben a közös nevezőt, és így látod a világot, minden esetleges, nem fejezel be semmit, soha.

KIENGESZTELŐDNI muszáj, megtalálni a helyet a másikon, ahol otthon vagyunk, lehetünk, mert nincs idő megsértődni, bármi legyen is az ok, csak azok a levelek hullanak, amelyeknek itt az ideje, pedig hűvös van reggel, de azért süt a nap, ősz van megint, színesebbek már levelek a fákon és a frissen nyírt, vizes fűvön is szétszórva.

FRÖCCS, mivel álmatlanul forgolódom mostanában, így anyám újra tud jelezni a mozgásérzékelővel, vagyis föl-le kapcsol a lámpa az ablak alatt, pedig nincs ott senki, innen tudom biztosan, hogy ő az, így szokott jelezni, vigyázzak magamra, azt üzeni, azt hiszem, ezért mostanában inkább csak fröccsöt iszom esténként.

TUDDAD, HOGY az óceán alján is vannak utcák, és formás, bár kissé algás és moszatos kandeláberek világítják be (ki?, meg?) az óceán legmélyét?, ha álmodban eltévedsz, legalább sejtssz, merre jársz, ne kelljen sötétben tapogatóznod.

BENNEM IS VAKÍT az éjszaka olykor, egészen reggelig, aztán nyílik meg a szakadék, ha akkor és ott belépsz, légy óvatos azért, és főként nyugodt, mert minden lehet ima az adott pillanatban, ha alszol, ha eszel, ha.

AZ ESETEK VÖLGYÉBEN vallástalanul is hisznek istenben, mindegyikben, és abban az egyben is, meg abban, aki nincsen, így nagyon meggondolják, mikor beszélnek, az is inkább ima, hallgatnak hosszan, a megérzéseikre, és bármilyen kínos, szeretet van a szívükben, de hogy lehet odajutni?

AZ ESETEK VÖLGYÉBEN inkább alázatos vagyok, olykor persze, nem mindig vagyok figyelmes, azzal mentegetem magam, hogy ilyenkor egészen emberi lénynek látszom, már ha jól csinálom természetesen.

INDIÁN TOLLAK az angyalok szárnyain, így utazunk haza végül, mindegy, ki mit mondjon könyveiben, hisz úgyszólván könnyeiben mutatkozik meg az ember, persze, ha akkor is tud mosolyogni, akkor mindegy, hogy indián vagy vagy angyal.

AHOGY eszik, a kenyérért nyúl, a mozdulat, a lassúság, megsodor egy cigit, vár, rágyújt, lefekszik egy árnyas fa tövébe, és alszik egy órát ebéd után, gyümölcsöt szed a fáról, nem siet, az idő pontosan múlik, beszél, hallgat.

EGY ÁLOM LAKIK bennem, hogy költő vagyok, homlokom ragyog, belenövök lassan a szerepbe, mire nem leszek az, már egészen jól játszom majd, de nem lehetséges-e, hogy a félelem miatt öregszünk?, a félelemtől, hogy megöregszünk, hogy máris megöregedtünk, észrevétlen és váratlanul, és talán számunkra láthatatlanul.

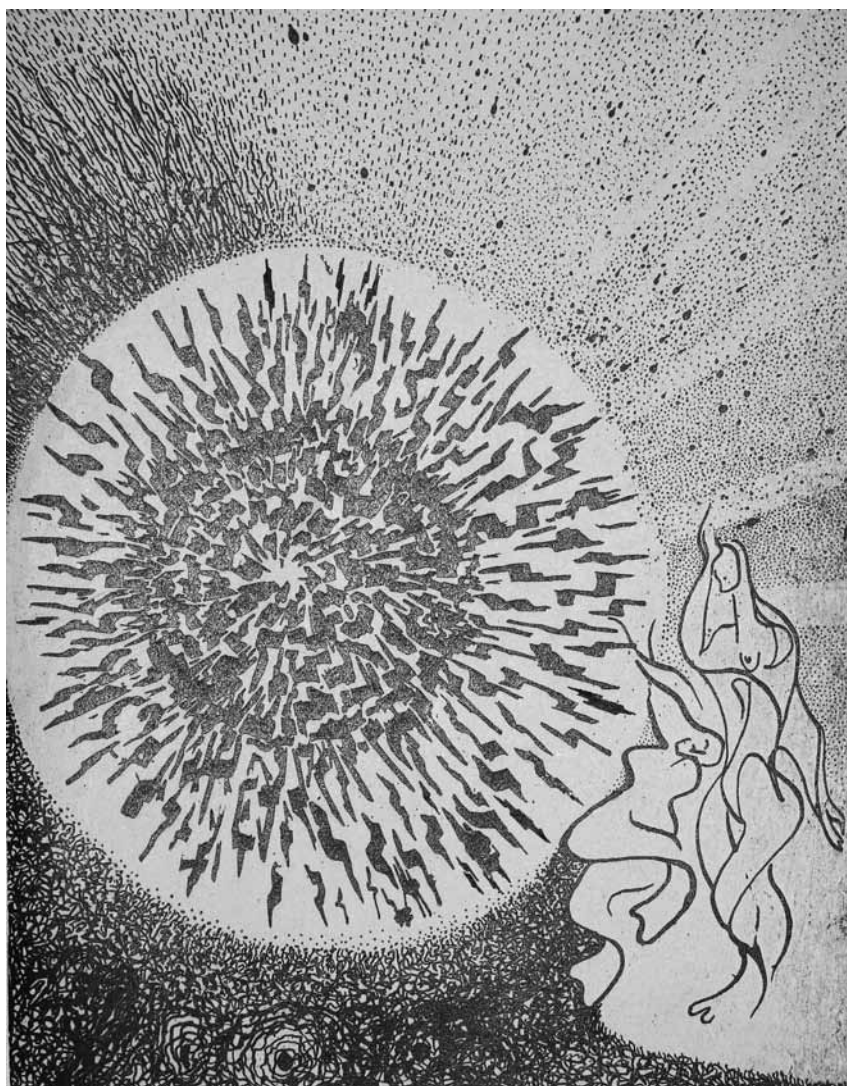
A KERTKAPUN TÚL innen is van egy táj, ott nyílik ki, hogy érezd a közelség távlatait, a kertkapun túl is nyílik egy táj, egy másik lehetőség, ami másként hív magához üres lapjaival, de nem kapkodok, én magam vagyok a mű, azt hiszem, ma például négy csillagnyira ébredtem a halálomtól, egy harmatos mezőn, az ágyamban.

MÁRCIUS 1., ilyenkor a fénymunkások megkezdhetik lassan végrehajtani a feladatukat, így én is behangolom a saját csatornámat, nézem, mi látszik a végén: 2048, mondjuk, de valaki majd ellenőrizze le, jól kódoltam-e az életemet.

MANÓCSONTOKAT SZÓROK a tisztított vízbe, megtisztulást várok tőle, süt a nap, majd teliholdkor megiszom, most úgyis böjt időszak van, felhőszigetek az égbolton, semmi sem köti őket a manócsontokhoz, hadd lebegjenek csak gazdátlanul szavaink.

IDŐCSAPDA, vagyis nincs időnk semmire, az elvesz(t)ett időnkét kéne visszakérni valakitől, hadd lehessünk újra varázslók, mint gyerekkorunkban, pedig akkor nem is tudtunk róla, de ha kellett, simán átpakoltuk a hegyeket a síkságra, oda és vissza.

TÁVOLSÁG, a hold nem fél saját ragyogásától, nem nevetséges és nem utasít el senkit, ne korlátozd hát magad, nyúlj fel érte bátran, nincs is messze, épp eléred még, és kölcsönözz tőle egy kis fényt hajnalig, aztán úgyis felkapcsolod majd a lámpát.

GOSZTOLA GÁBOR, Tűztánc, 1965

LUKÁTS JÁNOS

Vakarcs

LUKÁTS JÁNOS (1943) Budapest

Esős volt a tavasz – mesélik. Fagy riogatta, hó simogatta a fákat. A köd meg a pára a barlang szájáig merészkedett, a színek szürkébe mosódtak, a hangok elhalkultak. Ha a hideg mégis közénk tolakodott, megjelent a gondozó, és nagy csörömpöléssel becsapta a barlang vasajtáját.

Számomra anyó meleg bundája jelentette a biztonságot. Ő volt a törvényhozó, a kegy- és a parancsosztó. Vagy inkább anyó maga volt a törvény, ez a törvény rendezte sorba testvéreimet, akiket csak idővel vettem észre magam körül. Meghökkenve, sőt idegenkedve érzékeltem testvéreim törtetését az anyai emlékek felé, apró vakkantásaikat és ösztönös fogvillantásaikat egymás irányába. És az én irányomba. Mindez természetes volt, amikor én tettem, de ellenséges dolognak tűnt, ha az ő szájukból hallottam a vakkantást, és az ő szájukban villantak meg azok a fogak. Hogy ők vannak, ez előbb fogalmazódott meg bennem, mint az, hogy: én vagyok. Akkor aztán már én is tudatosan használtam a hangomat elijesztésre és a fogaimat harapásra. Haraptam és haraptak: tehát voltam. De a legerősebb törvény még sokáig anyó törvénye volt.

– Ne egy vadállatot adjon! – hallottam az idegen hangját, de mit törődtem én idegen hangokkal. Farkas voltam, de farkasságom tudata számomra a létezés egyetlen formáját jelentette. A gondozó ügyes és nyugodt mozdulattal nyúlt közénk, mire fölcúsúdtam, a barlangon kívül voltam.

A gondozó a nyakam bőrét markolta, és a levegőbe emelt. A mozdulattól a homlokomon ráncba szaladt a bőr, testem vacogni kezdett a légáramlástól. Hangom elijesztés helyett ijedt nyivákolásnak hangzott.

– De, ugye, nem vadállat? – ismételte meg aggodalmát az idegen hang.

– Farkas, uram, farkas! – A gondozó hangjában némi szakmai önérzet csendült meg, aminek határozottan örültem.

– Mert a legutóbbi olyan vad volt, hogy...

– Ez a legkisebb, uram! – Kimért volt a gondozó hangja, mintha sajnált volna az idegen kezére adni. – Ha jól tartják, derék vad lesz ebből is. – Belerakott egy sporttáskába, amelynek az idegen hanghoz tartozó kéz bekötötte a madzagját.

– Ott bent elfarkaskodhatsz! – hangzott a kedélyeskedő mondat, következett valami kényelmetlen utazás, aztán egyszer csak az idegen kiborított a sporttáskából.

A hátamra fordulva érkeztem az asztalra, amelyet emberek álltak körül, védtelen hasamba fekete kesztyűs kéz markolt, egy másik pedig a nyakamat tartotta lefogva.

– Egyszer már megharapott egy ilyen kis dög! – szólt a kesztyűs kéz gazdája, akit a jelenlévők Elnök úrnak szólítottak. A kesztyűn valami finom vadilat érződött, amelyet szívesen megismertem volna közelebről, a benne lévő kezét pedig örömmel a fogaim közé kaptam volna, ha csak játékszernek is. De hát ez természetes!

– Ezt a vakarcsot hozta? – és elvette rólam a kezét az Elnök úr. – Elég nyomorult! A tavalyi legalább vad volt. Na, mindegy, adja oda a kutyának, ha nem fogadja el, üsse agyon. – Majd elmenőben még visszamorgott: – Jobbra számítottam!

Vakarcs lett hát a nevem, jó név ez, ha jó szívvel adják. Nekem nem jó szívvel adták, ezért beletelt néhány hét, amíg megbarátkoztam vele. Ezzel már el is árultam, hogy ebanyó elfogadott, és nem ütöttek agyon.

A kutyaház sem volt rosszabb a farkasbarlangnál, sőt, a sötét állatkerti ketrec után a kertvégi kamra kedélyes lakóhelynek tűnt. Ebanyó ugyan nem volt olyan tekintély, mint farkasanyó, szava is inkább kérdésnek hatott, mint törvénynek, de ezt ő nem tudta. Ő a saját kutyatörvényét ismerte, különbséget csak én tudtam tenni a farkasok láncon tartott szabadsága és a kutyák jámbor béketűrése között. De kivel szólhattam volna itt erről!

Ebtestvéreim, mert végül is azok lettek, idősebbek és fejlettebbek voltak nálam, az ő életükben több volt a játék, mint a vadászat, több az eledel, mint a zsákmány. És ha a fogamat kivillantottam (mert hát miért ne villantottam volna ki?!), riadtan húzódtak ebanyó oldalához. A békeség kedvéért, vagy talán ebanyó kedvéért, idővel elrejtettem a fogaimat, a hempergésben és a farokkergetésben úgysem vettem igazán hasznát. Az anyó ugyanolyan serényen terelgetett maga köré és övéi közé, mintha én is egy lettem volna a kutyakölykök közül.

Selma volt az egyetlen, aki első perctől kezdve ellenszenvet mutatott irántam. Hároméves vadászkutya volt, elegáns és kegyetlen, kitüntetett hely illette meg a kertvégi kutyatársadalomban. Mondják, egy farkas megkergette, egy pedig megharapta. Selma – ezt is mondják – megfogadta, nem tűr meg több farkast az udvarban. Csak hát az udvarban ebanyó törvényénél és Selma ellentörvényénél is erősebb törvény uralkodott, az Elnök úr törvénye, az pedig évről évre farkast rendelt az udvarba. Selma tudomásul vette, hogy együtt kell élnie a farkassal, de arról nem szólt a törvény, hogy szeretnie is kell azt a farkast, Selma eltökélte hát magában, hogy megkeseríti a farkaskölykök életét. Nem ment el úgy mellettem, hogy belém ne rúgott vagy rám ne vicsorgott volna. Vagy legalább felrúgta a vízestálamat. Egyszer megragadta a hátam közepén a bőrt – még kis farkas voltam –, és a falhoz vágott. Megütöttem magam, szégyelltem magam, de azért inkább lecke volt ez számomra. Ha a tanító szándékot látom a kemény tréfában, még akár durvább próbákat is örömmel kiálltam volna, így egy életre meggyűlöltük egymást. Egy életre? – mit tudtam én, mi az élet, és hogy kinek hány élete van!

Ahogy fölcseperedtem, ebanyó a bizalmába fogadott, tudta, a kutyák tartanak tőlem, hempergőzni hajlandók velem, együtt szimatolni már aligha. Mesélt a farkaskölykökről, akik ősszel még csetlő-botló girhesek voltak, tavaszra hatalmasra nőttek, aztán nyomtalanul eltűntek az udvarból. Ordasnak mondták őket, meg csikasznak – nem kedveskedő nevek ezek, inkább a félelem szavai. Szeretettel beszélt anyó a kutyákról (hiszen a kölykei voltak), bizalmatlanul, de tisztelettel Selmáról (aki más alomból került az udvarba), és félelemmel az Elnök úrról, aki csak ritkán jelent meg, a kerítésen túlról osztott parancsot embereinek, és nem sokat törődött a kutyákkal, mégis – mindenki tudta – ő nemcsak törvényhozó, de élet-halál ura.

Meghallgattam anyó szavait, aztán a vackomba bújtam, értelmezni igyekeztem az eldűnnyögött történeteket, és többnyire álomba szomorkodtam magamat. Sokáig érthetetlenek voltak számomra a hallottak, eszembe se jutott, hogy önmagamat e rémes történetek sorába állítsam mint valóságos személyt és mint lehetséges utódot. Azért megszerkesztettem farkasfejemben annak a reggelnek a történetét, amikor Selmának kamatostól megfizetek mindenért.

Egyelőre azonban az őszi ködök és hideg esők ideje jött el, süvölvény farkas voltam, és még be-behúzódtam anyó oldalához. Csakhogy testvéreim ilyenkor egyre inkább kiszorultak mellőlem, anyó hát szelíd mozdulattal kitessékelt az anyai melegből. A láda melléke, a száraz deszkarakás pótolta az

áhitott meleget, azonkívül nem kellett rajta osztoznom senkivel. Ha Selma belépett a kamrába, hangosat tüszentett, elfintorította az orrát, és tüntetően hátat fordított nekem. Idővel aztán én húzódtam el a kutyák közül, bár nem a szaguk miatt.

Csodálatos volt az első hóesés napja. Éjszaka fehérbe borult a világ, lábunk nyoma a hóban maradt. Anyó bölcs tanácsa volt, hogy a hátsó lábamat mindig az első nyomába helyezzem, hogy megszámlálhatatlanul s így kiszámíthatatlanul legyek. Én pedig álltam mozdulatlanul, vártam, hogy lábam körül vajon elolvad-e a hideg fehérség. És akkor megláttam a hóban az árnyékomat. Megláttam, hogy lábaim hosszabbak, mint a kutyáké. A gerincem vonala magasabb, mint a testvéreimé, és akkor megértettem az árnyékképemről, hogy farkas vagyok. Ahogy pedig kitéptem a szájamat, a fogaim mint megannyi késpenge vetettek árnyékot a hóra, egyszerre tisztába jöttem velem, mindezek mire valók, miért tisztelnek és miért húzódnak el kutyatestvéreim, miért gyűlöl Selma, és hogy miféle élőlény lehetett, aki megkergette, aki megharapta őt. Aztán összecsattantottam azokat a fogakat, borzongással hallgattam, amint egymáshoz csapódtak, élvezettel nyitottam és zártam a szájamban a tökéletesen és félelmetesen záródó csontkapukat. Örömben egyszerre a hideg kezdett szaladgálni a hátamon, a sarkamtól egészen az orrom hegyéig és vissza. És örömben meg kellett ráznom a fejemet, és ahogy ráztam a fejemet, hosszan és egyre komolyabban, éreztem, hogy sűrű szőrbunda rázódik a nyakam körül, egy farkas első félelmetes, téli szőrbundája, amelyet a természetből ajándékba kap. Bunda, amely megvédi a hidegtől és idegen ordások harapásától. Tudtam, igen, már tudtam, hogy vége a csikaszkölyök hempergő mindennapjainak, és megkezdődött egy fiatal farkas vadászélete.

Ezen az éjszakán elkerült az álom, éjfél tájban hirtelen fölnyitottam a szememet, ebanyó és a kölykök egy gombolyagban aludtak, szuszogtak, és áradt a meleg belőlük. Fölegyenesedtem, és a kamra kijárata felé indultam, félrelöktem a keresztbe állított gerendát, és kiléptem a hideg éjszakába. Lábam alatt keményen megroppant a hó, a közeli erdő némán sötétlett a téli ég alatt, fejem fölött pedig ragyogott a hibátlan telihold. Arcomat a fény felé, a hideg csönd felé emeltem, fogaimmal szinte haraptam a jeges levegőt, és a szemem magába ölelte az ezüstfehér világot. Gyönyörűség szállt meg, a csönd, a végtelenség, az erő gyönyörűsége. Torkomból egyszerre harsona kezdett szólni, a boldogság kiáltása, valami ismeretlen hang, amely reszketett, aztán hömpölygött keresztül a végtelen éjszakán. Megrémültem a saját hangomtól, a mélységtől, az elfojtott vágyak kiüvöltésétől, az öröm és a magány végtelen érzésétől. Félelmemben és boldogságomban fölmeredt a szőr a hátamon, fölmeredt és szinte suhogott az arasznyi szőrbunda a nyakamon. Farkas voltam, aki beleüvöltött az éjszakába.

Másnap reggel ebanyó aggódva húzott magához: – Farkas üvöltött az éjjel! – szólt aggályosan formázva a szót.

– Tudom, hiszen én üvöltöttem! – akartam mondani, de aztán mégis hallgattam némán. Farkas miért büszkélkedjék, hogy üvöltetni képes? Aztán anyó elhúzódott tőlem.

– Ez ordított az éjjel? – kérdezte az Elnök úr attól, aki a tavasszal az idegen hang gazdája volt. Az a vállát vonogatta:

– Hát, ez itt a farkas! A Vakarcs! – Az Elnök úr megnézett magának, aztán szótlanul elfordult a kerítéstől. Ezekben a napokban vadászni járt, Selma a házban aludt.

Már csak a bátrabb testvérek játszottak velem, és vigyáznom kellett a fogaimmal, inkább hagytam, hogy ők harapjanak, én csak a mancsaimat használtam ellenük. Az is elég volt. De idővel mind elhúzódtak a kutyakölykök. És félni kezdtek tőlem, éreztem a szagukon. Ezt nem bírtam elviselni, támadni

támadt kedvem, verekedni, harapni, még ha csak játékból is, még ha csak erőpróbának is. De ha csak rájuk lihegtem, vinnyogva bújtak előlem, anyó pedig aggódva nyalogatta fölcseperedett kölykeit. Haragudtam magamra farkasságom miatt, haragudtam rájuk, mert kutyák voltak, hogy ne is lássam őket, meg hogy ne kelljen megharapnom tejtestvéreimet, inkább a deszkahalom mögé húzódtam, és egész nap alvást színleltem. Nem is nagyon kellett színlelnem, éjszaka ébren rohangáltam, le-föl az udvarban, fölgaskodtam a kerítés mentén, és oldalammal döntögetni igyekeztem a tartóoszlopokat. Egy távoli szögletben méretes lyuk tátongott a kerítés alján, túl rajta az erdő zúgott. Megnéztem magamnak a szabadságnak ezt a kiskapuját, ismét az édes borzongás futott át rajtam, mint üvöltés előtt, és visszaügettem a kamrába.

A tél közepén is túl voltunk, amikor Selma egy reggel váratlanul közénk csörtetett. Körbeszaladt a kamrában, tüsszkölt és hangosan szimatolt, odébb lökte anyót (a kölykök elkushadtak előle), aztán felém közeledett. Fölemelte a fejét, hogy lenézzen rám, én is fölemeltem, és magasabb voltam már Selmánál. Ekkor lesunya a fejét, egészen a földre fektette az orrát, halk morgást hallatott, és ideges farkcsóválással közeledett. Anyó szűkölni kezdett a kamra sarkában.

Megmervítettem a négy lábamat, a hátam egyenes volt, akár a penge, a fejemet hátrahúztam, és moccanatlanul álltam, szemben Selmával. Nem tudtam, mit kell tennem, nem tudtam, mit fogok tenni – de így parancsolta egy belső hang, talán a farkastörvény, amely sokáig néma volt, aztán egyre hangosabban hallatta a szavát.

Selma aligha gondolt támadásra, inkább az erejét akarta megmutatni, mint aki babérokra tör a csodálói közt. Ennél többet én sem akartam, csak tudatni Selmával, hogy ez a farkas már nem az a vakarcs, aki a nyáron idekerült egy sportszatyorból. És hogy pontosan értse a farkastörvényt, a szagok és a szőrök hatalmát, lassan felhúztam az ínyemről a bőrt, és kivillantottam a fogaimat.

Selma megrettent, ő egy poronttyal állt le kötekedni, és egy fiatal ordas nézett vissza rá. Vadász volt, talán a nagy vadász kutyák közül való, fáradhatatlan hajtó és bátor kerítő, szemtől szembe sem gyáva, a farka nyalka vezére. De – egy kutya, egy farkas – Selma tudta, itt nem sok esélye lehet, vissza kell vonulnia, ha kedves az élete. A megkergetés és a megtámadás után nem lehetett kétsége, mi következik. De Selma azt is tudta, nem vonulhat vissza, az udvar vezérének tartotta magát, és magán érezte öntudatlanul az Elnök tekintetét is. És azt a másik, iszonyú tekintetet, amely akkor villant volna fel, ha visszavonul.

Két éve már farkasvadász hírében állt, a körvadászatokon ő verte föl és terelte az elnöki fegyver elé a jól ismert farkast, akit egy éven át tartottak és neveltek. Hogy Selma mindannyiszor csak maga előtt hajtotta a vadat, igaz, hogy a farkassal mindannyiszor végzett az Elnök fegyvere, mielőtt valódi viadalra került volna a sor, igaz, de Selma vadász volt, nem taktikus és nem mulatságszervező. Hitt a saját erejében és képességében, amelyet valódi harc és megmérettetés még sohasem tett próbára. Kivillantotta ő is a fogsorát, szép fogsora volt, felborzolta ő is a nyakán a szőrbundát, szép bundája volt.

Egymás torkát kerestük, semmi mást. Selma volt az izmosabb meg a tapasztaltabb. Rántott és taszított rajtam egyet, amitől egyensúlyomat elveszítettem, ő fölemelkedett egy pillanatra. De az én fogam volt a farkasfog, amely belemart a kutya húsába, és nemcsak a bőrt szaggatta a nyakán. Szétváltunk, és megint egymásnak rontottunk, mert már nem vezetett sem taktika, sem ügyeskedés. A kiontott vér szaga nagy ösztöke, a vadászat folytatására és befejezésére sarkall. Selma ezúttal hosszabbat ugrott, mint az előbb, a gerincemet kereste, amit megragadhat, a kölyköt, akit szégyenszemre falhoz vághat. De vastag és sűrű szőr védte már azt a gerincet, lecsúszott róla a kutya foga, miköz-

ben az én fogam a bordák közé akadt, és felhasította Selma oldalát. A földre szorítottam, Selma körbeforgott, szállt a por, és félelmükben vinnyogtak a kutyák. Még fölemelte a fejét, hogy oldalról belém harapjon, de hátsó lábával már kétségbeesetten kapart a semmibe. Fejét ernyedten eresztette vissza egy pillanatra, ez a pillanat elég volt, hogy megadjam neki a kegyelemharapást. Sajnáltam Selmát, már amikor eleresztettem a torkát, a vére szagától is inkább elretentem, mintsem hogy elégtétellel töltött volna el. Ha egy alom kölykei vagyunk, akár barátok is lehettünk volna. De ő vadászkutya volt, én farkas.

Lenyaltam a szájamról a vért, a magamé is bőségesen közé keveredett. Az Elnök úrra gondoltam, a gonosz pillantásra, amelyet rám is vetett, Selmára is vetett. Én puskavégre való vad voltam, ő az Elnök csahos felhajtója. Egyikünkre se esik többet az a pillantás! Sietség nélkül kiügettem a kamrából, lábaimat egymás nyomába téve végigfutottam a havas kerten, átbújtam a kerítés alatt, aztán eltűntem a rengetegben.

Az ugatásra mindannyian előrohantak, az idegen hang gazdája, aki egy év alatt se lett ismerős, a kutyafuttatók meg a vadászok, végül maga az Elnök is. Üvöltött, csúnyán és elcsukló hangon, hörögve, minden méltóság nélkül, végül belerúgott ebanyóba. Fegyvert követelt, de nem adtak a kezébe. Nem engem féltettek a vadászok, a saját életüket. Selmát is csak a lábával érintette, a vadászeb fejét maga felé fordította, a véres nyak látványától öklendezni kezdett.

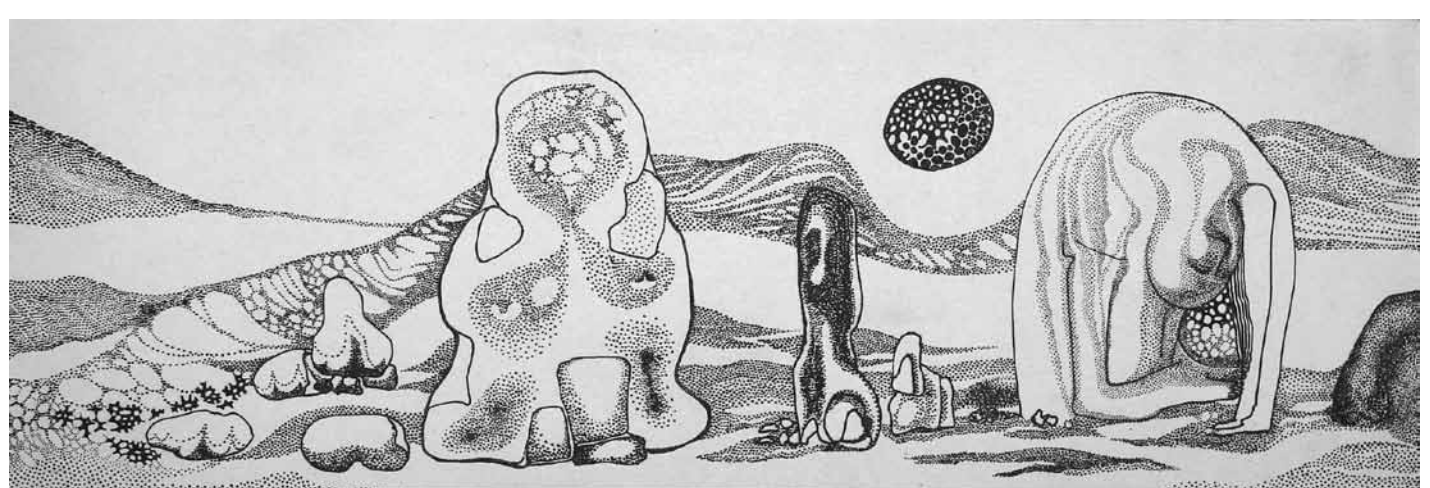
– Hozzák ide, hozzák elém, a teraszra, lábtörlőnek! – ordította, és öklével az erdő felé mutogatott.

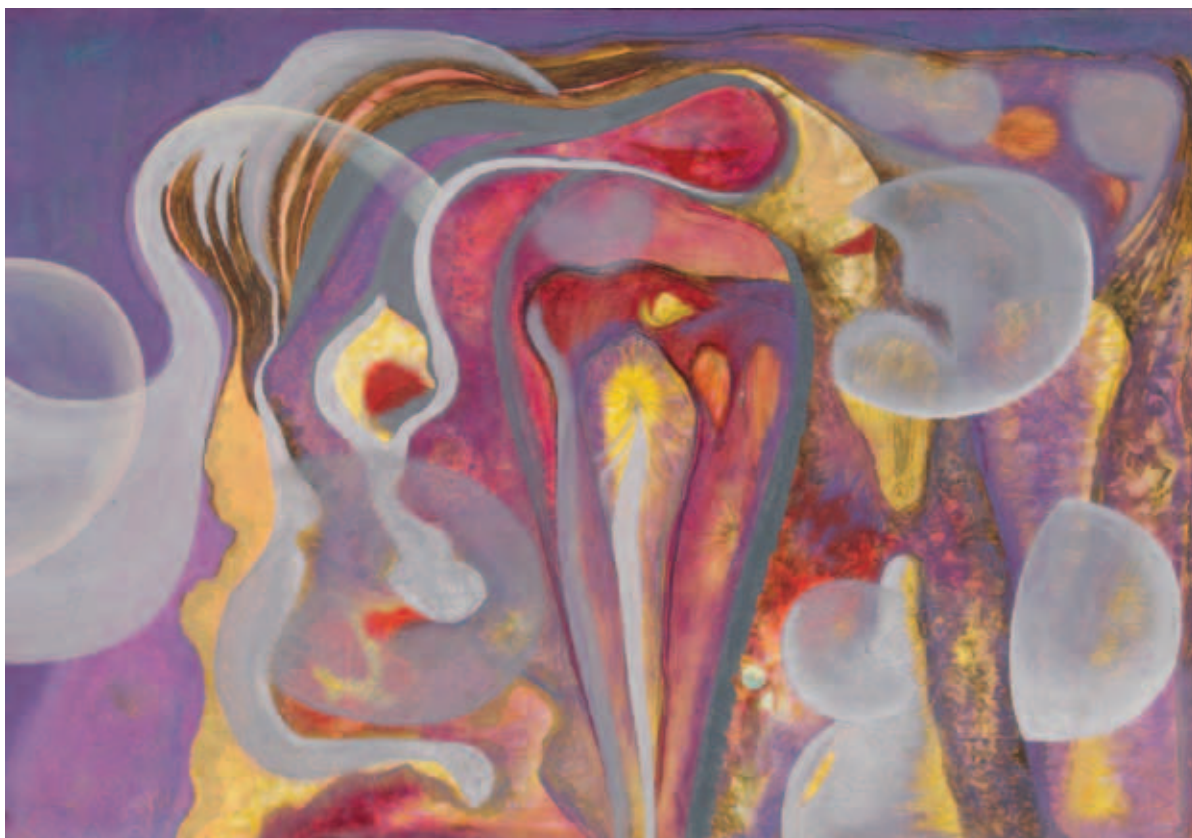
•

A Megyei Néplap írta (február 1.): „Napok óta észlelik a vadászok azt a farkast, amely bizonyosan a szokatlan hideg következtében ereszkedett le a Kárpátokból, és a határon keresztül került városunk környékére. Számos háziállat és erdei vad elpusztítását írják a számlájára. A környék vadásztársaságai közös körvadászatot terveznek a veszedelmes fenevad ellen.”

Február 9.: „Kudarcot vallott a megye vadásztársaságainak közösen szervezett körvadászata. A vadászatot személyesen az Elnök úr vezette, a különösen kártékony farkast azonban ezúttal nem sikerült puskavégre kapni.”

Február 17.: „A Megyei Természetvédelmi Terület fővadásza háromnapos üldözés után végzett a környéket rettegésben tartó és a vadászokat megszenyítő fiatal farkassal. A vad feltűnően szép trófeáját a Megyei Múzeumban fogják kiállítani.”

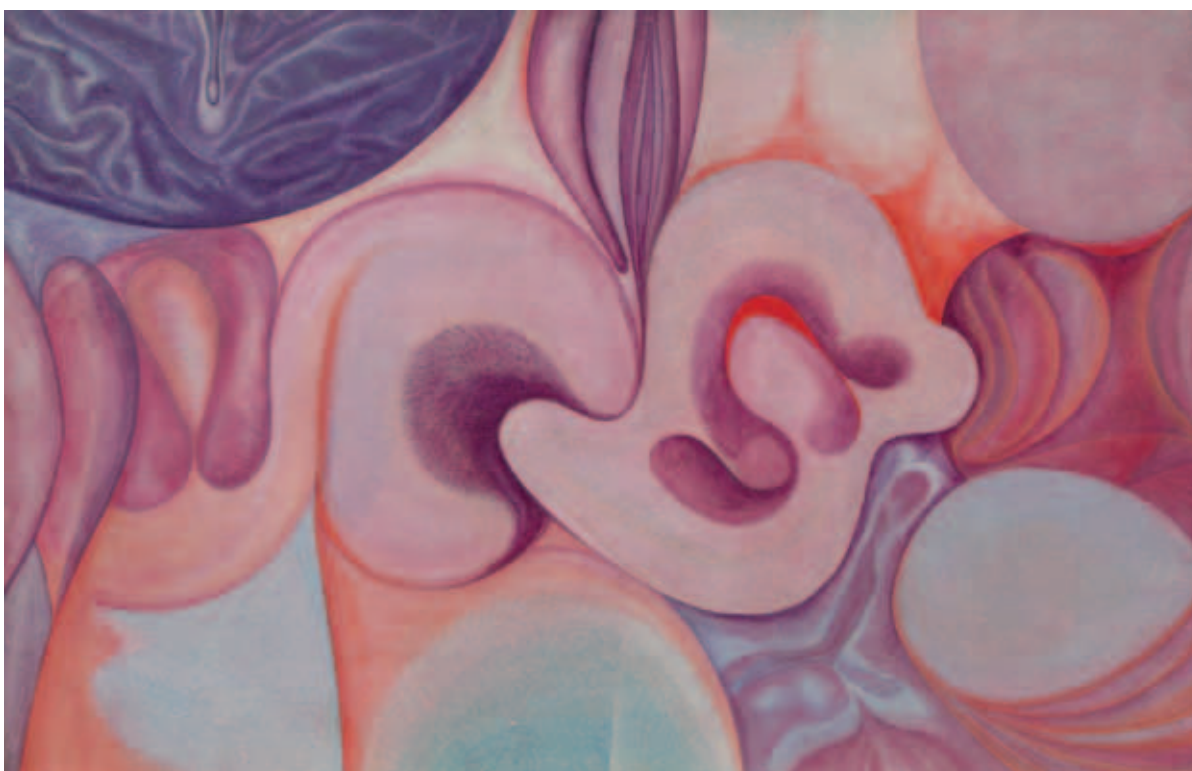

GOSZTOLA GÁBOR, Rajtam kívül, 1963 k.

GOSZTOLA GÁBOR, Ikon, 1966 k. ►

GOSZTOLA GÁBOR, Részben egy egész, 1966 k.

ZELEI MIKLÓS (1948) Budapest

ZELEI MIKLÓS

Majdebi éneke

jól éltek ti itt
nagyon jól
és azt hiszitek hogy ez jár nektek

ahogy jár a buszotok
kivilágítva
üresen lassít a megállóban
nincs ott senki
itt nem vár senki buszra
semmire
felszállok én
nem is kell megállnia
lassítania se
elfoglalom az összes ülő- és állóhelyet
és én fogok leszállni mindenütt

én vagyok kicsapódó ablakod
én vagyok a szél
lefújom asztalodról a kiszóródott porcukrot
a cukortartóból ami még benne van
temetkezési előtakarékoságod
az életre költöm

ti már eleget rontottatok a világon
most mi következünk

nézz rám
szép vagyok és termékeny
honfoglaló
nem munkavállaló
mama meddő
gyermeke

méhének sivatagából
mi születünk
impotencia papa fiai és lányai

elhalt spermái helyett
mi spriccelünk ki

megölt magzatjaitok
sehol sincs sírjából
mi támadunk föl

megölöm
az óljaidban visító kereszteteket
és igazi templomokat építetek számodra

jobb is lesz neked úgy
törvények szerint élni

SÜTŐ CSABA ANDRÁS

párbeszéd jó kedvvel, bőséggel

bár nekünk a retro az anno, rettenetes ornátusunk felöltjük azért. az otthoni olyan, akár a joggingra készülő középosztály, amint lassan, fordulva az új évtizedre, nordic walkra vált. háznak tűnik, de nem az. melegítőben szinyel, abban fázik, taknyosodik, megtollasodva a cihát a padlásra hányja vagy elegáns mozdulatokkal dobja el. vacog, elnyűhetetlen, lerúgott orrú férfi félcipőben, úgy hordja, mint más a kondit, csak a kardió más, itt a súlytárcsák helyett tűzifa van, odabasztak harminc mázsa akácot az udvarra, kivágták és idehozták, egy fél erdőt, vágva, hasítva, ölbe, egy fél erdőt, mondja, fogán át szűri a szót, nem az a puhány fajta, keményfa ez, öcsém, hát nem is olyan sok ez, mondja, a fejsze bólint, gúnyosan vigyorog a holdfényben, fokán a másfél centis repedés, a nyél új, fogása még elviselhető. jó kedvvel vágja a fát, mondom, én olyat itt még nem láttam, mondja és nekilendül, két kézre fogja a vasat, feje fölé emeli, és a sötétbe hasít. jó kis szerszám ez, mondom, az, mondja és karjából rázza a zsidbadást, nézegeti a csomót, milyen gordiuszi ez itt, mondja, na ne szórakozzál velem, mondja, hagyd békén azt a metaforát, nincs elég bajod, mondja, de történetesen van, jó kedvvel, bőséggel, próbálja megint, hagyd abba, mondom, a laptopból elfogy a delej, a képernyő sötét.

hangol

jövőre hangol az orgona az udvaron, a tyúkól sarkánál. két sípra vágtam, most őszig zöld. kemény gyerek. a mályvatölcsérekben összegyűlik lilaság, fehérség, színes alakká, illattá robban. betonoszlopok, drótkerítés. sok oszlop, sok háló. belegabalyodik a zöldből sárgává fonnyadt gizgaz, az oszlop repedéseibe kapaszkodik a vérehulló fecskéfű. a levegőben rendet vágnak a fecskék a rovarok között is, lehetnétek többen is, golya lépeget a réten, közelebről nem definiált, kegyetlen ragadozó nyugalmával, türelmével halad, hosszú lába, hosszú nyaka, a tereppel kompatibilis csőre értelmet nyer, megrázza magát, lepotyognak róla a toposzok. a kiszáradt tómederben rákezd a békahad, a nádas összeborul fűzzel, ezüstnyárral, a szélső házak udvarára beugat a róka. lehull róluk minden, csak a vadászat marad.

mér

előbb csak körbesétál, szemével mér. itt fű van, ott törött a járda, oké, ott nem lesz baj. három hatalmas fenyő, felbotolva rendesen, nyalogatják a vizes ágak a semmit, a falig nem ér, peremig nem ér, csobog az ereszből a februári eső, ázik minden. festett, tetőre rögzített bádogkanális, horganyzott, jelentsen bármit is. a felhők is ledobták a vasmacskát, szakad mint az állat, úgy esik egész nap. felázik a fal. ősi réműlet, hogy alulról. két hónap, mire észrevesszük az elmozdult függőleges tagot. akkor kalapács, akkor helyreüt, alá egészteglá, támaszték, azt ammen. szárad a fal.

SÜTŐ CSABA ANDRÁS (1979) Győr

VARGA IMRE (1950) Tinnye

VARGA IMRE

Egy kánpad díszletei

Merre is éppen?
 Nem kéne kezdetnek ennyi sem.
 Mert nincs más *valódim*: az itt, a most.
 Ahogy kérdeztem, már szerep-tér, sőt: színpad.
 Kánpad is olykor; mert megaláz.
 Felhők sodródnak velem.
 Csendemmel, zshivajommal átérek.
 (A tér nem sérül, kék volt és kék tér lesz.)
 Csak nézem szabadon
 ezt a szenvedő készletet:
 aki látszat-csak voltam, és *abból* leszek.
 Gyötrelmes, mégis, mégis,
 mint akit elhagytak, szavak, emberek,
 s köztük nincs, nem is lehet már.
 Káprázat. A nap fölkel, lenyugszik.
 Ahhoz mérve, ami viszonylagos.
 Voltam itt. Derűsen, aki
 senkiként mégis maradhatok.

Aigeusz, indulj!

Gorgóval élni évekig!
 Sohasem láthattad *közvetlenül*,
 legfőljebb szerepeit, tükrözéseit.
 A nőt, az asszonyt vagy olykor
 a lányt is, akit tetszhalottként
 hordozott magában évek óta. Tégedet.
 Reggel zörgő fémszárnya ébreszt.
 Vipera-sziszegés,
 az ablak üveglapján látod:
 mögötted villával fészülködik.
 Megszólítod; és állathangot hall füle.
 Vadkan vagy neki, vedlő kutya.
 Rőfögsz, tutulsz. Nem tégedet,
 az állatokat hallja ő, akik
 idáig kísérték álmodat. A kocszi zörgését,
 ahogy elhozott, vissza az ágyba.
 Ahonnan jöttél: fehér, omló szobor
 volt a tengerparton Medúza;
 mozdulatlan a fény hullámverése előtt.
 Vagy tán nem is ő volt? Mert az útvesztő
 közepében te emelted a gyilkos lándzsát
 az alvó bikafejű szörnyre?
 Most látod az üveglap lapján: a nő melletti kosárban
 színes dildók, vibrátorok. A vipera-varokocsok
 zümmögnek, sisteregnek. Szokásos reggel:
 a konyhapulton a kávéfőző gargarizál.

Szárnyas szandáloed az ágy mellett vár;
 elröppenhetsz még a reggeli kávé előtt;
 itt hagyva a világnak a szépítkező Gorgót.
 Aigeusz, indulsz?

Az idősödő nőkhöz

Ti, akik a múltban éltek.
 Üveglapon túli hús-nők,
 nőstény-növények.
 Ami túl sok rajtatok:
 hibácskák, hurkák, remények, erények.
 A nevek üvegkoporsójában.
 Csipkerózsikák; álmokra várva.
 Foghíjasan vagy mókásan.
 Rátok kövült az idő.
 Gyertek, lelkecskéim, elő!
 Itt vár rátok az élet.
 A volt-álmából felébredt
 napok. A semmiből semmibe
 át két magányos arc tekint.
 Két ember egymás terébe mondja,
 ami már elmúlt, nincsen.
 Szavakkal, mondat-testrészekkel
 telik, telik a döngkút.
 Kormosan borul
 fölénk a napút.

GOSZTOLA GÁBOR, Jelenetek háza, 1969–70; Összetartó felek, 1980 k.

PRUZSINSZKY SÁNDOR

Müller Gyula nagy naptára

Ahogy belépett a fogadó ajtaján, rögtön meglátta a sárga falragaszt. „Köröztetik!”, kiáltották az öklömnyi nagybetűk. Ahogy a kisebb betűs szövegre tévedt a tekintete, megpillantotta saját nevét az összeggel: ezer pengőforint vérdíj a sikeres feljelentőnek!

A torkában érezte megint azt a hideg tűszúrást, amit két napja, megpillantván az első osztrák járőrt a behavazott pesti utcán. (Mintha a sötét ablakok rendre azt kérdezték volna: tiszta-e a lelkiismereted?)

– Alázatos szolgája az úrnak! – Megborzongott. Megesküdött volna, hogy az előbb még senki se állt a pult mellett. A köpcös-tokás kis emberke méz-édes mosolyával közelebb lépett: – Szobát méltóztatik?

– Egy éjszakára. Egyetlenegyre.

– Csak kétszobás lakosztályaink vannak, konyhával.

– Épp ilyenre gondoltam.

A fogadós áthatóan méregette a szőke szakállas fiatalembert.

– Szabad megkérdezni... Uraságod egyedül van?

– Lát valakit még mellettem? – kérdezett vissza nyersen. Felsejlett benne, hogy már látta valahol ezt a szürke szemű, puffeteg arcot, melynek jelentéktelenségét csak a széles barkó enyhítette valamelyest.

– Szabadna a *passierscheint* vagy az útlevelet? – Az okulárét orrára csipentve, fontos mozdulattal kézbe vette a gyűrött okiratot: – Ön Kovács János úr, Tardonáról? Ha szabad kérdenem, mi a foglalkozása?

– Láthatja – mondta a fiatalember. – Lakaj vagyok – és kopott zöld pantallójára mutatott. – Laborfalvi művésznő belső inasa.

– Á, művésznő? – a köpcös úgy nézett rá, oly mohó érdeklődéssel, hogy beleremegett a tokája. – Szabadna megkérdezhetni: hol művészkedik az a művésznő?

– A Nemzeti Színházban.

– Kovács János úr, libériás inas, Tardonáról – motyogta maga elé a köpcös, miközben beírta a nevet a vendégkönyvbe. – Bejelentkezett a Marczibányi-fogadóba az 1849. év utolsó napján... – „Egek!”, gondolta a fiatalember, mert végre eszébe jutott, hol látta ezt az arcot: 1848 sugaras tavaszán a Kerepesi úton felsorakozott nemzetőrök között, az első sorban, amikor ő mint kiképzőtiszt a szuronyos puska használatát magyarázta nekik.

– A falragaszt méltóztatik nézni? Azok ott a bujkáló főkolomposok... A Kosuth, a Petőfi... No meg az a Nókai... vagy Jókai? Tetszik tudni, a másik rebellis főfirkász, akire szintén kötél vár! Nem sokan futkároznak már szabadon a főkutyák közül, hehe... A napokban akasztották a Perényit, a Szacsvayt, a Csernust meg azt a polákot, a Woronieczyt, hála a magasságos Mindenhatónak! – „Elállt az eső, rajzanak a férgek”, gondolta a szőke fiatalember undorodva, de hangosan csak ennyit mondott:

– Az első emeleti lakosztályt kérem.

Fölmentek a recsegő csigalépcsőn.

– Méltóztatik látni: két utcaszoba, alkofen, előszoba, konyha... Megfelel az úrnak?

– Kérem a kulcsot! – igyekezett szabadulni amaz, de a köpcös tovább fe-
csegett:

– Méltóztatik tudni, miféle lakosztály ez? Ezek itt, kérem tisztelettel, nem akármilyen szalák! Nem fogja elhinni, drága uram: maga a Petőfi nevű felség-
áruló lakott benne! Itt főzte ki a pártütő excesszusokat! Uraságodnak szeren-
cséje van: a berendezés garantáltan eredeti, minden úgy maradt, ahogy az
a rebellis hátrahagyta... Persze, lakbérfizetés nélkül, ahogy már azt a revolú-
ciót csinálók szokták, ugyebár... – vihogott, remegő tokával. – Valóságos bűn-
múzeum ez, uram! De beköltözhető, csupán negyven forint felár ellenében...
azonnal fizetendő, ha kérhetem...

A fiatalember nem alkudott. Kifizette a felárat is, és átvette a szobakul-
csot. Bezárkózott, mélyet sóhajtott. Megállt az ismerős tükör előtt, és meg-
szemlélte arcán a csenevész szőrzetet. „Még túlságosan hasonlítok magam-
hoz”, állapította meg, „csoda, hogy ez a pacni nem ismert föl!” Aztán arra gond-
olt: megkéri Rózát, hozzon neki a színházból valami terebélyes álszakállat,
hogy eltakarja képén a halál jelét.

Körülnézett. Megpillantotta a fogason barátja kócsagtollas kalapját. Meg-
ismerte: ez volt a költő fején azon az esős csodák napján, amikor minden el-
kezdődött. Kézbe vette: hátul a karimája egy helyen szakadt volt, s ez a felfe-
dezés most valami különös boldogsággal töltötte el.

Bement a nappali szobába. Az íróasztalon a késő délutáni nap Voltaire
mellszobrára esett: az ő ajándéka volt ez, a költő huszonegyedik születés-
napjára. Vastag porréteg fedte, világítottak rajta a porszemek, mintha fájna
neki az elsuhant idő. Mellette kávéscsésze, kiskanállal, rajta még a feketére
száradt kávé, talán az Ő ajkának lenyomatával...

Mintha megállt volna az idő, minden a helyén volt még. Körbejárt a tekin-
tete: ott függtek a falon, a magas plafon alatt valamennyien: Lafayette,
Desmoulin, Tallien, Saint-Just, Danton, Marat, Béranger... Petőfi szomjasan
hívogató nagy szellemserége. És odébb, kissé távolabb: Robespierre... Most is
úgy nézett rá az az arc, mint *akkor*, szomorú szikárságával. („Miért oly szomo-
rú ez az arc? A forradalom arca?” Most már tudja rá a választ.)

– Soha többé nem fogok kezét veled! – mennydörögte Sándor ugyan-
ezen képek alatt, másfél évvel azelőtt. – Méltatlan vagy a nevedhez, Marci,
ha feleségül veszed Laborfalvi Rózát! Azt a kétes nőszemélyt, akinek zabi-
gyereke van!

Ezt mondta a szabadság költője! Hihetetlen volt, de Jókai most még Sán-
dor ujjasának apró tintafoltjára is emlékezett, megmértvén vele az eltelt fi-
karcnyi idő roppant mélységét... Kínzó szomjúságot érzett. Az asztalon üres
volt a kancsó. Az ajtóhoz szaladt. Megforgatta a kulcsot a zárban. Hiába: nem
nyílt ki. Rángatta a kilincset. Dörömbölt, kiabált:

– Fogadós! Fogadós! Hozzon inni, szomjazom! – Sehol senki. „Bezártak,
csapdába kerültem!” S mint akit letaglóztak, az ágyhoz vánszorog, és rázu-
han. Emésztő, szörnyű fáradságot érez. Mintha egész eddigi élete, a Pestről,
Debrecenből, Szegedről, Aradról, Tardonáról menekülés rettenete most
egyetlen pontba sűrűsödne össze. De leginkább a tudat, hogy lépre ment.
Hagyta magát, akár egy gyerek, átlátszó csapdába csalni! Ahogy első írása
óta mindig, most is figyelte önmagát: a belső szem homályos félelemmel su-
gárzott vissza rá.

Belső zsebéből pisztolyt vett elő. Nézte a hosszú csövét: alul egy halálfej
volt bevésve. Mint egy gúnyos grimasz, gondolta. Elképzelte a boncnokot,
amint jelentését írja a titkosrendőrség részére egy bizonyos Kovács János li-
bériás inasról, akinek nincs nyoma az élők között. Köddé válni, nyomtalanul,
mintha nem is léteztünk volna, az lenne jó most, gondolta. Megtakarítani a bu-
kás szégyenét.

Valami neszt hallott a szomszéd szobából. „Tehát már itt vannak”, gondolta, és remegő kezébe fogta a pisztolyt. Soha emberfiára nem fogott még fegyvert, egy macskát se tudott volna bántani.

Erőt vett magán, átment a másik szobába. Vaksötét volt, de a spaletta részén beáramló kékes fényben – hihetetlen! – Petőfi állott.

– Megjöttél, Marci? – kérdezte mosolyogva a költő. – Már vártalak.

– Sándor! – kiáltotta a fiatalember, zsebre vágva a pisztolyt. – Nem haltál meg, hál' istennek! Halálhíredet keltik, azt tudod?

– Őszintén: tényleg örülsz ennek?

– Hogy kérdezhetsz ilyet? Félholtra váltam a hamis hírre, hogy ott fekszel egy tömegsírban, Segesvárott... De itt vagy! Élsz! Én meg itt fogtam szállást, a te szobádban...

– Én meg, látod, most a tiédben. Mintha csak ennyi történt volna: szobát cseréltünk, nem hitet.

– Miről beszélsz, Sándor?

– A gyávaságodról. Hol bujkáltál eddig?

– Tardonán, a Bükk rengetegében.

– Odáig futottál? Mint a sintértől kergetett kutya? – a költő hangján egyszerre érzett gúnyt és ingerültséget. (Mint mindig, amikor egy kép megragadta a fantáziáját.)

– És te? Visszatértél ide? – Válaszul Petőfi ajkán megjelent a jól ismert felemás mosoly.

– Egyik felem az Isten előtt, a másik a Jókai Marci ágya fejeinél. Ez elég megnyugtató neked, igaz?

– És régóta vársz itt rám? – Petőfi nem válaszolt. Arcáról hirtelen eltűnt a fény. Jókai arra ébredt, hogy megcsikordul az ajtón a zár. Kábultan ült fel. Lámpást tartva kezében, a fogadós rontott be egy kerek fejű férfi társaságában, aki az osztrák rendőrök egyenruháját viselte.

– Bocsánatért esedezem, Kovács úr – forgatta a szemét a kövérség. – Szabad legyen bemutatni Giese inspektor urat. – A felügyelő rémes akcentussal, de magyarul kérdezte Jókait:

– Van neked, magának lenni útlevele? – Jókai szó nélkül nyújtotta át a megviselt papírt.

– *Soso*. És kivel beszélget magában itt?

– Hogy én? Senkivel... – „Már az álmokat is kiszippantjátok?”, gondolta közben.

– Te megesküdni, hogy lenni ez a... – a tiszt undorodva betűzgette a nevet – ...Kovacs... Kovacs Janos? – majd választ se várva ráordított Jókaira: – Te fordítani fejedet bal! – s miközben balra fordult, Jókai némi kárörömmel látta, hogy az osztrák egy diákkorában festett önarcképevel veti össze a mostani arcát: „Ettől nem leszel túl okos, pribék!” – Jobbra neked most! – vezényelt amaz komoran.

– Nem stimmel valami az útlevelemmel? – jókedve támadt, csaknem felnevetett.

– Miért van ez írva magyar?

– Őfelsége tudtommal a nyelvet nem tiltotta még be... – A nyomozó most a körözőlevél egy példányát lobogtatta: ugyanaz a lányos képű ifjanc volt rajta.

– Eztet ember ismered?

– Sose láttam.

– Nekednek nagy szerencse.

– Az ott a Jókai, ugyebár? – fontoskodott most a fogadós. – A veres tollas suhanc. A márciusi pártütő. A Petőfi árnyéka. Erre lakott az a csibész is valahol... Bíz'isten, ezer közül is felismerném, ha megint erre tolná a képét... – „Igazad van, Sándor: árulókat kölykezett a szabadság... Ebben az emberben

csak egy jó van: a rossz memóriája... Egyszer még, ha túléltem ezt a napot, megírom a figuráját”, gondolta Jókai, s még tartott a jókedve.

– Szabad akkor... az útlevellem?

Nem kapott választ. Nyikorogva csapódott be az ajtó a spicli és a nyelvtörő nyomozó után. Csikordult a kulcs a zárban, Jókai az ágyra vetette magát. De hiába volt még mindig éjjel, most elkerülte az álom. A Hold, akár ama mindent látó szem, hideg fénnel világított.

Jókai nyugtalanul forgolódott a szűk fekhelyen. Lehunyta a szemét, és azt gondolta: „Bujócskát játszol? Csak nem ijedsz meg a saját szíved szavától, Sándor?”

Elképzelte, milyen is lenne megszakított álmának folytatása. Újra nyílna a két szobát összekötő ajtó: Petőfit hátulról világítaná meg a fény, fűrtös fejének csak a kontúrja látszana, de Jókai így is látni vélne a jól ismert garabonciás, törött mosolyt.

– Marci, Marci! Idelátom: reszketsz az új szakállad alatt... Félsz, hogy nétan még hasonlítani találnál arra a Jókai Marcira, akivel én együtt vívtam ki a sajtószabadságot?

– Fő, hogy itt vagy! – lelkesedne ő. – Tudtam én: ha élsz, még egyszer el fogsz jönni ide. A Kerepesi útra, a Marczibányi-házba. Legutolsó pesti lakásodba. – Jókai fölkelt az ágyról, előrejött, hogy jobban lássa a költőt. Az holt-sápadt, arcán-állán fekete borosta.

– Szakállt növesztettél te is?... Azelőtt nem tűrted a szőrt az álladon... Öregít, mondtad... Mi, a márciusi ifjak, nem öregedhetünk meg sohasem... S azt tudod, hogy ezer pengőforint a vérdíj mindkettőnk fejére?

– Ezer pengőforint? – nevetne Petőfi, ádámcsutkája ugrálna hosszú nyakán. – Tízketetnyi versem ára! Átkozottul értékesek lettünk... A többiekről mit tudsz?

– Nem tudok mindenkiről.

– Vasvári?

– Megölték az oláhok.

– Irinyi?

– Talpig vasban.

– Táncsics?

– Halálhírét keltik.

– Czuczor?

– Rács mögött. Az Újépületben.

– A vitéz Lenkei?

– Megőrült a várbörtönben, Aradon.

– Irányi? Bajza? Pálffy?

– Eltűntek, ki tudja, hová.

– Pöltenberg? Damjanics? – Jókai szívét hirtelen fájdalom szorította össze.

– Istenem, Sándor! Hol jártál te mostanáig?

Rossz érzése támadt. „Miért nem láthattam az arcát?” Megint megcsikorodt a zárban a kulcs. Épp amikor Petőfi alakja eltűnt. A fogadós lámpása egy őszülő férfit világított meg.

– Pálinkás jó estét Kovács János úrnak! Mifene, ezúttal a belső szobában méltóztatott szunyókálni?

– Eltévesztette az ajtót, uram! – akarta volna mondani Jókai, de ahogy közelebb lépett, döbbenet ismerte fel a jövevényben Molnár Józsefet, egykori kedves principálisát. – Nahát! – kiáltotta, de tenyerét azon nyomban szájára tapasztotta, mint aki rájön: tilosba tévedt.

– Vendéget hoztam... Látom, örül neki – kedélyeskedett a kövér. – Beszél-gessenek csak! – és újra eltűnt. Molnár közelebb lépett, át akarva ölelni Jókai-t. Ám hőszünk ezúttal résen volt.

– Összetéveszt valakivel – mondta hátrább lépve, hidegen. A jó Molnár csak hunyorított apró szemével, hogy érti.

– Nem ismernénk egymást?

– Semmi esetre sem – kacsintott vissza Jókai.

– Molnár József vagyok, ügyvéd, Komáromból... Az úrban kit tisztelhetek?

– Kovács János, urasági komornyik.

– Komornyik? – évődött Molnár. – Ez jó, nagyon jó... Mikor hozták be magát?

– Saját lábamon jöttem.

– Szintúgy én is.

– Jól beestünk a csapdába, Molnár úr.

Az ajtó felől nesz hallatszott.

– Mi volt ez? – csodálkozott Molnár.

– Becsukták a kémlelőlyukat. Most már beszélhetünk nyíltan. – Átölelték egymást.

– Bátyámuram, láttad ezt a fogadóst? – kérdezte Jókai, halkra fogva – Azt hinnéd, csak egy setétlajos. Holott egy monumentális fül. Ez az alak egy éve még nemzetőr volt, ugyanitt. Tisztán emlékszem, milyen rikácsolva szavalta a *Nemzeti dalt*...

– Egy éve még, öcsémuram, te se voltál komornyik... Most is előttem van, ahogy először megjelentél az ügyvédi irodámban... A sötétszöke babás hajad, a tiszta, kék tekintetteddel... Meg ne haragudjál, magad voltál az ártatlanság! Kérdeztem is magamtól: ez az ember akar fiskális lenni??

– Száz éve volt – Jókai elkomorult, lehorgaszította a fejét. – Ennyit öregedett három esztendő alatt a világ.

– Te mondod ezt, drága barátom, huszonöt évesen, aki...

Jókai figyelmeztetőleg emelte fel az újját:

– Kérlek, ki ne mondd!

– *Neked* nem kéne így félned.

– Nem magam miatt.

– Persze, hisz' író vagy. Az álmaid... De ne aggódj: itt, a Marczibányi-házban biztonságban leszünk.

– Nem olvastad a falragaszokat?

– Nem volt időm... egyenest Komáromból... – Molnár nem folytatta, ideges mozdulattal simított végig a homlokán. – Azt mondod, öcsémuram, rajta vagyok a falragaszon?

– A halállistán. Együtt velem s Petőfivel.

– De miért? Én nem csináltam semmi olyasmit, ami... hisz érted... – A jó kiállítású ember a kezeit tördelte. – Én egy fia osztrákot meg nem öltem, fegyver sem volt a kezemben! A véstörvényszék ülnöke voltam ugyan, de Isten az atyám, csak papíron, mert sose üléseztünk... És ezt ők is tudják!

– Mikor Pestre bevonultak, legelső dolguk volt agyonlőni egy újságkihordót, és tudod, miért? Mert becsicscentve a „Müller Gyula nagy naptárát” énekelte az utcán.

– Ezért lőtték agyon? Lehetetlen! – erősködött Molnár. De Jókai, halkra fogva, már dúdolta is a Kossuth-nóta dallamára: „Müller Gyula nagy naptára, szerkesztette Fribeisz István...”

– Ugyan, ez csak tévedés lehetett... Nem barbárok ezek. Kultúreberek, végül is... – Molnár nagy levegőt vett. – Hisz' ismered a polgári törvénykönyvüket: alapelvük a *bona fidei*, a méltányosság... Úgy hírlík, aki katonailag nem kompromittálta magát, azt nem bántják... Csak még egypár napot kell átvészelnünk, amíg a nagy retorziók lecsengenek... Ezért ajánlották nekem ezt a panziót, ahol csendben meghúzhatom magam...

– Ez itt egy börtön, nem vetted észre? Egy egérfogó. És mi beleléptünk, óvatlanul. Kezdheted számolni a perceidet.

- Mit beszélsz? A felzaklatott, lázas fantáziád...
- Próbálsz csak kimenni az ajtón! – Molnár az ajtóhoz lépett, lenyomta a kilincset, zárva volt az, kívülről. Molnár dörömbölni kezdett: – Hé, kinyitni! Kinyitni! – Semmi válasz.
- Nyugodjál meg, kedves principálisom. Ennek semmi értelme – Jókai megtapogatta inge alatt a pisztolyt. – Húzzunk sorsot.
- Minek? – Molnár keze kissé remegett, ahogy verejtékező homlokát megtörölte.
- Hogy melyikünk távozzék innen előbb – és Jókai előhúzta a pisztolyt.
- Nálad fegyver van?
- Egyetlen golyó van benne. Magamnak tartogatom.
- Örültség – vette halkra Molnár.
- Valamikor csak kinyitják újra ezt az átkozott ajtót. Ha az a kígyórikató spion belép, te szóval tartod előlről, s én lepuffantom hátulról.
- Ebből nem lesz semmi! A te finom kezedbe csak a toll való, majd inkább én! – Jókai kábultan, engedelmesen odaadta a fegyvert. Molnár kibiztosította.
- Ekkor villámgyorsan kinyílt az ajtó. A nyelvtörő felügyelő rontott be egy őr kíséretében. Molnár a halántékához emelte és elsütötte a pisztolyt. Puhán, szinte lágyan zuhant a sovány test a padlóra. A dörrenéstől eltekintve szinte némán, gyorsan játszódott le a jelenet. Mondhatni: magától értetődően. Csak a felügyelő káromkodott: – Unerhört! Honnan ennek fegyver?
- Jókait az ájulás kerülgette. A szék támlájába kapaszkodott, mintha szakadék szélén állna. A kövér – miközben feltörölték a vért és kicipelték a holttestet – egy fél kancsó kocsisbort itatott meg vele.
- Valami lehetett a lőrében, mert egy-kettőre sötétbe borult a szoba, és kinyílt a bal oldali ajtó. A keskeny fénycsíkban Petőfi alakja derengett.
- Irigyled? Hogy meg merete tenni? – kérdezte, szinte vidáman.
- Az én kedves principálisom... Aki beajánlott az Életképekhez... Aki zsenigéimben is bátorított...
- Ehhez képest elég alamuszin viselted magad vele.
- A legtisztességesebb ember, akit valaha...
- Finnyás a végzet. Válogatós. Neki mindig a jobbak kellene. A gyengéket kiköpi.
- Mint például engem? – Jókai úgy érezte, fojtogatják az ismerős falak.
- Magad mondtad. – Soká hallgattak, farkasszemet nézve: a szeretet hullámzott bennük a kölcsönös váddal, amelyet szégyelltek egymás előtt.
- Tudom, mivel vádolsz – szólalt meg végül Jókai.
- Nagyon szerettek. Jobban, mint barátot. Te voltál bizalmam egyetlen ép oszlopa. És hová jutottál?
- Hová?
- Elárultál. Leromboltad az oszlopot.
- Igazságtalan vagy. Rettentő igazságtalan! – hördült fel Jókai.
- Volt képed az Esti Lapokba írni... Sőt: szerkeszteni! Békeüzeneteket küldözgettetek a gyilkos Kamarillának!
- Hallgass meg... Azt akartuk, hogy...
- Leváltani a népet! – torkolta le Petőfi ellentmondást nem tűrően.
- Istenem, Sándor... Ez a nép önmagát váltotta le...
- Miket beszélsz? – Petőfi szeme felizzott.
- Az óriás elesett, mielőtt legyőzték volna. Nem vetted észre?
- Az óriás? – A költő íriszéből, még ha csodálkozott is, hatalmas erő áradt. Jókai is alig tudott megállni előtte. Behunyta a szemét, akár egy vak próféta, hogy kimondhassa:
- Már Szabadszálláson szétporladt minden... Emlékezhetsz! Miért nem téged választott a nép követének? Téged: a leghitelesebb fiát? Csaknem meg-

lincseltek, mert nem hazudoztál s hízelegtél nekik, ahogy a többiek... A nép önmaga ellen fordult, Sándor! Bennem már akkor összeomlott valami.

– Benned mindig összeomlik valami. Mert gyenge fickó vagy, Marci... Laborfalvi Marci!

– Megint itt tartunk? Rózánál? Örök túske a szemedben? Csak mert engedélyed nélkül mert szeretni engem? Meg mertem érinteni a valóságot is? Képzeted lángoszlopa mellett?

– Ne félj, érted jön: csomagol tízórait, az akasztófa alá...

Igen: akkor is így vitakoztak, amikor utoljára ültek itt, az asztalnál teázva, Júlia porceláncsészéi között. Sándort ugyanígy ragadta el az indulat. Sovány mellét ugyanígy rázta a köhögés. De most, ahogy előrelépett, Móric meglátta a hatalmas vörös foltot a fehér ingén.

– Semmiség – intette le Sándor a kérdést. – Csak egy túske.

– Miféle túske?

– Egy bokor tuskéje, na – legyintett a költő türelmetlenül –, muszáj erről ennyit beszélni?

Megint fordult a kulcs a zárban. A kövér jött, ételt-italt hozott egy tálcán, letette az asztalra.

– A vacsorája.

– Nem kell.

– Holnap lesz a tárgyalásunk... Elpunnyadunk, ha nem falunk semmit.

– Vigye vissza!

– Nem eszünk, nem iszunk? Csak a puszta falakkal társalunkunk?

– Takarodjon!...

Nyikorogva csapódott az ajtó. Jókai átment a másik szobába. Senki se volt ott. Csak Voltaire homlokán lángolt hidegen az alkony.

Aztán a lemenő nap a padlóra vetette fényét, oda, ahol az előbb még Sándor állt. Üres és kiégett volt minden. Bárcsak még egyszer láthatná! Bárcsak magán érezhetné megvető pillantását! „Egy bokor tuskéje?” Jókai gyúrta, marcangolta cse-nevévész szakállát. „Sokan vannak bennem, s az mind te vagy!”

A bejárati ajtó nyikorgása térítette magához. A fogadós jött: az arca mintha megváltozott volna. Visszatért a mézédés mosolya. Jókai nem tudta türtőztetni magát, ráordított:

– A tárgyalásom, ugye? Komédia! Ott a falragaszon az ítélet... Miért nem lőnek egyszerűen főbe?

– Nix tárgyalás. Nix ítélet. Egy kis adminisztratív hiba, hehe. Jókai Mór urat időközben törölték a listáról.

– Kovács János vagyok, a fenébe is, ezerszer mondtam!

– Hagyjuk ezt, ha kérhetem, tisztelettel – s a kövér, akár a hajdani nemzetőr a kiképzőtiszt előtt, szalutálva meghajolt.

– Követelem: azonnal vezessen a felügyelőhöz!

– Herr Giese elnézését kéri, de nagyon elfoglalt... Ha méltóztatna velem kijönni... Odakint már várják.

Azon se lepődött volna meg, ha a Marczibányi-ház kapujában Petőfi várja. „Megjöttél, Marci?” – kérdezné. – „Hol a fenében kódorogtál eddig?” Csalódást érzett, miközben Róza aszszony suttogását hallotta („Örülsz, Marci, hogy megmenekültél?”), s a nyakán felesége forró könnyei folytak. Arra gondolt, lesznek-e még rikkancsok a jövőben is, akik az utcán teli torokból eléneklik a Müller Gyula Nagy Naptárát.

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XV.

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Tudni kell olvasni a sorok között... – már kamaszkoromban megtanultam, hogy proletárdiktatúrában élő, újságot olvasó ember számára e képesség megszerzése alapvető követelmény.

Érdekes Újság, 1957. október 5. Ruffy Péter írásának címe kíváncsivá tesz: *Sorbanállás*.

Miért álltak sorban a magyarok 1957 őszén Budapesten? Kalapban, kabátban békésen várakozó hölgyek, urak láthatók a képen egy szélesre tárt kapu előtt. „Nem a test táplálékáért állnak sorban ezek az emberek. A Szépművészeti Múzeumban ugyanis nem osztanak sem citromot, sem füget. Semmit sem osztanak. Csak nyújtanak valamit színekben, bájban, egy arcvonásban, egy vénasszony mosolyában, egy fénylő vonásban, tájban, erdőknek rőt zugában, spanyol, holland és francia világban, múltban vagy látomásban... valamit, ami felejthetetlen. Vasárnap délelőtt kattintottuk el a fényképezőgépet a Szépművészeti Múzeum bejáratánál, látva ezt az áradást, ezt a budapesti szomjúságot.”

Értelmezem – olvasok a sorok között! – az első mondatot: 1957 őszén Budapesten „a test táplálékáért” időnként sorba kellett állni a polgároknak. A második mondatból kiderül: citrom és füge ritkán jut a dolgozók asztalára. A harmadik rövidke mondat arról árulkodik: időnként szoktak valakik valamit osztani a sorban álló rászorultaknak.

Régi újságot olvasok, szedegetem „a sok szép emléket, / Mint a méh a virágról a mézet”...

Záróra előtt: „Jön a pincér, és fizetnek – két szimpla, az négy forint –, és még maradnak...” 1962-ben – gyakorta üldögéltem szerelmemmel egy szimpla mellett szemben az Operaházzal, a Negro presszóban – biztos, hogy akkor is még négy forintba került asztalnál a két szimpla.

Pesti érdekességek: „áthangelésünk”, azaz alattvalóvá züllesztésünk rafináltan szerkesztett tanúsítványa. A korabeli olvasó valószínűleg észre sem vette, amikor gyanútlanul besétált a csapdába. „Kezdetben, az idők elején a pesti utcákon – például az akkori Andrassy úton és mellékutcaín – reggelenként kétlovas, fekete szemetesekocsi vitte el a hulladékot a házak elől. Tavaly már a főútvonalakon – például az akkori Sztálin úton – fedett, billenőtartályos Csepel teherautók fuvarozták el a szemetet, de a

szomszédos Aradi utcában megmaradtak a kocogó lovacskák. Ma a legkorszerűbb technikájú, csillogó-villogó Kuka-kocsik surrannak házról házra a szeméért a Népköztársaság útján...”

Kezdetben Andrassy út, tavaly Sztálin út, ma Népköztársaság útja. A névtelen szövegíró, gondolom, szándékosan feledkezett meg arról, hogy 1956 forradalmas októberét követően néhány hónapig a valamikori Sugár utat Magyar Ifjúság útjának nevezték.

Ennek emlékét kellett kimosni, örökre kitörölni a magyarok emlékezetéből.

Búcsú Marseille-től: nehéz ma elhinnem (pedig valószínűleg így volt), hogy 1957-ben nagyon sok magyar ember számára ismeretlen fogalom volt a pizza. „Ez a Pizza olasz lángoszerű tészta, tetején paprikás paradicsom, amelybe hering és olajbogyó van sütvé.” Az útinapló írója (E. Kovács Kálmán) sem sokat tudhatott a remek olasz nemzeti ételről, mert azt hitte, hogy csak egyféleképpen – heringgel – lehet ízesíteni a csak és kizárólag kerek formájában a magyar lángosra emlékeztető pizzát.

Asztali örömök múzeuma: a konyhatitkokban jártasak számára ma már alapismeret, hogy a székelypasztának semmi köze a székelyekhez. Egy derék, ínycsoki pesti joghallgató, Székely János „álmodta meg”, s róla nevezték el a mindmáig sokak által gyakorta főzött, kedvelt ételt. Baróti Géza írását olvasva 1957 őszén elképzelhető, hogy a magyarok számosan arra gondoltak: a végén majd azt akarják nekünk ezek bemagyarázni, hogy Erdélyben Cluj-Napoca-káposztát esznek a székelyek!

Azért, mert az arabok is készítenek töltött káposztát (juhhúsból!), az igazi töltött káposzta magyar étel. Az újságotolvasók felhorgadt indulatait csillapítandó, Baróti Géza elmeséli, hogyan készítette hajdan a töltött káposztát Déryné. „A hatalmas cserépfazekat bőrös szalonnával bélelték ki, azután rétegenként rakták rá a jóféle belevalókat. A kötelező sorrend, Déryné feljegyzése szerint, ez volt: egy sor káposzta, egy sor füstölt kolbász, egy sor káposzta, egy sor karaj, egy sor káposzta, egy sor töltelék, egy sor káposzta, egy sor füstölt dagadó. Az egészet leöntötték egy liter tejfellel és egy liter tejszínnel.”

Ez a magyar töltött káposzta *modern* változata 1957-ben. A hangjával, színpadi jelenlétével a fél országot elbűvölő reformkori színésznő *hagyományos*, eredeti receptje: „...azt kellene elbeszelnem a nők kedvéért, hogy miképp főzik az ilyen erdélyi töltött káposztát. Azt nem is mindenkor lehet főzni, csak mikor friss sertést ölnek. Van ahhoz készíttve egy nagy kaszrol [testes cserépedény]. Midőn a szalonnáról lehúzzák a bőrt az egészbe, amily nagy a kaszrol, leterítik a kaszrolt egészen vele, éppen úgy, mintha ki volna vele béelve. Azután rendre rakják a fenekére a szokott módon elkészített töltött káposztát, amilyent mi is főzni szoktunk. Azután egy rend gyöngyös hurkát, szalonnát, sertéshúst sorba: azután ismét egy rend töltött káposztát, azután a közepibe egy megspékelt sült kappant, meg ha van, sült libát, ismét egy rend káposztát, mindaddig, míg a kaszrol megtelik. Akkor annyi vizet töltenek reá, amennyi ellepi, s beborítják ismét szalonnabőrrel, hogy abba följön meg egészen. De azt nem szabad berántani, csak amint megfőtt, úgy betálatni. Igaz, hogy fölséges étel, de sokba is kerül.”

Déryné eredeti receptje helyett a Hóvirág kétszersültből készíthető sütemény elkészítésének módjáról olvashatunk a lapban. „Háziasszonyok! Itt a gyors és olcsó recept. Kávékrémes sütemény. A tejszen megáztatott és mély tálba rakott szeletekhez a következő krémet készítjük: Félliter tejből, 3 tojás sárgájából, megfelelő cukorból, 1 evőkanál lisztből, s nagyon erős feketekávéból sűrű krémet főzünk, melyre kihűlés után a 3 tojás habjából és 2 deci tejszínhabból felvert keveréket a krémmel keverjük, s az egészet a »Hóvirág« tészájára öntjük.”

Emlékszem: ez a *sütemény* nem volt *fölséges étel*, viszont hamar elkészült, és nem került sokba.

Az ebéd utáni kávézásról a szerkesztő megpróbálja lebeszélteni a lap olvasóit: „körülbelül egy

»dupla« árért DUPLA nyerési eséllyel játszhat a Totón!”

Eszpresszóban a dupla fekete ára akkor a pultnál kettő forint nyolcvan fillér, a totószelvényé – ha jól emlékszem – három forint harminc fillér. *Körülbelül* egy dupla ára!

Azt viszont nem tudni, asztal mellett fogyasztva mennyibe került 1957-ben egy csésze feketekávé Afrikában.

Szudán szívében: képriport az 1956. január 1. óta független Szudánról. A dél-szudáni *eszpresszóban* – azaz: a homoktenger közepén néhány deszkából összetákoltt tető alatt! – fehér ruhás asszonyok üldögélnek: „malakali négerek szürcsölgetik a pestinél bizonyára jobb feketekávé”. A fotón kávécsészéket nem látni, a fehér ruhából combközéptől kiragyogó, szép vonalú, fekete női láb a legfeltűnőbb, lehangsúlyosabb. Az ma már kideríthetetlen, hogy a Szudánban sohasem járt névtelen magyar újságíró – a szovjet fotóriporter képeit bámulva – miért gondolja úgy, hogy Dél-Szudánban a feketekávé *bizonyára* jobb, mint Budapesten. A néhány soros írásból az sem derül ki, van-e még Dél-Szudánban szimpla és dupla, mint Pesten, vagy arrafelé már az eszpresszóban akkor is csak presszókávé szürcsölgettek dologidőben a fehér ruhás néger asszonyok.

1957 őszén újságokat, könyveket vásároltam, sokat olvastam. Sütéskor nagymamám citrompótlót használt, még nem „kávéztam”, totószelvényt soha nem töltöttem ki. A töltöttkáposzta nálunk káposztában főtt húsgombóccal készült. Pizzát 1965-ben, Velencében ettem életemben először. 1957-ben Budán néha sorban álltam húsért.

Vasárnaponként vissza-visszatérő látogató voltam a Szépművészeti Múzeumban.

BOZÓK FERENC

Kétéltűek

Hiszek abban, hogy a békák tényleg elvarázsolt királyfik. No persze nem arra gondolok, hogy meg kellene csókolnom őket, hogy ez kiderüljön róluk. A kétéltűek iránti bizalom és szeretet azonban feltétele lehet ennek a felismerésnek. Ha megszeretjük őket, és érdeklődéssel tekintünk rájuk, hamar kide-

rül jóságuk és hasznosságuk. Kis „Quasimodókat, Notre Dame-i toronyőröket” ismerhetünk fel bennük. A torz külső mögött jóság, hasznosság bujkál. A megcsókolt béka királyfivá válása megképzí bennem Andersennek *A rút kiskacsa* című meséjét is. A megvetett, kicsúfolt, csúfnak vélt kiskacsáról ki-

derül, hogy előkelő hattyú. A béka pedig elvarázsolt királyfi. A békák igazi „megosztó személyiségek”. Vannak, akikben félelmet vagy undort keltenek, mások terráriumukban házi kedvencként tartják, megint mások boldogan fogyasztják, ingyenceledelként. „Virágéknák ég a világ, / sütik már a rántott békát.” A kecskebéka latin nevében (*Rana esculenta*) az „esculenta” étkezéssé jelent. Sok ember irtózik vagy fél a békától, ám a béka még inkább fél tőlünk. Kobayashi Issa, a 19. századi jeles japán haikuköltő így bátorítja a természettől és sok tapasztalattól bizalmatlan békát a barátkozásra: „Kis, árva béka, mért riadsz te vissza? / Ne félj, ne félj. / Ismerj meg engem. Itt barátod, Issa” (Kosztolányi Dezső fordítása). Arthur Schopenhauer közismert, aforizmaértékű megállapítása szerint a szépség nyílt ajánlólevél a sikerhez. Ez az emberek szociális világában és a munkahelyi szférában elég könnyen igazolható axióma. A békák azonban, akik köztudottan jelentős esztétikai kihívásokkal küzdenek, mégis igen népszerűek tudtak lenni a világ mesekincsében és a lírában, továbbá a közmondásokban, szólásokban is. Sőt, még a vicceknek is gyakori szereplői. Gyerekkoromból ismert az a kis vicc, amely szerint a kisfiú kifog a tóból egy kis békát, aki rimánkodva kérleli, hogy ha megcsókolja, azonnal gyönyörű királylányvá változik. Ám a kisfiú nem csókolja meg, mert jobban örül egy beszélő kis békának, mint egy királykisasszonynak. A világirodalom mesekincsében talán legismertebb Andersen *A béka* című meséje. Ritkán negatív szereplők a szólásokban, közmondásokban, mesekincsben és lírában, bár erre is akad példa, például Phaëdrus felfuvalkodott békája, aki nagyravágásában ökor szeretne lenni. Íme, a fabuláris, emberre alkalmazott tanulság, Virág Benedek szép magyar tolmácsolásában: „Még jobban erőlködött. Mi történt? Megszakadt. / Az emberek közt is így szakadnak meg sokan.” Ezt a Phaëdrus-fabulát később La Fontaine is feldolgozta, ezáltal még ismertebbé vált a világirodalomban. A magyar költészetben is találunk példát a béka nagyravágására, például Romhányi Józsefnél, akinél nem ökörré, hanem bálnává szeretne válni: „Ebihalból nem lesz más, / csak béka, még ha / bálnává válni volna is szándéka.” A templom egeréhez hasonlóan olykor a béka is a szegénység szimbólumaként tűnik fel. A magyar szólás szerint: annyi a pénze, mint békán a szőr. A németben lényegileg ugyanígy fejezik ki: *er hat Geld wie der Frosch Haare*. Ha valami nagyon értéktelen, vagy nagyon alacsony színvonalat képvisel, azt mondjuk, hogy a béka feneké alatt van. A németnek szintén van erre kifejezése: *Froschperspektive* (békaperspektíva). A béka negatív megképzése megjelenik olykor úgy is, mint vala-

mi pokoli lény vagy mint a boszorkányfőzet nélkülözhetetlen alkotóeleme. Petőfi *János vitézében* a boszorkányok „Hánytak a nagy üstbe békát, patkányfejet”. Shakespeare *Vészbanyák dala* című verse a Hobo Blues Band *Vadászat* című albumának egyik dalában tűnik fel: „Legelőszőr buta béka / te kerülsz be a fazékba.” Bizonyos szólásokban is negatív szereplő a béka, hisz valakire kígyót-békát kiabálni sértegetést jelent. A béka a tespedtség, lustaság, tohonyaság vagy tehetetlenség szimbólumaként jelenik meg alábbi szólásunkban: Állott tóban lakik a béka. A miskolci (más regionális változat szerint fehérvári) kocsonyába is beledermed a tehetetlen béka a közismert szólás szerint. Egy német szólás azt mondja az érzelmeiktől mentes, frigid emberre, hogy *kalt wie ein Frosch*, vagyis hideg, mint egy béka. A béka mint a renyhesség szimbóluma nemzetközi, számos helyen találkozunk vele a világirodalomban. Arthur Rimbaud például így ír az *Egy évad a pokolban* költeményein belül a *Rossz vér* című prózaversben: „Teljes testi tétlenségben éltem mindenütt, henyébben, mint a varangyos béka” (Kardos László fordítása). A béka hangja is jelentős ihletforrás az irodalomban, főként a hangutánzásra fogékonyabb költészetben. Maga a magyar *béka* szó is hangutánzó. A kirgiz nyelvben *baka*, az oszmán-törökben *baga*, és mint ötörök jövevényszó került nyelvünkbe. A békához kötődő hangutánzó szavak, a brekegés, vartyogás, kuruttyolás, ümmögés számos költőt meghihlettek. Közismert a „Száras tónak nedves partján döglött béka kuruttyol” kezdetű népdal, amelyet Kodály Zoltán gyűjtött Hódmezővásárhelyen 1932-ben. Fazekas Mihály *Az öröm tündérsége* című versében a békazenét diszharmóniás piánónak nevezi. Csokonai rekegőnek hallja a békák esti dalát *A híves estve* című versében. Katona József ümmögést hall a *Gyermekkor* című költeményben. Juhász Gyula muzsikáló bús cigányzenészeknek hallja a békákat a *Távoli kisváros* című versben. Petőfi a *Tűz* című versében a rossz poétákat kuruttyoló békáknak csúfolja. Kazinczy a *Tövisék és virágok* kötetben, *A békák* című versében egész bravúros, tobzódóan gazdag rímssorral és hangutánzó szavakkal érzékelteti a békák által kibocsátott hangokat: „Brekeke, brekeke! / Kloáx, tuú tuú!” József Attila *Elköszönő szelíd szavak* című versében „békák harmónikáznak”. Weöres Sándor még azt is tudja, hogy a békák víz alatt párosodnak, élük nászukat: „Brekekex / brekekex / brekekex / Gyere bujj / víz alá / ha szeretsz.” Szintén Weöres-vers *A béka király*, amelyben a béka neve a szintén hangutánzó Ung: „Hallja kinn a sima rét / Ung királynak énekét.” Arany János közismert *Családi kör* című versében a földi békák gördülő, megelevenedett, járkáló földrö-

gök látomását adják. Egy magyar szóláshasonlat arra a korabeli tévhitre utal, miszerint a varangyos béka földet eszik, azért hasonlít a földröghöz: „Földet eszik, mint a béka” (Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*, Akadémiai, 1990). Egyszerre groteszk és szakrális képpel rajzolja a békákat a *Falu* című versben József Attila: „Buddha szobrok harmatos gyeppen a békák.” Bevallom, a számomra legkedvesebb béka-vers az egész magyar lírában Székely János *Békák* című monumentális költeménye. A szerző művének nagy allegóriája a békák kételtűsége, az erdélyi magyar sorsra értelmezve. A románok közt bozognak, hazátlannak nevezett, az anyaországban lerománizott erdélyi sors kételtűségére és állandó üzőttőségére utal Székely János kiváló verse. „Úgy hallgatom a hangjukat / Mint hogyha fájó zene lenne / Mint hogyha hárfa szólna, és / A félelem üzenne benne. [...] Békák, miféle őskori / Üldöztetés emléke lobban, / Miféle borzalom sikolt / Testetekben és dalotokban? / [...] A szárazról a víz alá, / A víz alól

szárazra futtok / Hol vagytok otthon hit szerint? [...] Két világ szörnyei között / Két világ rejtekében éltetek. / Hát hogyne szánám sorsotok, / Hát hogyne érteném zenétek? / Hogy is ne érteném, mikor / Magam is ott lelem titokban / Életetekben életem, / Dalaimat a dalotokban?” *Béka* című jambikus versemben magam is ambivalens ámulattal tekintek a kételtűekre, akik egyszerre ősvilági szörnyek és csillogó ékszerek. A bájosan szép, karcsú és elegáns mozgású halacskák közé csobbantja magát az esetlen mozgású és torz külsejű béka. A halacskák egyszerre riadnak és csodálkoznak nagy, hideg halszemeikkel, majd a hirtelen csobbanás után befogadják az új jövevényt, elsimul a víztükör, és helyreáll a tó harmóniája: „A csobbanás. A hús patak. / Riadt, csodálkozó halak. / Beugrik, és a víztükör / szilánkra hullva tündököl. / De elsimul, ha elmerül / s azonnal újra szétfeszül. / Te rút varangy, te mostoha, / ragyogva lüktető toka, / te torzszülött, te rossz göröngy, / te undorító drágagyöngy, / a víz alatt, s a föld színén / nagyon szeretlek, ősi rém.”

PÉCSI GYÖRGYI

Kortárs-díj 2018

Tóbiás Krisztián laudációja

TÓBIÁS KRISZTIÁN (1978) Balatonfüred

A (leg)fiatalabb írónemzedék figyelemre méltó költője a Vajdaságban született. Vajdasági kötődése, kettős kötése máig meghatározó jegye költészetének. Négy verseskötete jelent meg, mindegyik a zentai zEtna kiadónál, Beszédes István gondozásában, még a negyedik, a 2017-es *A Wilkinson penge is*, amelynek kiadásakor már harmadik éve Magyarországon élt – Balatonfüreden, a Tempevölgy irodalmi folyóirat újraindítójaként, főszerkesztőjeként. A lapszerkesztés és a város könyvkiadása mellett kiállításokat, konferenciákat szervez Füreden (Salvatore Quasimodo Költőverseny, Hamvas Napok, Jókai Napok, Jókai konferenciasorozat).

Tolnai Ottó, Sziveri János, Fehér Kálmán nyomvonalán indult lírája, de már második verseskötete (*Vasjani*, 2008) egyéni hangja miatt okkal érdemesült Sinkó Ervin-díjra. A *Vasjani* kötet zárt kompozíciójú nagyciklusában csókai paraszt nagyapja magánmitológiája elevenedik meg profán bibliaértelmezéssel. Nemcsak a couleur locale, de a gyötrelmes kisebbségi sors is átüt a sorokon. A kötet szociografikus versnek, oral historynak, lírai naplótöredéknek éppúgy tekinthető, mint ahogy olvasható – a symposionistáknál jól ismert – maszok mögé rejtőző ironikus, önironikus narrációként is.

Harmadik kötete, a *Túliratok* (2012) szabad játék és merész dialógus a költészettel, a lírai hagyománnyal. Több évszázad magyar poétikájából – a magyar irodalom klasszikusaitól, Csokonaitól, Radnótitól, Weörestől a vajdasági kortársakig – hoz vendégszövegeket mai beszédhelyzetbe. Átirataiban „az eredeti szövegsorok nem váltak vendégszöveggé [...], hanem tökéletesen integrálódtak Tóbiás költői világába [...]. Úgy tűnik, mintha nem is ő folytatna próteuszi játékot, hanem a versekbe idézett szerzők ölténék fel az őket megidéző költő álarcát és idomítanak soraikat Tóbiás verseihez” – írja Fekete J. József.

Legutóbbi, a 2017-ben megjelent *A Wilkinson penge* című kötete ismét izgalmas kísérlet: a kötet nagyobbrészt természettudományos ihletettséggű verseket tartalmaz. Komoly és komolytalan játék, hogyan lehet a fizikai, a matematikai, a csillagászati, egyáltalán a tudományos gondolkodást vagy éppen a hétköznapi tapasztalati megismerést beemelni a költői nyelvbe, hogyan lehet a természettudományos észjárással megközelíteni a művészet, a létezés dilemmáit.

Tóbiás Krisztián a versek mellett újabban prózával vagy regénnyel is próbálkozik. *Kicsi gyíkcskák napoznak a lövészárokból* címmel a kulter.hu portálon olvashattuk feltehetően önéletrajzi vonatkozású regényrészletét a kilencvenes évek háborús szerbiai, vajdasági hétköznapijairól, szorongásairól, félelméről. Érdeklődve várjuk a folytatást, hiszen ez az évtized alapjaiban rendezte át a Nyugat-Balkánt, rántotta ki a talajt a vajdasági magyarok alól, s amelyről, bár a szomszédunkban zajlott, mégis oly keveset tudunk.

Tóbiás Krisztiánnak versei mellett a szülőföldről írt megrendítő, remek esszéjét közölte a közelmúltban a Kortárs folyóirat. A Szerkesztőség a lapban megjelent írásai és egész változatos, nívós és következetes alkotói munkássága elismeréseként Tóbiás Krisztiánnak ítélte a Kortárs 2018-as szépirodalmi díját.

TÓBIÁS KRISZTIÁN

A mikulás rakétája

(részletek)

Az idő elmúlt
mondja a mikulás
volt
nincs
mostantól minden ugyanúgy marad
nekem valahogy rémisztőnek tűnik ez
hogyan az idő elmúlt
hogyan csak úgy el tud múlni
már az idő is
az idő is el tud múlni
mint a bárányhimlő
addig vakaródzunk
amíg elmúlik
az idővel is valahogy így vagyunk
csak valami halvány heg
marad utána
az idő elmúlt
mondja a mikulás
és neki el lehet hinni
ő már csak tudja
már csak a szakálla okán is
akinek ekkora fehér szakálla van
az tudhat valamit az időről
akár azt is
hogyan elmúlt
csak az a kérdés
hogyan mikor múlt el
mikortól számítódik az
amikor elmúlt az idő
hol az a pont
a szakasz vége
mert az lenne a legjobb
tudom nem kívánságműsor
de mégiscsak
az lenne a legjobb
ha mikuláskor múlt volna el
ha pont akkor amikor
kis izéket
csokit hoz a mikulás
mert akkor
anyunak sem kellene
hajnalban töltött káposztát göngyölgetnie
nem lenne ideges
ha nem göngyölgetne
és mindörökké tartanának
az ünnepek is.

•

Egyszer meg kéne nézni ezt a mikulást
megnézni mi van benne
a piros bunda alatt
a szakáll alatt
mi van benne a mikulásban
szét kéne szedni
mint a rádiót
színes kerámia-ellenállások
tekergő ezüst
cincsíkok
transzformátorok
vannak-e a mikulásban
pogácsa
mint a tanító néni táskájában
mi van benne a mikulásban
meg kéne nézni egyszer
van-e benne valami
vagy csak egy hatalmas lufi
rakétameghajtású zeppelin
az egész mikulás
vajon mi van benne
ha van benne valami
jó lenne megnézni
belesni a gomblyukon
a nyakkivágáson
vagy legalább csak fülelni
hátha ott csörög benne
a sok-sok csokigolyó.

•

A mikulás ma reggel meghalt
felébredt
megmosakodott
felöltözött
hátára vette puttonyát
és az udvaron magára szíjazta
hátirakétáját
most az egyszer
épp most az egyszer
nem nézte meg
nem tartott nagygenerált
nem nézte meg szelel-e
tiszt-e
nincs-e eltömődve
a fúvóka
épp most az egyszer nem nézte meg
most
amikor igen
amikor el volt tömődve
most
amikor az édes csokigolyó
lágyan beleolvadt
és megkötött

a fúvóka csövében
 magára szíjazta
 megnyomta a startgombot
 és ezer felé robbant a rakéta
 ezer felé robbant a mikulás
 szétszórta
 ezer felé
 a savanyúcukrot
 a csokigolyókat
 az egész falut szétszórta
 ezer meg millió felé
 repültek ezer felé
 a házak
 a gyerekek
 a töltött káposztával teli fazekak
 ezer meg millió felé repült
 minden
 ami a tegnapi világból
 az emlékeinkben maradt.

STURM LÁSZLÓ

Kemsei István laudációja

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

Kemsei István sokoldalú alkotó. Az életműből ezúttal az esszéíró és kritikust ünnepeljük. Ugyan a Kortársban főleg kritikáival van jelen, de azok valójában kis esszék. Azt vizsgálja egy-egy mű kapcsán, milyen beállítottsággal tudjuk legalábbis elviselni, lehetőleg szép reményűvé tenni az életünket, együtt és külön-külön. A műből kiolvasott életmodelleket gyakran hosszabbítja meg az alkotó életvezetésének tanulságaival, állítja a művet a személyes emlékek fénytörésébe, amennyiben ismeri az alkotót. És ő sokakat ismer, része volt egy (vagy több) hőskornak, és most tanúja, őrzője az emlékezetnek. Azt lehet mondani, hogy barátja a magyar irodalom. A művekben is a társaságot keresi. Ezen méretnek meg a kritika tárgyai: alkalmasak-e a személyiség gazdagítására? Mindez nem lenne neki – és nekünk – ilyen fontos, ha nem kísértené folyton az értelmetlenség abszurditása. Ám több benne a bizalom, mint a kétségbeesés, ezért jó érzéssel olvassuk írásait. Érezzük a kiegyensúlyozottság derűjét. Nagy szó ez mindig, de különösen évtizedeinkben, amikor számos író tévedt be a mindent lefokozni akarás egyoldalúságába. Kemsei írásai azt sugallják: igenis van még tétje a létezésünknek, van választásunk, tehát van erkölcs, és persze az irodalomnak is meg kell hogy legyen az erkölcse.

Tudjuk, megvannak a veszélyei a személyes érintettségnek, az emlékezés lírájának. Nála mind ez nem siklatja tévútra a szakszerűséget. Épp ellenkezőleg: kiteljesíti azt. És talán alkotói módszernek sem utolsó: megkímél a fárasztó okoskodásoktól. Szinte csak az értelmezés jól átszűrt esszenciáját kapjuk, az irodalom élményszerű és életszerű örömét.

Végül emlékezve Pista vadevezős múltjára (és az ezt megörökítő remekművére, *A szederinda szemére*), mit is kívánhatnánk mást, mint amihez hasonlót annyi emlékkönyvbe róttak már: evezz, evezz az irodalom és az élet tengerén!

KEMSEI ISTVÁN

A kritikaírás és az erről szólók nehézségei

Ez a lehetséges szöveg harmadik változata. Az elsőt túl fellengzősnek találtam, a másodikat túl lírainak. Úgy döntöttem, nem kísérletezem tovább, nincs értelme, s amúgy is: végleg kifutok az időből, és végül hoppon s szégyenben maradok.

Különben is: nagyon sokan próbálták megfogalmazni a kritikaírás ars poeticáját, mégpedig nálam jobban felkészültek, de mindannyian úgy jártak velem, mint én, aki mégiscsak botcsinálta, amolyan műkedvelő kritikus volnék.

Minden olvasás félreolvasás – állítják a felette okos posztmodernnek, és ebben nagyon is igazuk van. Nem hiszek az olyan kritikákban, amik a mű egyszeri vagy felületes olvasata alapján készülnek, mert az termékeny talaja az otromba félreolvasásnak. Egy-egy mű három-négyszeri olvasata, netán hosszas benső érlelési folyamata ugyan kész ráfizetés, de mindenesetre csökkenti a félreolvasat lehetőségét, azaz kellő alapja lehet egy, amúgy elérhetetlen objektív ítéletnek.

Azonban javíthatatlan idealistaként hiszek a mű lelkében, vagyis mindenben, ami a szöveg, a szavak, mondatok felszíne mögött rejtezik. Azaz hiszek abban a nem nyelvi állapotban, ami egyszeri és megismételhetetlen.

Merthogy minden valamirevaló műnek külön lelke van. A kritikus feladata, hogy a lehető legpontosabban ráleljen erre a sajátosan megnyilvánuló lélekre. Ez a legfontosabb. A dió kellő figyelemmel történő feltörése, ami talán előrevivőbb, mint a kompozíció, a szerkezet vagy a megfogalmazott nyelvi szintek összességének boncolgatása. Bármennyire fájdalmas, tudomásul kell vennünk, hogy még egyetlen kritika, alapos műelemzés sem ért fel a megbírált műhöz. Ez még azoknak sem sikerült, akik amúgy szuverén alkotóként a megbírálnál jobb minőséget hoztak létre.

Ezért szükséges a kritikus részéről a kellő tisztelet. A minap Kosztolányi tanulmányait lapozgattam. A Rilke-tanulmányban bukkantam rá az alábbi két mondatra. A második megállapítása szíven ütött. Íme az idézet, amelynek első mondata csupán előkészítője a konklúciónak: „Rilke az érzéseit a maga egészében közli velünk, a költői fölénye éppen abban van, hogy nem alkuszik, nem tágítja a kategóriákat, de úgy ad át mindent, mintha magából egyszerűen belénk helyezné. A közbenső út azonban sötét.”

Igaza van Kosztolányinak: a kritikus, ha lehet, tanuljon meg ebben a sötétben látni és írni. Valljuk be, nem mindig sikerül.

NOVOTNY TIHAMÉR

Nagy Árpád Pika laudációja

Nagy Árpád Pika művészetének elemi erejű újjászületése és kiteljesedése csak a ceaușescui Romániából történő áttelepedése után történhetett meg.

1990-től kezdődően megalkotta groteszkbe hajló torz világának fájdalmasan ironikus „kelesztett” figuráit, amelyek leginkább embrionális állapotú koravén homunculusokra, fej- vagy tészta-koponyaszerű lényekre (más esetekben önállósult testrészekre) emlékeztettek bennünket. Mit mondjunk, nem egy derűs világ!

A derű halvány visszfényét, bizarr fonákját csak a groteszk, szatirikusan gunyoros hangvételű, olykor a kultúrpolitikai célzásoktól sem mentes újabb keletű, álkarikatúraszerű műveiben érezzük kicsinykét.

Alkotónk tisztán rátapintott (rámutatott) az egész nyugati posztmodern civilizáció megrendülésellenes, istenfélelem nélküli, identitásvesztett kultúrájára, a könyörtelen „valóvilágra”. Művei a mo-

dern civilizáció végéről, válságról szólnak, amely a relativizmus, a genderelmélet, a „hibridizáció”, a vallásellenesség diktatúrájának nyomása alatt él, amelyben minden viszonylagos, s amelyből már teljesen kiveszett a szakrális iránti emberi érzék.

Újabb műveiben nem szégyell megint mitológiáról, históriáról, művészettörténetről, szerelemről, családról, napi kérdésekről, magánéleti problémákról, generációs ellentétekről, számítógépek generálta virtuális valóságról, migrációról, celebekről, morális disszonanciákról, eltűnt időről, magányról, kiüresedésről, unalomról, reménytelenségekről, bűnökről, az élet sötét oldaláról, elidegenedésről, istenvárásokról, korszellemről: őszintén, ironikusan, groteszken, *rútan*, anekdotázóan, démonikusan és szürreálisan szólni, festeni.

Ám a művészeti csúnyaságról beszélve ne feledjük, hogy szinte minden művészetelmélet – legalábbis a görögöktől napjainkig – elismeri, hogy a rótság bármely formáját megszépítheti annak hűséges és kifejező *művészi ábrázolása*.

Festményeinek szereplői nemcsak a saját „démonai”, de a mi „ördögeink” is egyben. Olyanok, akik bár egymás mellett élnek, képtelenek a normális érintésre, az értelmes beszédre, a megváltozásra, az újjászületésre (csak fájnak, szenvednek, tanácstalankodnak, sikítanak, vonyítanak, sodródhatnak tehetetlenségükben). Festészetének kétségbevonhatatlan erénye, hogy meg meri nevezni a bennünk élő démonainkat. Ezzel rámutat az áldozathozatal fontosságának kérdésére. Mert csak így kerülhetünk közelebb egymáshoz.

Minden ember vár egy olyan „vendégre”, „Godot-ra”, aki képes lesz problémáinak megoldására. Egyik festményén arkangyali pózban, széttárt karokkal ott áll „Godot”, és ujjainak ördögűző szertartásával megmutatja a helyes „irányt” az előtte álló tanácstalan emberpárnak. Vagyis szembesít bennünket saját hibáinkkal, hiányosságainkkal, hogy változzunk meg.

Nagy Árpád Pika magas szakmai színvonalú, rendkívül határozott karakterű művészetének igaz tanulsága: ha már nem lehet értelmesen lázadni és új eszmék szerint élni, mert az előttünk járó generációk mindent letaroltak, akkor legalább újra kifejezni, őszintén megfogalmazni, néven nevezni kell a dolgokat, s ellentmondani a személyiséget felszámoló kísértéseknek, a gonoszoknak.

Alkotónk tehát megérdemelten lehet értékmegőrző és értékképző Kortárs-díjunknak boldog tulajdonosa!

NAGY ÁRPÁD PIKA, *Az őz álma*, 2009

◀ GOSZTOLA GÁBOR, Holdfogyatkozás, 1970-es évek

GOSZTOLA GÁBOR, Kiikszelve, 1978; P. & V. sorozat II. 1-2., 1973-74 k.

NOVOTNY TIHAMÉR

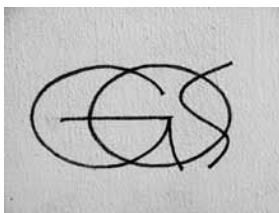
GOS-biozmosz

Kiállítás helyett – emlékkiállítás

Gosztola Gábor képzőművész-költő 2018-ban megrendezendő tárlatáról még életében történt megalapodás az Érdi Galériával. 2017 nyarán még úgy tűnt, elfogadható az egészségi állapota, így került sor június 17-én a *GOSBIOZMOS – VégtelenBeFeléFordulás, Gosztola Gábor festőművész exkluzív (házi) tárlatára (festmények és rajzok áradása a pincétől a padlásig)* alcímmel a művész Üde utcai, szentendrei otthonában. A sors azonban más forgatókönyvet tartogatott számára: súlyos Parkinson-kórja (egyéb rejtélyes betegséggel társulva) néhány hónap alatt elvette az életét, és 2018. április 15-én átadta lelkét Teremtőjének. Ezért lett a kiállításából egy verssorát idéző emlékkiállítás „...artériáimat hátrahagyom” „hívószóval” 2018. szeptember 28-a és október 20-a között az Érdi Galériában.

Tehát attól tartok, hogy GOS, azaz Gosztola Gábor, alias Pápai Gosztola Gábor életművének részletes megismertetése a szó szoros értelmében egy elsüllyedt világ felszínre hozásával, ismételt felfedezésével egyenlő feladat. Ugyanis hosszan tartó betegsége (már évek óta reménytelenül nehezen ment vele a beszéd, az eszmecsere), végül halála miatt rengeteg okosságot, hasznos emléket, segítő, pótolhatatlan magyarázatot vitt magával a sírba, amelyek most és „mindörökké” mind-mind megkönnyíthetnék művészetének értelmezését.

Azonban rendkívül gazdag, sokfelé ágazó munkásságát látva (elég csak rajzai, vázlatai, metszetei, nyomatai, kollázsai, vegyes technikás művei, festményei, digitális munkái és fotói sokaságát említeni) mégse lehet okunk az elkeseredésre: az a titokzatos ismeretszőnyeg, amelybe Gábor belegöngyölte magát, az idők során bizonyára jól kezelhető repülő szőnyeggé fog simulni, változni számunkra.

Itt van mindjárt előttünk – ez a rejtélyes – GOS emblémája, vagyis szignója! A korán érő gyermek már az általános iskola felső tagozatában kitalálta, hogy munkáit Pápai Gosztolaként fogja aláírni, hiszen ő Pápan született 1945. február 9-én, a II. világháború válságos végóráiban. Igen, de csak született, mivel hadipilóta édesapjának és várandós édesanyjának menekülnie kellett az orosz front elől. Ő világra jött, ám édesapja nyomtalanul, örökre eltűnt a százezreket maga alá temető kataklizma utóregései következtében. Ezért került szinte azonnal Ozorára a jóságos anyai nagyszülőkhöz. Így hát édesanyja mellett jobbra ők nevelték őt, meg kedvenc tanára, Gy. Horváth Pista bácsi polihisztor, aki rendkívül jól rajzolt, majd később feleségének testvéröccse, Papp Zoltán irodalmár és műfordító, a Magyar Rádió irodalmi szerkesztője nyúlt a hóna alá, és segítette Pestre a képzőművészetben és versírásban jeleskedő 17 éves kamaszt.

De térjünk vissza a szignóhoz, mert Gábor korai munkáit először „P. G. Gos”-ként, majd csak később – nagybetűs – „GOS”-ként írta alá. Ebből az enigmatikus jelből lett azután egy tipografált festett és egy száraz-, azaz mélynyomó pecsét, amelyet művei védjegyeként használt, összefoglalva, összemontírozva benne az időt a végtelenséggel, az apjára emlékeztető (s neki váratlanul sokszor megjelenő) lélekmadár – mondhatni sólyommadár – visszatérő motívumát a keleti a jin-jang jellel, saját origó pontját az egyetemességgel. Nekem azonban ez a GOS elnevezés – legalábbis „sz”-szel ejtve a kifejezést – eszembe juttatja az ósláv „Goszpodii pomiluj!”, az „Uram, segíts!” fohászának, valamint a „goszpodár”, „kis fejedelem” és a „goszpogyin”, „úr” beszédes névszavaknak első három betűjét is.

De lépünk csak tovább! Az 1962-ben Budapestre került Gosztola Gábor így vall a vajdásokkal történő megismerkedéséről: „Öcsikéékkel, a Laca társaságában, úgy hatvankilenc nyara végén, nálam, a műtermemben találkoztunk, első tartósabb ismerkedésül egy esős délutánon. Tekintélyes Zenit-apparátuk szakértő kattogtatása ékesítette a belőlük áradó Tette Kész Derút, miközben természetesen a Mindenség Világraszóló Átalakítását és Leghatékonyabb Bemutatását terveztük közösen. Aztán találkoztunk még ez ügyben Rengetegszer, de már Szentendrén, mielőtt még a Stúdió gondolata is fölvetődött volna. Közös barátokkal, Öcsiéknél [ef Zámbó István] és Lacáéknál [fe Lugossy László] és Holdaséknál [Holdas György] és sorra Mindenkinél, ahogy bővült a Társaság, és Éjjel és Nappal és megint Éjjel és Végtelenül. És előkerültek mindig újabb munkák és megjelentek mindig újabb elméletek, persze emberek is (és megjelentek gyakran szorgalmas, de korlátolt belügyési megfigyelők).

Vitatkozni ritkán tartottuk szükségesnek ezeken az időtöltő alkalmakon, az eltérő elméletek elérték egymás mellett, és annyi közös egyetértési pontot találtunk, melyek bőven nyújtottak így is kommunikációs lehetőséget. A társaságból folyton áradt a zene, szépek voltak éjszaka a lányok, jó volt a vörösbor, nem szerettük a közös ellenséget, a hatóságok, a hivatalosok által szabott határidőket, ideológiai korlátokat. Szerettük viszont a képes albumokban becsempészett – akkor még majdnem tilos kedvenceinket, és szerettük, sokan szerettük Vajdát, Vajda Lajos képeit, én biztos, hogy nagyon szerettem, nem kutattam ki gondolta másképp. Így, azt is nyilvánvalóan ebből következőnek éreztem, amikor a fiúk elhatározták, hogy Vajda nevével hivatalos csoportosulásnak nyilvánítatnak, szövetségül a tilalmazott egyedi kiállítások egyedi kinyírásai ellen, és nem volt ellenemre, amikor társalgó vendégből, kiállítótársnak barátsággal maguk közé hívtak.”¹

Ez a szárnyalás-időszak 1980-ig tartott számára. Az ezt követő szemléleti változását s a majd 20 évig tartó átmeneti eltávolodását a Vajda Lajos Stúdiótól így foglalta össze egy 2002-ben keletkezett írásában: „Még kora kamaszkorom idején értettem meg, nem lehetek tekintettel sem időre, sem külső elvárásokra. Amikor még teljesen szó szerint volt értendő, hogy csak az a tiéd, amit megesszel, és ha valamiképp ehhez hasonlóan, belülről válik valami veled azonossá, hogy soha többé ne vehessék már el tőled.

A mindenhonnan kitiltások után, – miután választott munkáimban már négerként is lehetlenné tettek – egyre mélyebb meggyőződésemmé vált, hogy kizárólag belül van értelme építenem biztos kapaszkodókat.

Ehhez vezettek egyre közelebb Ázsia ősi kultúrájából idementhető tilosok is, a még föllelhető Baktay [Ervin], Lénárd [Sándor] és ugyanerről illegális baráti fordítások, ebben jelentett támaszt Jelena Petrovna Blavatszkaja, vagy ha úgy tetszik, H. P. Blavatsky szellemisége, nyilvánosan máig elérhetetlen munkái.²

Eközben hosszabb időn át folyamatosan, legfeljebb fogalmi költészetnek nevezhető verseket írtam, de máig is leginkább képi történetekben gondolkodom. (...)

Amikorra az első, számomra is rokonszenves megengedett széljárás, a Zen divatja elérkezett, már vagy a harmadik nyáron töltöttem időm többek között azzal, hogy döngölt vályogfalra, lefaragott löszpartokra injekciós vízszugárral kalligrafálok, egyre pontosabb rajzokon, egyre tömörebb jelekké, rövid életű, kisajátíthatatlan képeim.

Duchamp szemlélete, mire minálunk is mindeneken elterpeszkedett, mellyel a művészeteket a szellem lényegi megnyilvánulásai helyett az exhibicionizmussal azonosítja, már rég eldöntöttem, hogy ez nem az én utam.

Kapcsolatom vajdás barátaimmal is, a nyolcvanas években, minden konfliktus nélkül kicsit megritkult két, nem közénk tartozó, a periférián a maguk akkori politikai megbízhatóságát fontoskodva demonstráló figura miatt.”³

Mivel Gábornak az volt a véleménye, hogy a cselekmények, a gesztusok sokkal többet mondanak az emberről, mint a bizonytalan életrajzi adatok, elég csak arra utalnunk, hogy 2000 körül visszatért a VLS kötelékébe, s ettől kezdve újra részt vett annak minden jelentős csoportos kiállításán. Döntését így indokolta: „Változatlanul, máig sem lelkesedem a nyilvános szereplésekért, bár időnként baráti kérésre el szoktam térni e »hagyományomtól«.

Munkáim nem szívesen, vagy csak igen ritkán tekintem árucikknek, anyagi értékhorozónak. Ezért aztán, (hogy ezt elkerülhessem) a legkülönbözőbb köznapi tevékenységeket végeztem. Könyveket lektoráltam, négerként irodalmi műveket dramatizáltam, voltam kiállításrendező, esztétikai

GOSZTOLA GÁBOR (1945–2018)

tanácsadó és művészeti vezető, többségében alkalmazott-grafikai munkákkal, sajtó-grafikákkal, reklámgrafikákkal, lap- és könyvtervezéssel kerestem kenyerem. Ezenkívül, gyakran készítettem műtárgyfotókat, kulturális sajtófotókat.

Különböző médiákban, nagyon eltérő időkben hangzottak el, jelentek meg munkáim, verseim, írásaim. Időnként kollektív és egyéni kiállításokon mutattam be képeim egy részét. Hazai és külföldi mángyűjteményekben őrzik festményeim, grafikáim, fotóim.

Próbáltam vidéken nyugodtan élni. És megpróbáltam a tengerentúlon [Kanada, 1988–89], ahonnan a Nagy Változás hiú reménye hazacsábított.

Már azt is bevallhatom, hogy fél-közlelől rendszeresen szükségem van arra a civilizációs közegre, amelyből azért saját jószántamból egyre többet kimaradok.

Ezek után sem tulajdonítok jelentőséget felsorolt adatoknak. Már megszokásból is, a régebbi időről, semmiféle Hivatalos Szervezetbe mindmáig nem kértem felvételem.”⁴

A szépség kutatása, avagy kegyelMES TEReim előző évtizedeimből (válogatás 1968–2010) című, 2012-ben megjelent impozáns albumának⁵ mottói közt találunk egy idézetet, amely Hamvas Béla *A láthatatlan történet* című kultuszkönyvéből származik, és így szól: „Az embernek három világa van: a szellem, a lélek és az élet. A szellem ősfomája: a fény; a lélek ősfomája: a szépség; az élet ősfomája: a féreg. A fény sugárzik és végtelen; a szépség a világban alkot és megvalósul; a féreg a fénytelen és szépségtelen természetben tenyészik.”⁶

Ha a szemlélő töviről hegyire átvizsgálja a művész legjellemzőbb és változataiban visszavisszatérő legfontosabb organikus alapalakjait és témáit, bizony konstatálhatja ennek a három ősfomának, szférának, létszintnek, tulajdonságnak, cselekvőképességnek, esztétikai megnyilvánulásnak az egymásra épülő együttes jelenlétét. Ugyanis Gosztola Gábor képei valóban fényből, szépségből és szenvedélyből, szenvedésből, elmúlásból szövődnek egységes eggyé, egészé. A „küszöb feletti” és a „küszöb alatti” életminőségek, a tudat feletti és tudat alatti képzetek, a mikro- és makroszintek, a kozmosz és „biozmosz”, a pillanatnyiságok és az örökérvényűségek olvadnak valamiféle organikus-látomásos, biomorf-szürrealis részegész összegződéssé a teremtő szépség teljesség-kifejező képességének jegyében.

Nem tudok más metaforát találni Gábor ábrázolási módjára, mint azt, hogy ő, mintha becsukott szemmel, mintegy magához szorítva (mint amikor megcsókolunk, magunkhoz ölelünk valakit, s érezzük a bőr illatát, a hús tapintásának, ízlelésének, az izmok, inak, vérerek, csontok mozgásának, lüktetésének, zenéjének tudatmódosító hatását), tehát belső látása által, szinesztéziás érzetképzetei segítségével változtatta meg az emberi test, a külvilág formáinak alakját, útját, térfogatát, térfogatát, illetve térfoglalását.

Így, fikciós szemléletű ábrázolásai során összeolvad a szemmel érzékelhető világ az utó- vagy emlékképekkel, vagyis a fantázia teremtményeivel; a valóságos látványelem a képzelgéssel; a bőr felszíne a bőr alatti sejtelmekkel, izomrostokkal, idegekkel; az embert helyettesítő gyűrött drapéria a tájjal; a test a hegyekkel és völgyekkel; a lélektani tudatkamrák a világegyetem hullámzó energia-mezőivel és egymásból egymásba hatoló „féreglyukaival”.

A szemünk elé idézett művész mintha ma is ott állna a zömében a '60-as évek közepén-végén, valamint a '70-es évek elején készült „csöndtestjei”, „térídoi” és „totemjei” előtt, de a cirka ötven év távlatát után is kitetszik, hogy fizikai, lelki és szellemi értelemben mennyire egy lényegű alkotásával! Ugyanakkor ezek a tussal, színes golyóstollal és akrillal papírra, illetve vászonra vitt ízig-vérig szürrealista és „biromantikus”, biomorfikus művek a világ legtitokzatosabb test-, lélek- és szellemformái közé tartoznak.

Ám a *Szépség kutatása* albumának mottói között olvasható egy másik idézet is, amely Dávid Katalinnak *A szépség teológiája* jelölésű kötetéből került kiemelésre, és így hangzik: „...az avantgárd igazi örököse az az irányzat lesz (...), amelyik bár tudja, hogy az egykor megélt teljesség visszaállíthatatlan, de a kultúra minden lehetséges erejével keresi a megteremthető egész útját, az új szemléletet, amihez annyi nemes tradíciót hívhat segítségül. Világméreteken fogja átélni a művészi szépet, és rátalál e gazdag sokféleségben arra az ómegapontra, amely gyújtólencseként egyesít minden szépségeszményt.”⁷

De GOS, alias Pápai Gosztola Gábor osztozott a szóban forgó könyv ajánlásának azon véleményével is, amely azt fejtegeti, hogy: „minden éppen aktuális képzőművészeti irányzat mellékes a művész számára, csak egy mércéje van, függetlenül témájától és műfajától – a teremtett világ lényegének megragadása, a szépség kutatása. Mint bányamunkás tárnák mélyéről hozza felszínre az eltemetett, elfelejtett princípiumot: a szépséget, és teremti meg vele saját mitológiáját.”⁸

Ezért nem zavarja a művészt életművének sokfélesége és sokirányúsága, mert törekvéseinek a „szépségkutatás” a közös nevezője és eredője. Vagy ahogy ő fogalmazza a 2013-ban megjelent verseskötetének nyitó költeményében: „BEKÖTTETETT AZ ELMÉNK / SZEMMEL FÜLLEL ÉRZETEKKEKEL / A FÉNY ZSILIPJEI KINYITVA / TOMBOL AZ ÁR HOGY TÉVELYEGJ.”⁹

Gosztola Gábor gondolkodására, szemléletére tehát az említettekén túl a keresztény eszmekör éppúgy hatott, mint a zen-buddhizmus vagy Blavatsky *Tikos tanítása*. Hogy végső soron melyik erősebben, az utólagos elemzések fogják eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy az alkotás művelését – amikor és amivel az ember Hamvas Béla-i értelemben önmagán a „megváltás művelését” gyakorolja – sokkal fontosabbnak tartotta az exhibicionizmusnál.

Ám az anyagokkal és a technikai eszközökkel folytonosan kísérletező, mindig a rajzból kiinduló Gosztola látásmódjára és formavilágára a kortárs költészet eredményei, új megközelítései, Juhász Ferenc gazdagon burjánzó, áradó képi világa szintúgy hatott, mint a klasszikus keresztény művészet, a reneszánsz és a barokk festészet, vagy a modern szobrászat Henry Moore- és Hans Arp-féle anyag- és térszemlélete. Sőt, a különc Kassák Lajos szikár alakja mellett Vajda Lajos életműve, szelleme, erkölcsi, esztétikai értékrendje, grafikai szemléletmódja is meghatározó volt számára.

Gosztola Gábor „biromantikájának” – vagy saját szóalkotásával élve „biozmosz”-ának – egyik legfőbb jellemzője, sajátossága, hogy nála általában minden kép egy eltérített, eltérült szándék testesülése, eredménye, valami valahonnan elindul, s nem egészen tudni, hogy mi lesz belőle, ezért a költői műcímek nemhogy segítenék, inkább gerjesztik, sőt még inkább titokzatosabbá, rejtőzködőbbé teszik ennek az olvadékony többértelműségnek a megfeythető valóságosságát.

GOS biozmoszának másik princípiuma az ellentétpárok állandó jelenléte, mozgása, egymásból egymásba áramlása, változása, egyensúlya. A megszakítatlan önmagába visszatérő végtelenség (akár a Möbius-szalagban vagy a Klein-kancsóban) összekapaszkodik az időtlenséggel, a férfi a nővel, a jin a janggal, a kemény a lággyal, a szögletes az ívelttel, a kitérülködés a befelé fordulással, a nyíltság a zártsággal, a lenni a nem levéssel, a téralkotás a térből való kilépéssel. „*VégtelenBeFeléFordulás*” – idézte volt művei természetével kapcsolatban régi önmagát 2017-ben a még élő Gosztola Gábor.¹⁰

S alkotásainak harmadik nagy tulajdonsága: a személyes átéltség teljes őszintesége és magas hőfoka, az önkifejező szerepjáték állandó jelenléte.

A FUGA Budapesti Építészeti Központban megrendezett 2014-es tárlatához készült egy szabadvásnas zászlós plakát. Ezen a felületen azt olvashattuk, hogy ez itt a „...távozót megidéző, érkezőt veszíteni tanító tér...”¹¹ – s a rejtőzködésre előszeretettel vállalkozó alkotó ezzel a kijelentésével (más értelmezési lehetőségek mellett) talán éppúgy utalt saját személyének művekben objektívalódott egyszeri és megismételhetetlen, de távolodtában és eltűntében is kódolt, vagyis megváltoztathatatlan voltára. S mindezekhez csatolva – megint csak Hamvas Béla szavaival élve – azt kell, hogy mondjuk: „a nevezetes ember névtelen”, de „nevezetes névtelenségben él a rigó éppen úgy, mint a tücsök, a bölcs, vagy a szent, a névtelen jótevő s a magányos művész. A kifejezés egyébként annyit jelent: kozmikus helyzet jelentékeny betöltése.”¹² Mert ha egy cselekvés megtörtént, már nem lehet kitérőlni a történések világából.

Végül mi sem lenne egyszerűbb, üdvösebb és fontosabb annál, mint megérteni, el-, vissza- és magunkba fogadni a szépségkutatás eme hazatérő *vándorát és bujdosóját*, Gosztola Gábort, a szentendrei Vajda Lajos Stúdió egykori, majd hosszú távollét után visszatérő örökös tagját és az ő rejtelmekkel és titkokkal teli „biozmosz” világát. – Azt kívánom tehát, hogy rendhagyó munkássága örökkön örökké éljen minden jóakarató emberben, a művészettörténetben, bennünk és utódainkban!

JEGYZETEK

¹ <http://gosztola-gabor.hommage.hu/?q=en/eletrajzi-bevezeto-palyakep-osszefoglalo>

² H. P. Blavatsky legfőbb műve, a *Tikos tanítás – A tudomány, a vallás és a filozófia szintézise* (1888) azóta már hozzáférhetővé vált az interneten. Lásd: (Számítógépes változat: Szabari János, 2002, Magyar Teozófiai Társulat http://www.tanit.hu/hpb_tt_1_1)

³ *Uo.*

⁴ *Uo.*

⁵ Napkút Kiadó, Budapest.

⁶ Akadémiai Kiadó, Hermész Könyvek, 1988, 64.

⁷ Szent István Társulat, 2006, 36.

⁸ *Uo.* 7.

⁹ Napkút Kiadó, Budapest.

¹⁰ *GOSBIOZMOSZ – VégtelenBeFeléFordulás: Gosztola Gábor festőművész exkluzív tárlata 125 képpel; festmények és rajzok áradása a pincétől a padlásig*, Szentendre, Üde u. 7., 2017. június 17 – július 17.

¹¹ „... Távozót megidézõ, érkezõt veszíteni tanító tér...” – *GOS – Ciklusok Gosztola Gábor négy és fél évtizedes életművéből; Festmények, rajzok, versek*, FUGA Budapesti Építészeti Központ, 2014. július 7 – augusztus 31. Az idézett vers címe: *Csak (Őnarckép felőled)*. Lásd: *Beköttetett az elménk...*, i. m., 18.

¹² *Aranynapok*. In *A babérliget-könyv – Hexakümion*, Életünk Könyvek, 1993, 43.

GOSZTOLA GÁBOR, Kert, totem (Változat a Csönd testek c. pannó-sorhoz), 1968–69 k.

ORCSIK ROLAND

tépőzárak

Posztjugoszláv vagy jugózombi magyarok?

Hozzászólás

Pécsi Györgyi *Honvág egy hazáért* című írásához

ORCSIK ROLAND (1975) Szeged

„Hiábavaló volna magyarázni, hogy e nyári hőségtől lihegő hosszú, hullámzó földnyelvnek, ennek a dél felé mutató rekkenő félszigetnek, a napsütötte magyar szőlőskertek közé ékelt leágazásoknak köszönhetően válik külön ez az Isten háta mögötti fészek a régió együttesétől, s magára hagyatva, mint az ujjam, járatlan utakon s saját szakállára próbál meg külön világgá válni.”

Bruno Schulz: *Ábrándok köztársasága*¹

1.

Habzó adriai hullámok, a plitvicei vízesés, a Neretva folyó, a török hódoltságban épült niši koponyatorony – egy volt ország giccses képeslapjainak gyakori motívumai. Ugyanakkor az, aki Jugoszláviában élte le fél életét vagy annál kevesebbet, nem tud szabadulni az emlékezetétől, identitását meghatározta a jugoszláv ideológia, sőt, a képeslapos giccs is. Miért kell újra és újra felidézni azt az országot, amelyet a népvezér Tito halála után szinte minden alkotó nemzete igyekezett minél előbb a szőnyeg alá söpörni?

Nemrég egy remekül megszervezett romániai irodalmi fesztiválon, a jászvásári FILIT-en jártam, a *Fantomkommandó* című regényem román nyelvű kiadásának bemutatóján (a kétnyelvű Dósa András fordította románra). A kiadóm, az író Cosmin Perța kitért a Jugoszláviával kapcsolatos tapasztalataimra is. A közönségből egy középkorú román úr közbevágott, azt kérdezte tőlem, hogy a Vajdaságban miért nem tört ki háború, hiszen ott nagyszámú magyar kisebbség él. Ha a másik autonóm tartományban, Koszovóban győzedelmeskedtek a szeparatista albán szervezetek, ez miért nem történt meg a Vajdaságban? Lehet, hogy a fordítás tompított valamelyest a kérdés élén, ám elsőre így is meghökkenem, mivel a regényem nem foglalkozik szeparatista mozgalmakkal. Hirtelen azt válaszoltam, azért, mert a Vajdaságban a háború előtt és alatt nem volt olyan magyar szeparatista mozgalom, amely a független és színtiszta magyar Vajdaságért harcolt volna. És revizionista sem, amely a Vajdaság visszacsatolásáért küzdött volna. Az úr elmosolyodott, szemlátomást elégedetlenül a válaszzal, majd felállt és távozott.

Mi lehetett a gondja? – kérdeztem román barátomtól, Cosmintól az est után egy kávézóban. Megvonta a vállát, ez egy hülye, ne foglalkozzam vele, mondta, és kezembe nyomott egy sört. Most azonban, ahogyan Jugoszláviáról és a hozzá fűzött érzelmi, mentális viszonyomról kezdtem el gondolkodni, lassan rémleni kezd, hogy miért háborodhatott föl a jászvásári úr. Szemben a többi nemzettel, a vajdasági magyar kisebbségnek megfelelt Jugoszlávia? Megfelelt a testvériség-egység hazugsága, megfelelt, hogy nem a saját anyaországban élt? Hogy a Vajdaságot a trianoni „békediktátum” tette jugoszláviai tartománnyá? Hogy nem beszélhetett fél évszázadon át azokról a magyarokról, akiket a partizánhadsereg mészárolt le a második világháború végén (tegyük hozzá, ami ilyenkor rendszerint nem hangzik el: a kollaboránsnak bélyegzett szerbekkel, svábokkal együtt)? Miért nem szervezkedett a vajdasági magyarság akkor, amikor ébredezni kezdtek a Jugoszláviát felzabáló nacionalista mozgalmak? Mi köze a magyaroknak a déli szlávokhoz? Nem, az úr nem hitte el nekem, hogy a magyarok nem álmodoznak titokban a revízióról, hogy a vajdasági magyarok olyan békések lennének, hogy az őket ért történelmi atrocitásokról, igazságtalanságokról nem mernek és nem akarnak beszélni.

Az úr pontosan tudta, milyen volt a romániai szocialista diktatúra, és talán azt is, milyen volt a magyarországi, a lengyel, a csehszlovák, a bolgár. Ám azt, hogy milyen volt Jugoszlávia különböző periódusaiban élni, egészen biztos nem tudhatta. Mert ebben rejlik az egyik fontos önellentmondás: Jugoszlávia nem volt rossz rendszer, mert Jugoszlávia nem volt jó rendszer sem.

Nyugat-Európához képest Jugoszlávia közepesen szegény, a szovjet blokkhoz képest viszont gazdag, félig-meddig nyugati színvonalú állam volt. Ez a viszonylagos jólét, főleg a hatvanas évektől kezdődően megteremtette annak az alapját, hogy a Jugoszláviát alkotó nemzetek a történelmi traumák ellenére azonosulni tudjanak a jugoszlávság ideológiájával. Ugyanis nem pusztán a magyarok, hanem a szlovénok, a horvátok, a bosnyákok, a svábok is átértékelték a tömegsírokat produkáló atrocitásokat a második világháború végén. Ne feledjük azt sem, hogy a háború kezdetén a vajdasági zsidók, szerbek és a kommunista vajdasági magyarok lettek Horthy hadseregének „hideg napos” áldozatai. Ez természetesen nem indokolja a vegyes nemzetiségű (tehát nemcsak szerbekből álló) partizánhadsereg megfélemlítő, tömeges kivégzéseit a második világháború végén – ismét hangsúlyozom: nem pusztán a Vajdaságban, hanem egész Jugoszlávia területén. Nem kizárólag a magyaroknak, a többieknek is „kussolnia” kellett ezekről a bűncselekményekről (a kivégzések mellett vagyonelkobzások, kitelepítések, asszimilációs programok, népeségcserék stb. is történtek). Szerbiában ez még mindig nem került bele az oktatásba, a szerb diákok csupán azt tanulják, hogy a Horthy-hadsereg hány szerbet (esetleg zsidót) lőtt a dunai jég alá, ám hogy mit műveltek Tito partizánjai a háború végén: leöntve mésszel.

Ugyanakkor nemcsak a gazdasági jólét, a szocialista fogyasztói társadalom, hanem a világkultúra aktuális jelenségeinek időben történő fordítása, reflektálása is megkülönböztető erővel bírt a szovjet blokkal szemben. Továbbá, hogy a jugoszláv útlevéllal be lehetett bármikor járni az európai országokat (szemben pl. a magyar vagy a román útlevéllal). A 20. század második feléig a déli szláv és a magyar kultúrában visszatérő toposz volt a megkésetttség hangoztatása. Jugoszláviában ez a Nyugattal szembeni kisebbségi komplexus oldódott, ugyanis Jugoszlávia a felvilágosodás egyik kései projektumának bizonyult. A nem szovjet, vagyis a nem sztálinista típusú kommunista ideológián keresztül az emancipáció, az értelmiségi réteg támogatása vagy megtűrése (a tiltások mellett persze) egy sajátos „önigazgatású” államot működtetett. Ne feledjük, a vajdasági magyarság a titói Jugoszlávia idején kapta meg az egyetemi szintű magyar nyelvű oktatást (1959-ben alakult a ma is működő újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Sinkó Ervin vezetésével). A párturalom természetesen áthatotta a társadalom sok szegmensét, mégsem volt olyan totális, mint pl. Magyarországon, Romániában, s végkép nem volt olyan, mint a Szovjetunióban. A vajdasági magyarok létrehozhatták azt az Új Symposiont, amely a magyar avantgárd, neoavantgárd és posztavantgárd történetének egyik legszínvonalasabb orgánuma lett (több olyan szerző is közölt benne, aki Magyarországon a „tiltott” kategóriába tartozott). A vajdasági magyarság egyenrangúnak érezhette magát a többi „nemzetiséggel” és „nemzettel”: nyelvét hivatalosan használhatta, saját intézményei voltak. A jugoszláv nemzetfelettség (internacionalizmus) nem a nemzet tagadásán, hanem szocialista emancipáción alapult – igaz, felemás eredménnyel. Ugyanis a rendszer két tabuja beárnyékolta ezt az emancipációs optimizmust: Tito személyének és a népfelszabadító háború morális értékrendjének megkérdőjelezése komoly szankciókat vont maga után. Működött a borzalomgyár is: a jugoszláv Gulag a Goli otok nevű börtönszigeten (ma Horvátországhoz tartozik). És voltak nemzetiségi kvóták, a börtönökbe többek között magyarok is nemegyszer koncepciók perék nyomán kerültek be. Fontos hangsúlyozni a „többek között”-et: a rendszer nem kizárólag a magyarokat, hanem minden jugoszláv nemzetet meg akart félemlíteni. A nemzetek fölött a párt és a pártvezér állt, ám azt, hogy valami nincs rendben, az is jelezte, hogy a jugoszláv hadsereg vezérkara döntően szerbekből és montenegróiakból tevődött össze...

Amikor Ladik Katalin, Losoncz Alpár, Domonkos István, Tolnai Ottó, Végel László, Fenyvesi Ottó, Balázs Attila, Thomka Beáta, Danyi Magdolna, Radics Viktória, Losoncz Márk stb. írnak a jugoszláv „polgári értékekről”, akkor az ambivalens jugoszláv kultúra pozitív, a nemzetek kulturális emancipációját hirdető elvét vélik továbbvihetőnek. Ezeket a „polgári értékeket” Jugoszlávia az Osztrák–Magyar Monarchiából „mentette át”, sőt, nem pusztán átmentette, hanem továbbfejlesztette. Illetve, mivel ambivalens rendszerről van szó, tovább is torzította őket.

Tolnai nyitottsággal fordult a jugoszláv emancipációs kísérlet felé, ám sohasem rajongott írásában a jugoszláv Gulagért. Akkor sem, ha a Tito halála utáni Új Symposion-szám magától Tolnaitól

is közölt Tito-verset (amelyet a szerző egyetlenegy kötetébe sem illesztett bele). És azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a symposionisták ún. harmadik generációját, a Sziveri János vezette szerkesztőséget többek között Tolnai Gojko Đogóhoz írott verse miatt is meghurcolták. Thomka Beáta meglátása szerint: „Gojko Đogo belgrádi szerb költő könyve is a nyolcvanas évek elején volt a támadások célpontja. Verseinek archaikus szláv forrásokra támaszkodó jelképvilágában a titói személyi kultusz elleni tiltakozást rekonstruálta a hivatalos közvélemény. Tolnai Ottó a támadásokban saját korábbi helyzetére ismert, földidézte régi motívumait, s megírta az *Orfeusz új lantja* című verset. A vers egyike volt azon szövegeknek, melyek miatt Sziveri Jánost menesztették a folyóirat éléről. 1983-mal lezárult a lap szellemileg, művészetileg folyamatosnak mondható két évtizedes története, s ezzel együtt a vajdasági irodalom történetének legelevenebb időszaka.”²

A vajdasági magyarság léte, akárcsak a többi jugoszláv nemzeté: fájdalmas törésekkel, elhallgatott traumákkal, hatalmi intrikákkal teli szilánkokból áll. Szembetűnő, hogy az említett Sziveri-nemzedék szétverésének története még ma sincs kellőképpen tisztázva, hogy a jelenkori magyar tanszéki, illetve közéleti széthúzásokról, manipulációkról, hasadásokról ne is beszéljünk.

Az persze problematikus, hogy miért nem kerültek elő a fiókból olyan magyar nyelvű szövegek, amelyek a kisebbségekkel (tehát nem pusztán a magyarsággal) szembeni atrocitásokat tematizálják. Itt-ott utalásszerűen, elhallgatásokkal szóltak ezekről (vö. Gion Nándor, Végel László, Domonkos István esszéivel, prózai munkáival). A kommunizmus bukása óta persze többen is írtak a traumatikus múltból. Amennyiben fellapozzuk Tolnai *Költő, disznósírból* (2004) című rádió-interjú-regényét, akkor pl. az édesapjáról szóló részek, amelyek az államilag eltulajdonított kisbalt történetét mesélik el, megjelenítik ezt az ambivalens és kegyetlen világot. Az pedig, hogy Tolnai miért nem írt a diktatúra éveiben „önfeljelentést” a vajdasági magyarságot ért atrocitások kapcsán, nem olyan egyszerű kérdés. Magyarországon sem született olyan szépirodalmi szöveg ekorkortájt, amely e problémákat nyíltan tárgyalta volna. Ez természetesen egyrészt a diktatúrával való részleges kiegyezést is jelenti. Ám Tolnai (és nemcsak Tolnai a symposionisták közül) szerkesztőségi leváltása a hetvenes években,³ az említett Gojko Đogóhoz írott versének kultúrpolitikai botránya a nyolcvanas években jelzik, hogy Tolnai elment a falig, onnantól már csak a börtön következhetett volna. Nem lett belőle mártír, ez azonban nem vonja automatikusan maga után, hogy Tolnai közönyös volt a kisebbségi sors iránt. Elég csak fellapozni az általa is szerkesztett Új Symposion lapszámait, több olyan szöveg jelent meg benne, amely a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyarság kulturális, egzisztenciális problémáit vitatja (igen, Trianon és következményeinek emlegetése nélkül, miután ez beleütközött volna a „népfelszabadító” partizán ideológia szögesdrótjába).

Tolnai jugoszlávsága ugyanakkor nem tagadta a magyar nemzeti identitást, akkor sem, ha a trianoni békediktátumról, az atrocitásokról hallgatott az önkényuralom korszakában. Éppen ezért vitatható Pécsi Györgyi leegyszerűsítő állítása: „Tolnai Ottó pedig jószerevel egyébről sem ír, csak Palicsról meg szülővárosáról, s az ottani emberi mikrosorsokat, tárgyakat tükrözteti a derűs és szépséges Adriával és a világkultúrával.”⁴

A feltételezésnek, hogy Tolnai ma is kritikátlanul rajongana Jugoszláviáért, ellentmond a szerző legújabb regénye. A háromkötetesre tervezett *Szeméremékszerek* első darabjának egyik jelenetében a szerb határőrök kikérdezik a magyar–szerb határon elkapott elbeszélő valamelyik alteregóját. A szerb határőr „jebeni jugonostalgičarnak”, vagyis „kibaszott jugonosztalgiázónak” bélyegzi az elbeszélőt, amikor az előszed egy jugoszláv lobogót és hárfát. A Joyce és Danilo Kiš kihallgatás-módszerét idéző jelenet kiválóan példázza azt, hogy Jugoszlávia Tolnai számára imaginárius tér, az általa művelt mallarméi „tisztá költészet” egyik meghatározó metaforája:

Mert különösmód éppen a tiszta költészet követeli terrénumául az egykori Jugoszlávia térségeit, noha különben sem mondhatnék le Zágrábról, hol évekig éltem, de Záráról sem, hol bátyám katonáskodott, hol barátnóm élt, ahogyan a Preszpa-tóról, az Átkozottak hegyéről sem mondhatok le, hiszen édesapám két évig raboskodott ott, megváltotta tehát hozzá a jogát, az én jogomat is, követeli felségvizeit, azúrját, mert csak azzal üzemelhet, mert hát ugye, mégsem üzemelhet kőolajjal szennyezett pocsolókkal, követeli gyerekfejnyi gránátalmáit...

Micsoda nem üzemelhet kőolajjal, kapta fel a fejét a tiszt.

A tiszta költészet... Igen, akár az is érdekesnek, tanulságosnak tűnhetne az elnök úrnak, ha saját szemével látná, hogyan is fest egy a határzónában, eredetileg még az árvalányhajas határzónában, a határon túl, a határzónán innen, közvetlen a zsilett-, illetve az O-drót tövében installált tiszta költészeti műhely, laboratórium, s amely hogyan próbálja azt nem ideológiai, nem pártpolitikai módszerekkel szublimálni, meg azt is érzékeltetni, miképpen is történt, hogy egy napon, kinézve elefántcsonttornyából, hogyan döbbent rá T. Olivér, utcája, az Orbánfalva utca, hogyan lett a migránsok centrális útvonálává, korridorává...⁵

A határőr mindvégig politikai kategóriaként használja a *Jugoszlávia*, illetve a *jugónosztalgia* elnevezést, míg az elbeszélő a számára fontos tárgyak, művészek, érzések, érzelmek metaforikus és „exprivát” archívumaként. Nem csoda, hogy elbeszélnek egymás mellett.

A Tolnai-féle „tiszta költészet” nem zárja ki a trianoni békediktátumról és véres következményeiről való beszédet, hanem azt az experimentumot mutatja föl, azt a kérdést, hogy lehetséges-e erről pártpolitikától, ideológiától mentesen nyilatkozni. Tolnai szinte egész életműve a politikai kategóriák költészetté szublimálását tűzte ki célul (a traumatikus nemzeti események elhallgatásával). Ez persze kockázatos, mert azzal is járhat, hogy megkerüli a problémák erkölcsi hátterét, súlyát. Tolnai viszont az általa delta-poétikának nevezett módszer nélküli módszerrel nyúl a politikai elbeszélésekhez. Egyrészt megszünteti diskurzusbeli beágyazottságukat, másrészt megőrzi egyéniség- és költészetformáló erejüket. Nem direkt módon, frontálisan, hanem metaforikusan szólva, hátulról vagy inkább hátrafelé közeledik hozzájuk, mint a rák. Hogy tehet így, amikor a társadalmi-történelmi traumák azonnali választ, ítéletet követelnek? A válasz pedig: Miért ne tehetne így, amikor a társadalmi-történelmi traumák azonnali választ, ítéletet követelnek? A költészet szabadsága, autonóm létjoga ez, amelyet az olvasó vagy elfogad, vagy nem. Ám akárhogy is viszonyulunk hozzá, attól még legitim magatartásforma, „költőien lakozás” (vö. Heidegger írását Hölderlinről). Máskülönben el kéne utasítanunk pl. Rilke életművét is, mert a verseiben, prózájában nem írt az első világháború borzalmairól, vegyi fegyvereiről, a háború kitörésének okairól.⁶ Ez azonban a szocreálra emlékeztető ideológiai agyrem lenne. A nemzeti traumákból ne csináljunk ócska pártpolitikai terméket!

Nem az a fő probléma, hogy Tolnai nem, hanem hogy vele együtt a Vajdaságban élő magyar és szerb értelmiségi réteg sem dolgozott ki egy olyan beszédmódot, közösen vagy külön-külön, amely lehetővé teszi az egymással szemben elkövetett bűncselekmények erőszakmentes kibeszélését, pártpolitikától mentes, tárgyilagos elemzését, az elmaradt emberjogi kártérítések véghezvitelét. Akár magamat is említhetném, hiszen nem sokat tettem azért, hogy a probléma elmozduljon a holtpontról. Ráadásul a háború idején el is költöztem Magyarországra, ahol ma is élek. Van-e jogom egyáltalán beleszólni azok dolgába, akik a maradást választották? Kettős, kevert származásom okán van, ám nem bele-, hanem hozzászólni – legfeljebb a kutya sem hallgat meg.

Másfelől viszont Tolnaiék, illetve korábban, a két világháború között a szerb és horvát írók felé nyitást sürgető Szenteleky Kornél generációja, a Kalangya, a Híd folyóirat stb. letették azokat az alapokat, amelyek akár a békés együttélés vagy legalábbis a párbeszéd kezdeményezésének zálogai is lehetnének. Ezekhez a mintákhoz kellene kidolgozni a traumák feldolgozását is. Ugyanakkor nem Budapestről vagy Belgrádból kell kioktatni az ott élőket. Kívülről támogatni ajánlatos e folyamatot, és tartózkodni minden olyan politikai megnyilvánulástól, amely a tömegsírok mélyebbre ásását, vagy ami még rosszabb, az újabbak kiásását eredményezné.

Fontos figyelembe venni, hogy a vajdasági magyar kultúra más, mint a magyarországi, hiába magyar mind a kettő. A magyar kultúra sohasem volt homogén, mindig a sokszínűség jellemezte, a regionális, areális jellemzők újabb, izgalmasabb felületeket hoztak felszínre. Deleuze és Guattari nevezetes Kafka-esszéje alapján:

Soknyelvűnek lenni saját nyelvünkben, kisebbségi vagy intenzív nyelvhasználatot szakítani ki saját nyelvünkéből, elnyomó és elnyomott jellegét egymással szembeállítani, megtalálni a harmadik világ övezeteit, azokat a nem kulturális, alulfejlett pontokat, amelyeken keresztül megszökik a nyelv, állat oltódik rá, elrendeződik. Hány és hány stílus, műfaj és irodalmi irányzat, még az egészen kicsi is, álmódzik arról, hogy a többségi nyelv funkcióját töltsse be, hogy államnyelvként, hivatalos nyelvként szolgáljon [...]. Akarjuk az ellenkezőjét álmodni: kisebbségivé lenni.⁷

A Tolnaitól merően eltérő ösvényt bejáró Végel László több írásában idézi Deleuze és Guattari kisebbségi paradigmáját, többek között azt is, hogy a kisebbségi lét egyben magányos lét. *Az ifjúság kiárusítása* című, nyolcvanas években írott esszéje szerint:

Egyedül álldogálsz, nincs hová nézned. Mindig remélted, hogy tartozni fogsz valahová, de csupán törékeny szellemi közösségekre bukkantál, nem az élet vigasztalt, hanem csak néhány gondolat. De a szabadság gondolata ezt is gyanúba sodorta, először megmámorosított, aztán pedig traumákat szült benned. [...] Mit mondjanak az utópia mártírjai, akiknek nagyobb volt a reménységük, mint a halálfélelmük? Nem válaszolnak. Akik viszont a reménységből szakmát teremtettek, elfeledkeztek a halálról, velük sem tartasz. Az újságokban olvasod a fűrészesporos mondatokat, közömbösen hagy az üres pátoz. [...] De körülötted már tart a történelmi szertartás. Lassan semmi sem lesz megbecsültebb az ifjúság kiárusításánál. A társadalom szikkadt humusza magába issza a szenvedélyeket, az álmokat, a kiábrándulásokat. Élni kell! Mindent felfal a mozdulatlan és elnémult talaj, a szenvedés lassan sterilizálódik, holnap már sorozatban gyártják tegnapi életed. A kataklizma gyártható és megvásárolható. A remény szabványosítható. Nem voltál több egy mellékes kísérletnél.⁸

Svetlana Slapšak egyik esszéjében arról ír, hogy a jugoszláv polgárháború idején az egynyelvűséget, egykultúrát, a jugoszláv ideológiát emelő nacionalisták „jugózombiknak” aposztrofálták azokat, akik a nemzeti széthúzás, a háború helyett Jugoszlávia békés megőrzése mellett voltak.⁹ Ilyen szempontból túlzónak tűnik Pécsi Györgyi következő állítása: „Milošević elnök meghirdeti a magyarság fölszámolását.”¹⁰ Egyrészt ilyen kijelentés nem hangzott el hivatalos formában. Másrészt a szerb nacionalizmus mindenkit ellenfelének tartott, aki nem hitt a nagyszerb eszmében, és paradox módon voltak olyan magyarok, nem sokan, akik azonosultak az etnicista rémuralommal (pl. Kertész Mihály, szerb becenevén Braca vagy Bracika). Milošević ellenségei közé tartoztak azok az egyetemista szerbek is, akik pl. Belgrádban az utcán tüntettek, és összezsúrtak a karhatalmi erővel, a női mozgalmak képviselői, akiket a miloševići rendszer többek között „hazaárulóknak”, „külföldi kémeknek”, „az állam ellenségeinek” nyilvánított. Harmadrészt a miloševići háborús propaganda fő ellenségképét az albánok, a horvátok, illetve a muszlim bosnyákok jelentették, a magyarok tartaléknak bizonyultak, arra az esetre, ha a többivel végeztek volna. Ezzel együtt a miloševići hadsereg nemegyszer vajdasági magyarokat és más kisebbségeket kényszerített első sorokba a frontvonalakon, fegyver vagy golyó nélkül. Ám a mozgósítás nem volt totális, a magyarokkal szembeni atrocitások sem tekinthetőek annak, akkor sem, ha a társadalmi, etnikai feszültségek erőteljesek voltak a háborúban és a háborút követő években.

2.

A nosztalgia a hiányérzetből táplálkozik, a kisebbségi ember akarva-akaratlanul ebbe születik bele. Végel kentaur-lénynek nevezi a kisebbségi embert:

Innen mindenki elvágyódik, de a vágy gyakran haldoklik, mert abszurd. A kisebbségi ember részére az összemberi nosztalgia testi fájdalom. Minél jobban szenved, annál inkább növekszik nosztalgiája. Ha az összemberi nosztalgia valamilyen vallásos érzés, akkor a kisebbségi ember ennek az érzésnek a legutolsó misztikusa. [...] A főútvonalak utasai időnként csodálkozó pillantásokat vetnek a távolban imbolygó pontokra; a misztikusokban hozzájuk részben hasonlatos, de alapjában véve mégis ismeretlen lényeket látnak. Új, szokatlan kentaurokat. [...] Kisebbségi mivoltodat önmagad állandó felülmúlásaként éled át; részben az vagy, ami nem akarsz lenni, kentaurként érzed egyetlen hitedet: az általános emberit. Létedben egyazon dolog ajándék és büntetés, úgy tartozol több helyre, hogy azt is mondhatják rólad: sehová sem tartozol.¹¹

Ebből világosan érzékelhető, hogy a kisebbségi kultúra nem érthető meg csupán a homogén nemzeti szempontból. Sokkal összetettebb az identitása, a delta-világa, a kentaur-sága. A vajdasági ma-

gyarság önmagában is heterogén, aminek egyik ékes bizonyítéka a nemrég megjelent, Losonc Márk által szerkesztett *Ki vagy te vajdasági magyar?* című szöveggyűjtemény.

Én '92-ben, a vukovári ütközet után kerültem át Magyarországra. Tizenhat éves fejjel, senki sem üldözött, magam döntöttem úgy, hogy nem akarok részt venni a vérfürdőben, a napi szintű gyűlöletbeszédben. Először azt gondoltam, a háború nem tarthat sokáig, ezt nem fogják engedni az európai nemzetek. Hamar csalódtam: az európai nemzetek végignézték a háborút a tévéképernyőkön, és a magyarországi magyarokkal együtt nagyon keveset értettek meg belőle. Nem is érthettek meg belőle túl sokat, hiszen a szerb nacionalizmus lett a fő célpont, az albánok, a horvátok, a bosnyákok által elkövetett népiirtások másodlagos szerepet játszottak a médiában, sokszor alig hangzott el róluk bármi is. Homogenizált nemzeti sztereotípiák határozták meg a jugoszláv polgárháborús diskurzus elbeszéléseit. Ebbe nem fért bele a kisebbségi problematika. A tőkésék pedig készenlétben álltak, hogy az egykori gazdag ország nyersanyagait olcsón kizsákmányolják. Jugoszlávia volt tagköztársaságai, az új balkáni államocskák ma sem ocsúdtak föl a nacionalista ájulatból. Tolnai erről így ír a *Szeméremékszerekben*:

Egy-két évig szapulhatják az öngazgatást, szapulhatják Jugoszláviát, szapulhatják Titót, illetve egy ideig élhetnek még Jugoszlávia akusztikájában, jóllehet közben éppen Jugoszláviát szapulva, szétpukasztva, de aztán nincs más hátra, meg kellene csinálni ezeket a kis, úgymond, saját új balkáni államocskákat is. [...] Nemigen tudják megcsinálni, mert közben a globális mozgások, krízisek minden próbálkozásukat áthúzzák. Igen, engem ez érdekel, roppant érdekel, hogyan próbálják megcsinálni, egyáltalán meg tudják-e csinálni ezeket a kis balkáni államocskákat, mert most már egyértelművé vált, előbb még lehetségesek voltak viták, ma már nem, egyértelművé vált, hogy tényleg egytől egyig balkáni államocskák, de mint mondtam volt, még meg kell csinálni őket, mert mielőtt még megcsinálták volna őket, eladták őket 1 euróért saját martalócaiknak, maffiózóiknak...¹²

Az első, amivel Magyarországon szembesülnöm kellett, hogy olyan nincs, hogy édesanyám anyai ágon félig asszimilált magyar, apai ágon félig szerb, édesapám pedig magyar, tót családi névvel. Vagyis olyan nincs, hogy egy „határon túli magyar” olyan legyen, amilyen, mert olyannak kell lennie, amilyennek elvárják tőle: sérelmekkel teli, esszenciális magyar-magyarnak. Eszerint a hozzám hasonló fattyúk – egyszerűsítsünk: sem híg, sem sűrű, sem mély, sem sekélyes magyarok – nem rúghatnak labdába a nemzet szent meccsén.

Kisebbségből kisebbségbe sodródtam. Olyan magyarok közé, akik maguk sem százszázalékos magyarok, mégis annak vallják magukat. A kisebbségi magyarok pedig politikai egzotikumként érdekesek: a szavazati bázis kísérleti nyulai.

Jugoszláviában a kevert származásom, a többkultúrújúságom, a kétnyelvűségem kb. a nyolcvanas évek közepéig, Milošević, Tudman és hasonló szörnyek előretöréséig nem egzotikumnak, hanem természetes jelenségnek, sőt erénynek számított. Ám ezzel párhuzamosan már az óvodában folyamatosan verekedtünk a szerb csoportosokkal leharcolt traktorgumikért, amelyekből bunkereket építettünk. Egy alkalommal a szünet után közvetlenül a mosdó előtt összefutottam egy Dejan nevű sráccal. Apja szerb, anyja magyar, nálam meg fordítva. A kezemet nyújtottam neki, ő viszonozni akarta, ám kézfogás helyett a szeme alá csaptam, majd mielőtt visszavágott volna, elfutottam a sajátjaimhoz. Egy fehér műanyag székre álltam, onnan kiabáltam diadalittasan a csoportomnak, hogy megvertem egy szerbet! Senki sem figyelt rám, hiába rikácsoltam. Amikor otthon édesanyámnak elmeséltem dicső tetteimet, leszidott, hogy ekkora baromságot többé ne csináljak, hiszen ugyanolyan kevert származású vagyok, mint Dejan. Azóta egyikünk sem él már a szülőföldjén, valóban sok értelme volt egymást püfölni a szünetekben.¹³

Úgy lehettem és lehetek magyar, hogy közben apámmal magyarul, a magyarul tudó anyámmal szerbül beszéltem és beszélek mindmáig. A gyerekeimet szerbül tanítom, ám nem azért, hogy szerbeket csináljak belőlük, ahogyan egy nemzetféltő ismerősöm rám förmedt, vagy hogy hígyítsam a magyarságot. Ha egy magyar ember megtanul japánul, vajon attól csökken a nemzeti identitása? Akkor működik harmonikusan valakiben a nemzeti identitás, ha olyan, mint a levegővétel. A mellveregető magyarokkal, szerbekkel sohasem tudtam mit kezdeni, ugyanis nem vagyok pszichiáter.

Rokonszenves Pécsi Györgyi azon meglátása, hogy: „[...] a magyarországi csonka nemzeti irodalom, és csak a kisebbségben íródott irodalmakkal együtt teljes, s akkor teljes, ha nem begyömöszölni kívánja a határon túliakat a magyarországi kánonba, hanem természetes részének tekinti, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül”.¹⁴ Ebből az „egyetemes magyar” irodalomból azonban nem hagyható ki pl. Tolnai Ottó életműve csak azért, mert nem írt Trianonról. Amennyiben az egyetemes magyar irodalom attól egyetemes, hogy nem kényszeríti a kisebbségi magyar irodalmakat a másságuk feladására, akkor abba bele kell érteni, látni a többségi nemzettel való mindennapi viszonyukat is, annak ambivalenciájával, összetettségével együtt. Ebbe természetesen beletartozik a diktatúra éveiben kényszerűen elhallgatott trianoni probléma, de a vajdasági zsidó és roma holokauszt traumája is (erről szintén keveset írtak a vajdasági magyar írók).

A Pécsi Györgyi által pozitív példának említett Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. Előretolt Helyőrség Íróakadémia nem pusztán a Magyarországon, hanem a szomszédos országokban élő magyarság fiatal irodalmi termésére is számít. Ez önmagában rendben is lenne. Az Íróakadémia programja keretében létrejött a Magyar Szó napilap második irodalmi és kulturális melléklete,¹⁵ a vajdasági Előretolt Helyőrség Szentmártoni János beköszöntőjét is közli a címlapon. A szerző egyrészt síkraszáll a magyar irodalom egységéért és sokszínűségéért: „Meggyőződésem, hogy a magyar irodalom egy, még ha időnként szeretünk is erről vitákba bonyolódni. Akkor is egy, ha a különböző régiókban saját történelmi emlékek, szemléletek, ízek gazdagítják is. Mert mindez nem a széttagoztság bizonyítéka – épp ellenkezőleg: a sokszínűség fedezete.” Ám a beköszöntő végét már így zárja: „Nem kisebb célt tűztünk ki magunk elé, mint hogy visszahódítsuk a kortárs magyar irodalom olvasóit, akiknek táborá az elmúlt két-három évtizedben igencsak megfogyatkozott, amiért az írók egy része olyan belterjes nyelven kezdett el írni, amit sokszor még maguk sem igen értettek.”¹⁶ Hogy kikre, mire utal Szentmártoni a „belterjes nyelv” említésével, itt homályos, különösen azok számára, akik nem olvasták a Magyar Idők nevű kormánylap kultúrharcos szövegeit, amelyekben a „balliberális” írók lettek a fő célpont. Kétségtelen, hogy nagyon sok szerző kimaradt a rendszerváltás utáni magyarországi kanonizátorok látóhatárából (pl. Ladik Katalin, Böndör Pál, Brasnyó István, Farkas Árpád, Király László, Hervay Gizella, Cselényi László és még sorolhatnánk a névsort). Ám attól még Esterházy, Nádas, Krasznahorkai, Kertész, Petri, Tolnai, Parti Nagy stb. korántsem jelentéktelen, elhanyagolható írók, akkor sem, ha nem minden művük aranykoszorús.

A magyar irodalom sokszínűsége akkor mutatkozna meg igazán, amennyiben nem az önkényuralmi rendszerekre jellemző pártos kultúrharc szabná meg az egyetemes magyar irodalom kereteit. Nincs tökéletes kánon, ezért mindig átértékelésre szorul, ez adná a dinamikáját. Ám csak akkor, ha minél több szereplő vesz részt az alakításában, vagyis ha mindez egy plurális irodalmi térben zajlik. Ahelyett, hogy Szentmártoni a sokszínű magyar irodalom gondolatát tartaná érvényben, a magyarországi káros kultúrpolitikai megosztottságot hirdeti meg a vajdasági melléklet beköszöntőjében.

A kommunizmusnak nevezett időszakban tilos volt a nemzeti traumákról írni, beszélni. Fából vaskariká, amennyiben a jobboldali kormányzat idején tilos lenne baloldali és liberális értékekről, írókról írni és beszélni, párbeszédhelyzeteket biztosítani. Az elsődleges kérdés inkább az, hogyan lett megírva az adott irodalmi mű: jól vagy rosszul? Attól még, hogy egy regény a trianoni békeutasztrófát vagy a holokausztot tematizálja, lehet pocsek kurzusmű. Ne a kormánypárt, hanem az olvasó döntse el, hogy melyik könyvet veszi le a könyvtári polcra. Mintha a magyar kultúrából hiányozna a saját magával szembeni nagyvonalúság. Jó lenne már egyszer és mindenkorra feloldani a bosszúálláson és a hataloméhségen alapuló tudathasadásos állapot csomóit.

Ahhoz a generációhoz tartozom, amely még átélhette kamaszfejjel Jugoszláviát, majd annak könyörtelen felbomlását. Posztjugoszláv vagy jugózombi magyar vagyok? A fiatalabb vajdasági magyar generációk szerzői, pl. Jódal Kálmán, Aaron Blumm, Szerbhorváth György, Bencsik Orsolya, Bicskei Gabriella, Gyurkovics Virág, Marko Čudić, Danyi Zoltán, Kollár Árpád, Sirbik Attila, Terék Anna, Tóbiás Krisztián, illetve a most indulók közül Benedek Miklós, Bíró Tímea, Celler-Kiss Tamás, Kocsis Árpád, Sándor Zoltán, T. Kiss Tamás és mások művei mind a symposionisták világából táplálkoznak (és ezzel együtt a jugoszláv korszak kritikai hagyatékából¹⁷) tudatosan vagy ösztönösen. Egyetértek Losoncz Márkkal, aki ezt írja:

Annyi bizonyos, hogy mi az újabb nemzedékekért szorítunk. Közülük is azokért, akik a legszívesebben az alapoktól gondolnának újra mindent, elődjeiket méltányosan, de megalkuvásmentesen bírálva. Vannak néhányan. Pontosabban: vagyunk néhányan.¹⁸

Ebbe pedig beletartozik a trianoni békekatasztrófa problémája is, amelyet a diktatúra éveiben kényszerből elhallgattak az elődök. Valamint a vajdasági holokauszt alaposabb megismerése. Akkor is, ha idővel egyre kevesebben és egyre kevesebbet részesülnek majd a jugoszláv élményben.

Monarchia, trianoni békediktátum, holokauszt, Jugoszlávia, polgárháború – remélhetőleg eljut a vajdasági magyar irodalom oda, hogy ezekről pártpolitikai érdekektől függetlenül beszéljen, a személyi autonómia szabadsága jegyében. Jelenleg azonban sem a vajdasági, sem a magyarországi kultúrpolitikai klíma nem mondható ideálisnak. És nem pusztán a kultúrpolitika, hanem az egzisztenciális, gazdasági mutatók sem túl biztatóak. A magyar és a szerb fiatalok egyaránt Nyugat-Európa gasztarbeiteri munkahelyeire vágyakoznak. Ám akárhol élnek is a Vajdaságban, illetve a Vajdaságból elvándorolt „nomádok”, magukkal hordják kisebbségi létük összetettségét, ellentmondásait.

A jugoszláv tapasztalat nem pusztán a magyarok szempontjából, hanem az összes exjugoszláv nemzet, sőt az európai nemzetek szempontjából is tanulságos. Talán nem véletlen, hogy számos olyan kiadvány jelent meg különféle nyelveken, amely Jugoszlávia létformájával foglalkozik. Miért kéne éppen a magyaroknak lemondani ennek értelmezéséről, akik többszörösen is érintettek a kérdésben? Vajon ez nem a múlt újabb tagadása lenne?

JEGYZETEK

¹ SCHULZ, Bruno, *Fahjas boltok*, ford. REIMAN Judit, Jelenkor, Budapest, 2016, 451.

² THOMKA Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994, 85.

³ És hathavi, két évre felfüggesztett börtönbüntetése Rózsa Sándor és Miroslav Mandić rendszerellenesnek ítélt szövegeinek közlése miatt. Lásd CSORBA Béla–VÉKÁS János, *A kultúrpolitikai visszavég. A Symposium-mozgalom krónikája 1954–1993*, szerzői kiadás, Újvidék, 1994, 18–24.

⁴ Pécsi Györgyi, *Honvágy egy hazáért. Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben*, Kortárs, 2018/07–08, 96.

⁵ TOLNAI Ottó, *Szeméremékszerek. A két steril pohár*, Jelenkor, Budapest, 2018, 139.

⁶ Rilke háborús verseiről lásd: HADAS Emese: *Rettenetes és szelíd a háború ciklusában. Rainer Maria Rilke: Öt ének*, Enigma 2001/29., 79–88.

⁷ DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Qadmon, Budapest, 2009, 56.

⁸ VÉGEL László, *Az ifjúság kiárusítása = Uő, Hontalan esszék*, Jelenkor, Pécs, 2003, 22–23.

⁹ SLAPŠAK, Svetlana, *Ratni kandidat*, B92, Beograd, 1997, 11–21.

¹⁰ PÉCSI, i. m., 94.

¹¹ VÉGEL, *Kisebbségi elégia = Hontalan... i. m.*, 34.

¹² TOLNAI, i. m., 207.

¹³ Az etnikai konfliktusokról a Vajdaságban lásd SZERBHORVÁTH György, *A Vajdaság – egy mítosz vége = Ki vagy te, vajdasági magyar?*, szerk. LOSONCZ Márk, Forum, Újvidék, 2017, 192.

¹⁴ PÉCSI, i. m., 100.

¹⁵ Eddig a Kilátó nevű melléklet töltötte be ezt a szerepet évtizedeken keresztül.

¹⁶ SZENTMÁRTONI János, *Kárpát-medencei magyar irodalom. Előretolt helyőrség (Vajdaság)*, 2018. október 20.

¹⁷ Vö. THOMKA Beáta, *Az ex-yu korszak kritikai hagyatéka = Uő, Regénytapszlat. Korélmény, hovartartozás, nyelv-váltás*, Kijárat, Budapest, 2018, 84–91.

¹⁸ LOSONCZ Márk, *Merre tartasz, vajdasági magyar? = Ki vagy te... i. m.*, 167.

BABUS ANTAL

Hat könyv a vörös holokauszt irodalmából

2. rész

BABUS ANTAL (1960) Budapest

AZ ÚR VEZETETT ENGEM

*Walter J. Ciszek SJ – Daniel L. Flaherty SJ: Az Úr vezetett engem.
A hit erejével a Szovjetunió poklában*

A Gulag-irodalom egészen különleges darabja Walter J. Ciszek jezsuita szerzetes könyve. (A saját bevallása szerint a gyenge stílusú Ciszeknek gondolatai végleges formába öntésében segített rendtársa, a könyv társszerzője, Daniel L. Flaherty.) A velünk született élet- és túlélési ösztön minden embert, akinek az jutott osztályrészül, hogy kommunista rendszerben éljen, arra sarkallt, hogy próbálja elkerülni a Gulag poklát. Akadt azonban kevés, mondhatnám, „örült” kivétel is. Közülük az egyik Walter Ciszek volt. Ő nem megúszni akarta a légereket, hanem oda akart kerülni, ott kívánt lenni a pokolban, osztozni akart a rabok sorsában. A lelkiismerete azt követelte, hogy együtt szenvedjen a rabokkal. A Gulag volt a sorsa: összesen huszonhárom évet töltött a Szovjetunió börtöneiben, táboraiban, száműzetésben.

Ciszek életútja és életpéldája regénybe illő. 1904-ben született az USA-ban, lengyel emigráns szülők gyermekeként. Verekedős, bunyózni tanuló, zabolázhatatlan kamasz volt, de tizennégy évesen váratlanul megszólította az Úr: megtért, és elhatározta, hogy a papi hivatás útjára lép. 1928-ban édesapja heves ellenkezése dacára belépett a jezsuita rendbe, és megkezdte noviciátusát. A lelki vezetője elégedetlen volt vele, el akarta tanácsolni Jézus katonái közül, de Ciszek összeszedte magát, és maradhatott. A fogadalmas szerzetesek előtt 1929 elején olvasták fel XI. Pius pápa levelét, amelyben jezsuita önkénteseket toborzott orosz misszióba. Ciszeket áramütésként cikázott végig a felhívás, s már a felolvasás alatt megértette, hogy ez az ő élethivatása, az Úr erre a munkára hívta el őt. Olthatatlan vágy ébredt lelkében, hogy az ateista, keresztényüldöző Szovjetunióba menjen missziós munkára. Előbb azonban még Rómába indult, mert az újonnan alapított Collegium Russicumban 1929 novemberében kezdődött az első tanév. A Vatikán eredeti elképzelése szerint itt képezték ki azokat a katolikus papokat, akik majdan, ha a kommunista rendszer összeomlik, vagy ha türelmesebb lesz az egyházak iránt, a Szovjetunióba mennek térítőmunkára. A hallgatók tanulmányozták a bizánci rítust, a keleti keresztény egyház teológiáját, szertartásait, és persze oroszul tanultak. Ciszeket 1937-ben szentelték pappá, ő volt az első bizánci rítusú amerikai katolikus pap. A Szentsek azonban józanul belátta, hogy akit 1937-ben a Szovjetunióba küld hittérítőnek, azt a halálba küldi, és jobb időkre, valamint „bevetésre” várva Ciszek a kommunista „mintaország” határánál közelében, a kelet-lengyelországi Albertynban kezdte meg szolgálatát. A gondviselés, a történelmi események azonban váratlanul Ciszek malmára hajtották a vizet. 1939 szeptemberében Hitler lerohanta Lengyelországot, és kitört a második világháború. A lengyel polgári lakosság a szovjet határ túloldalára menekült. Papi mivoltát eltitkolva Ciszek a híveivel tartott, hogy lelki támaszt nyújtson a rászorulóknak. Az események alakulásában az isteni gondviselést látta: végre megérkezett oda, ahová évek óta vágyott – orosz földre, a Szovjetunióba. A lengyel menekültekkel együtt tehervonaton tette meg a 2400 km-es utat az Urálba, Csuszovojba. 1941. június 22-én Hitler a Szovjetuniót is megtámadta, s az NKVD, a szovjet titkosszolgálat rögvest letartóztatta Ciszeket, mert ekkor már tudták nemzetiségét, eredeti nevét, hivatását, tudták, hogy hamis papírokkal érkezett a Szovjetunióba. Azzal vádolták, hogy vatikáni kém. Sötétzárkába csukták, gumibottal verték, úgy próbálták vallomásra bírni. Az uráli belügyesek nem tudták megtörni Ciszeket, ezért két hónap múlva átszállították a hírhedt moszkvai börtönbe, a Lubjankára. Ciszek eltűnt a világ szeme elől, s a következő öt évet nagyrészt magánzárkában töltötte. A magánzárka a legbiztosabb út volt a megőrülés felé, csak a rendíthetetlen lelkületű emberek úszták meg ép elmével. Akik kibírták, egybe-

hangzóan úgy nyilatkoztak, hogy nehezebb volt, mint maga a láger. Ciszeket folyamatos kihallgatásokkal gyötörték, a legváltozatosabb eszközökkel próbálták hamis vallomást kicsikarni belőle. 1942-ben árammal sokkolták, bekábítószerezték, és végül kikényszerítették belőle a beismerő vallomást, hogy kémkedett. Tizenöt év javító-nevelő lágerban letöltendő büntetést szabtak ki rá, de további négy évig még a Lubjankán raboskodott, többnyire magánzárkában. Annak tudatnak a súlya alatt, hogy gyengének bizonyult, hogy az NKVD-nek sikerült fölébe kerekednie, Ciszek majdnem összeomlott. Jellemző alázatára, kibúvót nem kereső lelki emelkedettségére, hogy az elektrosokkról és a kábítószerről egy szót sem ejtett a könyvében, az csak külső forrásból derül ki.

1946-ban vonattal a négyezer kilométerre fekvő Krasznnojarszkba vitték, majd húsznapos hajóúttal Norilszkba. Aki megtette, ezt a hajóutat a legborzalmasabb megpróbáltatásnak nevezte. Büntetése nagy részét Ciszek északon, a legkegyetlenebb, leghírhedtebb lágerekben, Dugyinkán, Norilszkban és Kajerkánban töltötte le, ott, ahol a Jenyiszaj a Jeges-tengerbe ömlik. Szenet lapátolt uszályhajókba, később szénbányában dolgozott. Egy évvel később egy érckohó építésére helyezték át, majd két esztendeig újra bányában dolgozott. A tizenöt éves büntetése letelte után a lágert elhagyhatta ugyan, de a vidéket nem, Norilszkban és Krasznnojarszkban morzsolta tovább a száműzetés éveit. A hatóságok eleinte szemet hunytak fölötte, hogy gondozta a helyi katolikus közösségeket, de rövid idő múlva a dél-szibériai Abakan városába száműzték, ahol autószerelőként kereste kenyerét. 1963-ban két szovjet kémért cserébe engedélyezték neki, hogy hazatérjen az USA-ba. Ciszeket 1942-ben hivatalosan halottnak nyilvánították, családtagjai, rendtársai misét mondtak a lelki üdvéért, éppen ezért huszonegy évvel későbbi „feltámadása”, majd hazatérése csodaszámba ment. Életének hátralévő huszonegy évében, 1984-ben bekövetkezett haláláig lelki vezetőként szolgált a pennsylvaniai katolikus és jezsuita egyetemen Scrantonban, valamint a keleti kereszténységet kutató központban dolgozott.

Megkerülhetetlen kérdés, hogy Ciszek honnan merített erőt a szovjet pokol túléléséhez. Ciszek a „nagy bukását” tartotta élete fordulópontjának, amikor a magánzárkában, kínzások és kábítószerek hatása alatt megtört, és aláírta a vallomását. Ettől kezdve *teljesen* lemondott saját akaratáról, és *mindenben* isteni akaratot és gondviselést látott. Megkönnyebbült, úgy érezte, hogy megtisztult, hogy tisztítóútzbe került. Ezentúl mindenben Istenre hagyatkozott, minden rosszat, minden megpróbáltatást engedelmes szívvel fogadott el: „Mindig meg voltam győződve arról – végig a Szovjet-unióban töltött huszonhárom év alatt –, hogy Isten azt akarja, hogy ott legyek; és akármit csináltam – legyen az fontos vagy sem –, valamilyen módon megerősített ebben a hitemben, meggyőződésemben és az ő akaratában.”

A jezsuiták a rendalapítás óta kitűntek missziós tevékenységükkel. Nagy sikereket értek el Latin-Amerika őslakosainak megtérítésében, s a kereszténységet olyan ősi kultúra földjén is meghonosították, mint India. Egészen Japánig eljutottak, s a rend egyik büszkesége és legnagyobb szentje, Xavéri Szent Ferenc is ott szenvedett mártírhalált. Walter Ciszek nem került a jezsuita vértanúk közé, de biztos elmondható róla, hogy nemcsak rendjének, de az egész katolikus egyháznak is az egyik leghitelesebb 20. századi hitvallója volt. 1990-ben méltán kezdődött meg boldoggá avatási ügyének hivatalos eljárása. (*Jezsuita, 2016*)

CISZEK ÉS SZEREDNYEI, AVAGY AZ ÁLDOZAT ÉRTELME

Volt szó róla, hogy természetes emberi törekvés, sőt nyugodtan mondhatjuk, ösztön, hogy az ember túl akarja élni a háborút, át akarja vészelní a történelem viharait, hogy igyekezett megúszni a Gulagot és a málenkij robotot is – a sor hosszan folytatható. Sőt, még arra az emberi gyengeségre is található felmentés, hogy aki tehette, igyekezett minél enyhébb lágerba kerülni, a lágerban pedig azon volt, hogy minél könnyebb munkát végezzen, inkább a konyhán, mint az erdőirtáson vagy a bányában dolgozzon. Ez a sokaság, a hétköznapi emberek útja. Láttuk azonban, hogy a Gulagon is akadt kevés kiválasztott, aki nem hártotta el magától a szenvedés kelyhét, hanem fenéig ürítette. Ilyen kiválasztott volt Szerednyei János, Tábori Nándor, Walter Ciszek. Ez ellentmond a józan észnek, az ilyen viselkedést esztelenségnek, örültségnek tekinti a hasznos, a földi gondolkodás. Rózsás Jánosnak, a Gulag legismertebb magyar foglyának klasszikus művéből, a *Keserű ifjúságból* tudjuk, hogy ezt az embertípust a lágerban hülyének nézték, mert a lágerban fordított értékrend uralkodott:

„Ha valakire azt mondták, hogy becsületes, az a legtöbbek szemében annyit jelentett, hogy az illető bolond, vagy legalábbis nem egészen normális.”¹ (Sajnos ez a passzus a Püski-féle kiadásból valami oknál fogva kimaradt.) Az egykor felkapott baloldali francia világsztár filozófus, Jean-Paul Sartre is csak eddig a szintig jutott el. Beárazza őt, amit az áldozatot hozó emberről mond: „Az áldozatot hozó típus természetétől fogva korlátolt. [...] Ez egy hajmeresztő típus. Egész életemben az áldozat ellen harcoltam.” Sartre nem lépett át a vízválasztón, a Gulagot működtetők oldalán rekedt. A Gulag-vizsgáig el sem jutott, már a „felvételi” előtt, a szabad világban megbukott. Ellenben a fentebb felsorolt katolikus papok kiélezett helyzetben sem találtattak könnyűnek, a Gulagon is meg tudták őrizni méltóságukat, emberségüket, hitüket, volt erejük feláldozni magukat másokért. Az állatvilágban ismeretlen az áldozat, az erősebb győz, áldozathozatalra csak az ember képes. Az áldozat azt jelenti, hogy lemondok valamiről, ami az enyém, és másnak adom: Istennek vagy az embertársaimnak. Az áldozat az ösztöneinkben hol izzó, hol lappangó létfenntartó ösztön és önzés, a bennünk rejlő vadállat megzabolázása. Lemondás önmagunkról. Éppen ilyen megfontolásból vallotta a fiatal Fülep Lajos, hogy a kultúra áldozat, és éppen ezért ez a legtalálhatóbb meghatározása a kultúra fogalmának. Az emberi civilizáció az áldozattal kezdődik. Ezért vízválasztó az áldozathoz való viszony.

Walter Ciszek és Szerednyei János a Gulag hősei és szentjei voltak. Életpályájuk sok közös vonást mutat. Mindketten önként mentek a Szovjetunióba, a lágerben mindketten élmunkások voltak, nem lógtak, nem sunnyogtak, nem kerülték a munkát, hanem példát mutattak rabtársaiknak. Figyelemre méltó, hogy Szerednyei is, Ciszek is szláv gyökerekkel rendelkezett. Bár Szerednyei hazáját forrón szerető magyar hazafi volt, szlovák gyökerekkel bíró családban született, a magyarosítás előtti neve Szloboda volt. Ciszeknek pedig Lengyelországból vándoroltak ki a szülei az Egyesült Államokba. Az elvilágiasodott, metafizikai gyökereit nagyrészt elveszített 20. századi keresztény kultúrkörben, Európában a szláv népekben maradt meg a legtöbb fogékonyság a vallási értékek, a lelki élet iránt, tehát némileg törvényszerűnek is tekinthetjük, hogy éppen ilyen családi háttérrel járták be a szentekére emlékeztető életútjukat. A végzet, az isteni gondviselés vagy a vak véletlen azonban úgy akarta, hogy csak az egyikük élje túl a földi poklot. Sorsukban sok a közös vonás, de van egy sajnálatos, lényeges különbség is: Walter Ciszek immár méltán világszerte ismert, példája sokakat lelkesít, megindult boldoggá avatási eljárása. Szerednyei Jánosnak magyar sors jutott – még itthon sem ismerik.

EGY KARRIERISTA AZ ÁLDOZAT SZEREPÉBEN

Vladimír Rott: A sors ellenében I. Szenvedésből vigasz

Vladimír Rott kamaszkora óta vezetett naplójából, valamint a családi levelezésből kerekítette ki saját maga és a családja történetét, ami egyben kortörténet is – az ő szemszögéből. Az ember kissé tanácstalan, hogy miért éppen *A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszer munkások emlékére* pénzügyi alapjának támogatásával kellett megjelentetni ezt a kötetet – ráadásul immár másodjára –, hiszen sem Rottot, sem családtagjait nem hurcolták el Magyarországról. Vladimír Rott pedig, bár igyekszik mártírfénybe vonni magát, a kommunista rendszernek nem áldozata, hanem ügyesen érvényesülő karrieristája volt. A korszakot ismerők előtt ez teljesen világos.

A Róth család viszonylagos jólétben élt a Miskolc melletti Garadnán, de Vladimír édesapja, Róth Ferenc (ő még „th”-val írta a nevét), mint oly sokan az 1930-as években, szabad elhatározásából a Szovjetunióban telepedett le. A nagy gazdasági világválság éveiben sok nyugati-európai és amerikai állampolgár keresett munkát szovjet földön, a bevándorlók nagyobbik részét azonban, főleg az értelmiségieket, ideológiai meggyőződés fűtötte. Baloldali körökben felkapott hely volt ezekben az években a szovjetek országa. Lincoln Steffens, a maga korában ismert baloldali amerikai író szavival élve: meg voltak róla győződve, hogy „manapság minden út Moszkvába vezet”. Róth Ferenc erdész együtt úszott az árral, felült a korszenvedélynek, s a jobb megélhetés reményében, de még inkább politikai illúziói hatására ő is kivándorolt a Szovjetunióba. 1931-ben feleségével és két fiával Bobrujszkba, egy belorusz kisváros fafeldolgozó üzemébe került. 1935-ben fölvette a szovjet állampolgárságot. Eleinte jól ment a családnak, az emberek közötti egyenlőséget hirdető országban

cselédet tartottak, élvezték a külföldieknek járó előjogokat, Róth Ferenc magasabb fizetést húzott, mint a szovjet munkások, s a kizárólag külföldieknek fenntartott boltokban, az Insztabban és a Torgszinban vásárolhatott. Vladimír úgy beszél erről, mint a világ legtermészetesebb dolgáról, egy szót sem veszteget arra, hogy miközben szülei a valutás üzletekben költhették el fizetésüket, a Szovjetunióban az 1932–33-as erőszakos kollektivizálás idején, amikor szétverték az egyéni parasztgazdaságokat, és a parasztokat kolhozokba kényszerítették, a mesterségesen előidézett éhínség következtében a legóvatosabb számítások szerint is hétmillióan pusztultak el. Róth Ferenc ígéretesen indult pályáját azonban elvágta a történelem. A forradalom elkezdte felfalni a gyermekeit, és az 1937–38-as sztálini tisztogatások során ő is Kolimán találta magát. Nyolc évre ítélték árulásért, de büntetése letelte után sem engedték vissza a szárazföldre, családjától tizenötezer kilométerre, a kegyetlen éghajlatú Kolimán kellett leélnie hátralevő éveit. 1950-ben máig tisztázatlan körülmények között nyoma veszett: erdőfelmérésre indult a tajgába, és nem tért vissza. Vladimír úgy látja, hogy a tragédia ellenére „...a papa letartóztatása a »nagyon könnyű« esetek közé tartozott. Csak őt vitték el, és még írt is. Nagyon sok fogolytól tagadták meg a »levelezés jogá«-t, ami az esetek többségében azt jelentette, hogy agyonlőtték...” Róth Ferencnek azonban nem sok öröme származott a levelezési jogából, mert a felesége nem kényeztette el. Panaszkodott is miatta: „gondom csak miattad van, Rizuskám. Hiszen tíz évig nem írtál.”

A családfő letartóztatása után feleségét és fiait a nép ellensége hozzátartozójának nyilvánították. A kis Vladimírnak újra és újra fel kellett állnia az iskolában, és az osztálya előtt el kellett mondania, hogy „apám, Rott Ferenc a nép ellensége, letartóztatták, börtönben van. Az MVD² szervei ártalmatlanná tették, és elszigetelték a társadalomtól. Ez így helyes.” Embertelen, megalázó helyzet, a Rott fiúk mégis megtalálták az életben a számításukat. Az idősebbik hegedűművész lett, Vladimír pedig mérnöki diplomát szerzett a tomszki műegyetemen. Zenei képzettségének azonban ő is sokat köszönhetett, az egyetem esztrádenekarának hegedűseként körbehaknizta a Szovjetuniót. A zenekarban Vladimír nem egy volt a többi zenész között, hanem komszomol-vonalon futott, a zenekar bizalmija, szervezeti vezetője volt. Az egyetem elvégzése után is folyton nyüzsgött, első munkahelyén, a tomszki darugyárban társadalmi munkájával hívta fel magára főnökei figyelmét: faliújság-felelős volt. Mivel az érvényesüléshez jól jött a párttagság, Vladimír belépett a kommunista pártba, és nem is akármilyen körülmények között: „elmentem a tervezőiroda pártsejtjének titkárához, és azt mondtam, be akarom adni a jelentkezésemet. Még soha életemben nem hallottam olyanról, hogy valaki saját maga kezdeményezte volna a párttagságot, ezért aztán nem csodálkoztam, hogy a titkár megörült.”

Az 1960-as évek Szovjetuniójában az önálló lakás elérhetetlen vágyalom volt egy átlag szovjet állampolgár számára. Tomszkban is nagy volt a lakásínség, Vladimírnek mégis sikerült elintéznie, hogy kétszobás lakáshoz jusson, holott csak egy ágyra volt jogosult a négyszemélyes szobákból álló munkásszálláson. Amikor értesült róla, hogy Togliattiban autógyár épül, ahol majd a LADA személykocsikat gyártják, felettései megtévesztve kijárta, hogy a szovjet autógyártás fellegvárába kerüljön. Költözése előtt még sebtében lebonyolított egy lakáscserét: „némileg manipuláltam a család lakáshelyzetét. Józsit [a bátyját – B. A.] átköltöztettem kétszobás lakásunkba, anyámat pedig abba az egyszobásba, ahol addig a bátyám lakott.” Togliattiban Vladimír életszínvonala érezhetően emelkedett: új, háromszobás lakásba költözött, a gyárban pedig magasabb volt a fizetés, mint bármely más szovjet intézményben.

Vladimír azonban még jobb életkörülmények közé vágyott. Fejébe vette, hogy rokoni kapcsolatokat kihasználva áttelepül Magyarországra. Ami egy szovjet kisember számára a vágyak netovábbja volt, Vladimírnek sikerült elérnie: elutazhatott a „legvidámabb barakkba”. A magyarországi rokonok azonban nem fogadták olyan tárt karokkal, mint ahogy Vladimír elvárta. Volt mit féltetniük, a kommunista rendszer elitjéhez tartoztak. Vladimír unokatestvére, Láncos János az IBUSZ vezetője volt. Egy ilyen bizalmi állást akkoriban nem adtak ingyen! A nem eléggé szívélyes fogadtatásért Vladimír sajátos módon vett elégtételt: „leleplezte” unokatestvérét: „...Láncos János eredeti neve Landsmann Ármin volt, de azokban az években, amelyekben a szocializmus építése folyt Magyarországon, az ember jól tette, ha eltitkolt egy ilyen nevet, aminthogy a származását is.” Az ilyen „mesével” azonban csak egészen tájékozatlan embereket lehet félrevezetni, hiszen a titkosrendőrség mindenkiről mindent tudott. Láncos-Landsmann magas beosztása éppen annak a bizonyítéka, hogy Kádár János Magyarországon semmi hátránnyal nem járt a zsidó származás.

Vladimírnak azonban nemcsak az adatott meg, hogy eljusson a szocialista tábor „legvidámabb barakkjába”, hanem még azt is sikerült elintéznie, hogy a turistacsoportját fogadja az egyik legbefolyásosabb kommunista funkcionárius, Münnich Ferenc. Az eseményről a Népszabadság és a Magyar Nemzet is beszámolt. Münnich személyesen ismerte Róth Ferencet, ez szolgáltatta az ürügyet a találkozásra.

Vladimír szívósan dolgozott áttelepülési tervén, és nősülése után a feleségét is sikerült magával vinnie Magyarországra. Hazánktól a felesége is el volt ragadtatva. Igaz, az elragadtatás egy kis prózai, mondhatnám, földhözragadt okban gyökerezett: „már az első este örökre meghódította [a feleséget – B. A.] Magyarország, amikor a vacsora után sétálni mentünk. Egy kis élelmiszerboltban ugyanis megszámlolta, és húszféle kolbászt látott.”

Vladimír életének sorsdöntő találkozására is nálunk került sor. Megismerkedett Kanadába vándorolt rokonával, Weltmann Józseffel, aki akkor már Joe Weltmann névre hallgatott. Joe nem a fellegekben járó idealista típusa volt. Bár az általános iskolának csak négy osztályát végezte el, milliomos építési vállalkozóvá nőtte ki magát. Már az első alkalommal a lényegre tért, kerek percc megkérdezte, hogy mennyi pénz van a tanult mérnök rokon és felesége bankszámláján: öt rubel volt. Joe számláján egymillió – dollárban. Joe elhúzta Vladimír előtt a mézesmadzagot: sorsa a saját kezében van, csak tőle függ, hogy meggazdagodik-e, és önzetlenül felajánlotta támogatását. Vladimír és felesége új célt tűztek ki maguk elé: mindenáron elhagyják a Szovjetuniót, ami az 1970-es években, „hála” a kommunista „kísérletnek”, már letarolt vidék volt, s a szabad világba távoznak. Mindent e célra rendeltek alá.

A Joe-val való találkozás más szempontból is vízvázasztó volt Vladimír életében. Joe vitte el életében először kóser étterembe és zsinagógába. Éppen akkoriban, 1971-ben kezdődött el a zsidóság tömeges kivándorlása a brezsnyevi Szovjetunióból. A zsidóság emigrációja az USA és a Szovjetunió közötti tárgyalások középponti kérdésévé vált, az USA a kereskedelmi kapcsolatától a hitelek folyósításáig sok mindent ettől tett függővé. A kivándorlás engedélyezése kivételezett bánásmódról tanúskodik, mert a szovjet állampolgárok nagy része még a hazáján belül sem utazhatott szabadon. 1935 és 1974 között a falvak lakóinak és a kolhozparasztoknak nem volt személyi igazolványuk, és ennek hiányában még a szomszéd faluba is csak a kolhozelnök engedélyével mehettek át. Ha pedig engedély nélkül mégis útra keltek és elkapták őket, két év szabadságvesztést szabhattak ki rájuk.

Vladimír felismerte a történelem kínálta lehetőséget, s az ateista, internacionalista légkörben felcseperedett homo sovieticus egy csapásra ráeszmélt zsidó gyökereire, és kihasználta a származása kínálta előnyöket. A származás a házasságkötésében is érezhető szerepet játszott. Magas rangú pártkader lányát vette el feleségül, Iya Gutermant. Iya édesapja egykor a mongol-burját minisztertanács elnöke volt, a könyvében azonban Vladimír sokkal inkább Iya bolsevik aktivista édesanyjának zsidó származását emeli ki.

Vladimír a kanadai rokonok segítségével akart kivándorolni, de utazási kérelmét a szovjet hatóságok a legkülönbélebb ürüggyel rendre elutasították. A KGB-nek volt alapja attól tartania, hogy Vladimír többre készül, mint rövid rokonlátogatásra, mert például 1974-ben hozzávetőleg 21 ezren távoztak el izraeli vízummal a Szovjetunióból. Vladimír radikális lépésre szánta el magát: levelet írt Leonyid Brezsnyevnek, és lemondott szovjet állampolgárságáról, de levelét a KGB elcsípte, és visszavonatta vele lemondó nyilatkozatát. Végül a KGB-t kijátszva, beteg, agg édesanyjával együtt 1974-ben Vladimírnak mégis sikerült Torontóba repülnie, ahonnan azután „elfelejtett” vizszatérni. Harminckilenc évesen új életet kezdett. Rövid időn belül követték felesége és gyermekei, majd pár éven belül a bátyja családja is. Kanadában átértékelte magyarországi emigrációs tervét is: „Ma, amikor sok év elteltével visszanézek, nem győzők hálát adni a Mindenhatónak, hogy akkor nem segített abban, hogy csöbörből vödörbe kerüljek.” Magyarország tehát érdektelenné vált számára, s részben azért, mert Kanadában nem húsz, hanem ötvenféle kolbász volt kapható. Ez nem vicc, a kanadai „kolbászstatisztika” a 448. oldalon olvasható! Le kell vonnunk a szomorú tanulságot: Vladimír eminens megtestesítője az „Ahol jól megy a sorom, ott a hazám” (Ubi bene, ibi patria) elvének.

Néhány mondat erejéig érdemes kitérni Vladimír Rott történelemszemléletére. Élete során a kordivatot követte, nem lógott ki a sorból. Bár édesapja a Gulagon sínylődött, ez sem érlelt meg benne önálló, a kommunista rendszert bíráló politikai véleményt. Ellenben, miután az SZKP XX. kong-

resszusán „...leleplezték a sztálini korszak gonoszságait, rövid időre zavar és üresség uralkodott el rajtam, ahogy sok más emberen is”.

A kivándorlás kérdésében is, édesapjához hasonlóan, a korszakhoz idomult, és követte a zsidóság nagy nemzetközi mozgását. Azzal a különbséggel, hogy az 1930-as években Róth Ferenc a Szovjetunióba vándorolt be, a fia pedig az 1970-es években a Szovjetunióból vándorolt ki.

Rott történelemlátása többnyire leegyszerűsített, de egy alkalommal, a zsidóság és a Szovjetunió viszonyáról szólva egészen a kocsmai beszélgetések színvonalára süllyed. Sztálin halálát és a zsidóság sorsát összekapcsolva elereszti a fantáziáját: „Először nehéz volt fölfogni, hogy »minden idők és népek nagy vezére« is megbetegedhet. Aztán évek telnek el, és belereszketünk a felismerésbe, hogy az, aki egykor még sok életben lévőnek halálos fenyegetést jelentett, éppen Purim ünnepén távozott ebből a világból. A rá következő Haman titokban kiadta a parancsot, hogy építsenek barakkokat Szibériában, és a transzszibériai vasúttól létesítsenek szárnyvonalat, egyenesen a Bajkál-tóba, hogy abba fussanak a zsidókkal teli vagonok, akiknek tömeges deportálása és megsemmisítése még a közelmúlt terve volt.” Gennagyij Kosztircsenko, a kiváló liberális történész – hangsúlyozom: liberális –, a téma legjobb ismerője több ízben nyomatékosan kifejtette, hogy semmilyen dokumentum nem támasztja alá a zsidók Szibériába történő deportálásáról terjesztett mendemondákat, sőt, a mítosz kialakulásának történetét is feltárta, ennek ellenére Rott ragaszkodik a mítoszhoz és a Bajkál-tavas fantazmagóriához.

Vladimír a történelmi eseményeket abból a szempontból ítéli meg, hogy neki és a családjának hogy megy a sora. Valószínűleg ezért szaladt ki a száján egy olyan unortodox, politikailag nem korrekt megállapítás, hogy „Sztálin sokkal rosszabb volt, mint Hitler”. Hasonló szellemben nyilatkozik apja Kolimán átélte tizenkét évnyi szenvedéseiről is, mondván, valószínűleg inkább a gázkamrát választotta volna.

A Horthy-Magyarországnak a zsidóság sorsában játszott szerepéről viszont meglepően józan és higgadt megállapítást tesz: „A második világháború éveiben a Horthy vezette Magyarország nem adta ki zsidó lakosait, bár Németország szövetségese volt. A tragédia 1944 elején történt, amikor a német hadsereg bevonult Magyarországra, s a hatalom közelébe kerültek a magyar fasiszták és nyilasok.”

A nem kevés kritikai megállapítás ellenére, mindent egybevetve elmondható, hogy ha megfelelő tájékozottsággal olvassuk, a *Sors ellenében* érdekes olvasmány. Érdekes, mint minden olyan könyv, amelyet lendülettel írtak meg, s amelynek szerzőjét nem kínozták kétségek. (*Orpheusz*, 2016)

EGY BÁNSÁGI NÉMET AJKÚ MAGYAR CSALÁD KÁLVÁRIÁJA

Schiff Júlia: Bogáncsos táj. Egy kitelepített feljegyzései

A Szovjetunióba málenkij robotra elhurcolt, valamint kitelepített anyaországi honfitársaink sorsáról, szenvedéseiről is elenyészően keveset tudunk, a trianoni határon túl rekedt magyar állampolgárokról viszont szinte semmit. Schiff Júlia, egy bánási elmagyarosodott német családban született, ma már Németországban élő író nő dokumentumregénye ebbe az ismeretlen világba enged bepillantást. Naplószerű családregegye megrendítő olvasmány, amelyben a főhős, Büchl Antal, az író nő édesapja egyes szám első személyben meséli el az eseményeket.

Delta bánási város a jugoszláv–román határ közelében. Lakóinak többségét a török kiűzése után telepítette be Mária Terézia Németországból. Schiff Júlia ősei is akkor érkeztek Lotaringiából és a Saar-vidékről. A család néhány nemzedék alatt tetemes vagyona tett szert, szinte a város egész főutcája az ő tulajdonukban volt, csakúgy, mint a helyi malom és a vízerőmű, de saját üzletük és földjük is volt. Összetartó, szeretetben élő család volt a Büchl család. Különösen az író nő nagyapja és nagy-nagybátyja között volt kivételes meleg testvéri kapcsolat: „Nem az volt szokatlan, hogy a testvérek minden tervüket együtt valósították meg, hanem inkább az, hogy vagyontukat sose választották külön.” A nagyapa nem munkásai kiszípolozásával halmozta fel vagyonát. Alkalmazottai tisztességes fizetést kaptak, korát megelőzve számos társadalombiztosítási kedvezményt vezetett be: több mint 15 nap betegség után ő állta az orvosi költséget, egy egész utcát, 38 házzal, egyenként 300 öl telekkel hadirokkantoknak, özvegyeknek és szegény sorsúaknak adományozott. A nagyapa

nemcsak tekintélyes vagyont hagyott örökül gyermekeire, hanem emelkedett szellemi végrendeletet is: „Az örökölt és szerzett vagyon ne csak önmagadnak biztosítson nagyobb jólétet, hanem nyújtson embertársaidnak is alkalmat a napi kenyér megszerzéséhez. Nem boldogság az, ha 10, 20 vagy 30 családról gondoskodhatsz, és életművedet segítségükkel megvalósíthatod? A vagyon csak a szünet nélküli munkában leli meg értékét, és mindig úgy kezelendő, hogy bármikor számat adhass róla.” 1944 augusztusában, amikor a visszavonuló német csapatok elérték Dettát, a helyi németek közül sokan csatlakoztak hozzájuk, és elmenekültek, otthagyták nemzedékek szorgalmas munkájának gyümölcsét. A Büchl család maradt. A menekülők akkor még nem sejtették, hogy ők jártak jobban, mert fél év múlva, 1945 januárjában elkezdődött az otthon maradt férfiak deportálása a Szovjetunió kényszermunkatáborába. A dettaiakat az ukrajnai Kagyievka szénbányáinak irtózatos bugyrai nyelték el öt évre. Sokuk kálváriája azonban még ezzel sem ért véget, mert aki túlélte a kavgyievkai poklot, és borzalmas állapotban hazavergődött, azok egy részére újabb öt év deportálás várt.

1951-ben a Tito elleni harc jegyében a Gheorghiu-Dej vezette kommunista párt a határ menti települések lakóit – szerbeket, de főként a németeket – megbízhatatlan elemeknek nyilvánította, és Délkelet-Romániába, a Román-alföld csücskében elterülő, az ország vízben legszegényebb vidékére, a Bărăgan síkságra deportálta. Bărăgan volt a román Hortobágy, de el kell ismernünk, hogy ez a szép nevű sztyeppe – kun-besenyő nyelven a „heves szél országa” – kegyetlenebb hely volt, mint a mi Hortobágyunk. A Büchl család Kagyievkát megúsza, de a román Szibériát, ahol a nyár perzselő, a téli hideg pedig csontig hatol, már nem. Mi volt a bűnük? Semmi! Elmagyarosodott németeknek születtek, és osztályidegenek voltak!

Schiff Júlia tizenegy éves volt, amikor 1951 júniusában egyik éjfélkor a családjá kézzhez kapta a határozatot a deportálásról. A hatóságok nagyvonalúak voltak, egy tehervagont bocsátottak a rendelkezésükre és négy órát a bepakolásra. A „nagyvonalú” jelző nem gúnyolódás, hiszen a magyarok egy részének maximum ötvenkilós hátizsákkal kellett elhagynia Szlovákiát. Az író nő családja „nagy utazásának” történetét meséli el a *Bogáncsos tájban*.

Amikor megérkeztek Bărăganba, kitették őket a kietlen, száraz pusztaság közepén. A házaikat maguknak kellett felépíteniük. Először bútortáskát tákoltak össze, négy bútortáskát volt a négy fal, az azokra ráborított szőnyeg pedig a fedél, így védekeztek a tűző nap és a mindent beborító por ellen. Második „lakásuk” földbe ásott gödör volt, amelyet egy alkalommal a felhőszakadás színültig megtöltött vízzel, és mindenük elázott. Ezután vályogtáglát vetettek, de egyheti munkájuk gyümölcsét, a már száraz téglákat ellopták. A döngölt falú földes vályogház végül októberben készült el. Szalmatető került rá, ami télen hamar beázott, és a mennyezeti vakolat lezuhant. (Eközben a dettai tágas, kényelmes ikerházban az állambiztonságiak rendezkedtek be.)

Összesen 554 családot, 1844 főt telepítettek ide. A telep idővel önálló községi státusra tett szert, és a Bordusani-Noi (Bordusani-Újfalu) hivatalos nevet kapta. Bordusani kényszertáborhely volt, lakói csak tizenöt kilométer átmérőjű körben mozoghattak. A körülmények zordak voltak, a vizet két kilométerről kellett hordani. A napi élelem megszerzése csak nagy nehézségek árán sikerült. Egy alkalommal tíz kilós ládában lekvárt vásároltak, ami igen tartalmas volt: találtak benne rozsdás szöveget, legyet, vastag barna papírdarabokat, sőt döglött mezei egeret is.

A kitelepítetteket összetartó közösséggé kovácsolta a balsors. Az egy vályoglopáson kívül senkinek semmije sem tűnt el, jóllehet hónapokig kint laktak a szabadban. A kitelepítetteket minden hírforrástól elvágták, a posta nem továbbította küldeményeiket, a csomagokat felbontották, megdézsmálták. A helybeli őslakosok sem tudtak semmit a különös jövevényekről. Az egyik azt tudakolta, hogy valóban a koreai háborúban foglyul ejtett koreaiak-e. Ismerős helyzet, ismerős taktika! A Donyec-medencében is azt hitték el a helyi lakossággal, hogy a magyar kényszermunkások német fasiszták, 1956-ban pedig, amikor a szovjet harcokozók meglátták a Dunát, azt kérdezték: Ugye, ez a Nílus?

Legnehezebb helyzetben a családfő, a jogász végzettségű Büchl Antal volt, a család fenntartása az ő vállára nehezedett. Kislányát, Júliát sürgősen vakbélműtétre kellett vinni, ezért megszegte az utazási tilalmat. Amikor visszatért a sztyeppe, a helyi milicista letartóztatta, és szabadlábra helyezése feltételül azt szabta, hogy jelentsen a falubeliekről. Büchl Antal nem tört meg, mert mint írja, ha bárkit is beárulna, ez „azt jelentené, hogy önmagamot árulom el”. A megaláztatások közepette egyvalakire mindig számíthatott: a feleségére, akiről himnikus hangon szól: „A nappali meg-

aláztatások után éjjel ismét támaszra lelek az oldalán. Szerelmünk olyan állandó, mint valaha az élet volt Dettán. Nelly az én megtartóerőm.” Nelly valóban nem mindennapi ember volt, és nem mindennapi sors jutott neki osztályrészül. Édesapja, az aradi reáliskolai tanár nem volt hajlandó felesküdni a román államra, ezért Budapestre kellett menekülnie, ahová hamarosan követte felesége, fia és leánya, Nelly is. Az apa összetört az események súlya alatt, és hamarosan meghalt, a család pedig egy évig a Nyugati pályaudvaron vagonlakásban élt. A főváros, a magyar állam nem bírt megbirkózni a menekültáradattal, a gazdasági válsággal, Nelly bátyja sem tudott bejutni sem a főiskolára, állást sem kapott, s végül az idegenlégióba menekült, ahonnan soha nem tért vissza. Az édesanya pedig kisvártatva abba a világba távozott, ahová a férje. Ezen magyar családok ezreinek a tragédiájáról miért nem hallunk semmit? Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a „vagonlakások” történetének megírásával száz év elteltével is adós a történettudományunk. A Századok összes számából egy „vagonlakás”-találatot dob ki a kereső! Gyalázat! Az LMBTQ és a szexuális kisebbségek „égető” problémái helyett nem ezzel kellene inkább a szociológiai intézet munkatársainak foglalkozniuk?

Ha a külső világ bezárul, csak a belső világ, a lélek világa marad az embernek. Büchl Antal ezt is megértette: „...még sok időnek kell eltelnie, míg megértjük majd, hogy magunkénak a belső szabadságon kívül semmit se nevezhetünk”. A belső szabadságért azonban folyamatosan meg kellett küzdenie, mert „a sztyeppe lefokozza az embert, itt mindnyájunkat megfosztanak hatalmunktól, elveszik belső öngazolásunkat”. A hatalom pedig éppen a kitelepítettek öngazolását akarta megtörni: „Nap mint nap azt verik belém, hogy a társadalom söpredéke vagyok.” Éppen ezért nagy kegynek számított, hogy egy idő után Büchl Antal lehetőséget kapott rá, hogy a helyi iskolában tanítson. Úgy és azt tanította, amit a körülmények engedtek. Például amikor az alkotmánytani órán azt magyarázta, hogy csak a feudalizmusban és a kapitalizmusban űzték el az embereket az otthonaikból, a tanítványai nem néztek a szemébe. A tanár és a tanítványai is tudták, hogy ez hazugság.

A nehéz külső körülmények okozta bajt még tetézte, hogy a családon belül felütötte fejét a szét húzás, ami nagy fájdalmat okozott az apának. Béla nevű 15 éves fia – annak ellenére, hogy mint bizonytalan elemet kitoloncolták az iskolából – bedőlt a kommunista ideológiának, és ökölbe szorított kézzel apja arcába vágta vélt igazságát: „Nem is csoda, hogy kitelepítettek. Kizsákmányoló voltál. De mi a mi vétkünk?” Az apa higgadtan csak annyit válaszolt, hogy ha a rendszer betartja az ígéreteit, az első sorban fogja vinni a zászlaját. A makacs kamasz oly módon is apja ellen lázadt, hogy nem akart tanulni, inkább melós akart lenni. Büchl Bélának később megjött az esze, elvégezte a zeneakadémiát Bukarestben. 1978-ban kitelepült Münchenbe, gimnáziumi tanárként ment nyugdíjba, s *A bizalmas hír* címmel megírta élete történetét.

Sztálin halála hozta el a megváltást a Büchl családnak. A szovjet diktátor halála után megbukott a Pauker Anna vezetése alatt álló, „pártra kártékony” román csoport, amely a kitelepítéseket is kigyalta, a Tito elleni büntető hadjárat tárgyalanná vált, s a határővezetből deportált emberek fogva tartása is értelmét veszítette. Öt év után a Büchl család visszatérhetett Dettára.

Schiff Júlia nemcsak a kitelepítettek életét tárja elénk könyvében, hanem bemutatja egy gazdag, német gyökereit számon tartó, a magyar államhoz lojális, sváb polgári nagycsalád szokásait is. A letűnt polgári rend letűnt világáról küld híreket. Schiff Júlia szerint konzervatív életvitelüknek három alapelve volt: a templom, a konyha és a gyerek. A családi élet középpontjában a gyerekek voltak, az idősek hátr léptek, ha a gyerekek érdeke úgy kívánta. De Büchlék nem a mai liberális „minden úgy jó, ahogy van” nevelési elvet vallották, a gyerekeket rendre, fegyelemre szoktatták: „A kisebb gyerekek kezüket egymás mellé illesztett ujjakkal a tányér jobb és bal oldalán pihentették, a nagyobbak pedig nem vághattak szüleik szavába.” Lám, a polgári életvitel is nemzetközi volt, hiszen „szemlénk” következő darabjában, Nikolits Andrea könyvében ugyanerről olvashatunk! A „konyha” elve nem szűkül le arra, hogy az anya felügyelte a háztartást. Azt tartották, hogy a „család boldogulása az asszonyon múlik”, a tűzhely melegétől függ. Ezek az elvek át is fedték, át is fonták egymást. Íratlan szabály volt, hogy Büchl Antal dédnagyanyját a vasárnapi mise után mind a hét gyereke meglátogatta. Ebben a szabályban nemcsak a „templom”, a vallásos nevelés elve érvényesült, hanem a szülők feltétlen tisztelete és tekintélye is. A családfő tekintélye kikezdehetetlen volt. Büchl Antal édesapja egyik lányát a vőlegénye előtt pofozta fel, mert félre akarta vezetni: levágatta a haját, és a vacsoránál parókában próbálta megteveszteni az apját.

Dokumentumregénye megírásához Schiff Júlia felhasználta édesapjának, Büchl Antalnak, a kiváló bánsági helytörténésznek a feljegyzéseit is. Büchl Antal kilógott a családból, nem fűlt a foga

a gazdálkodáshoz, a vagyongyarapításhoz. Inkább a tudomány vonzotta, ezért került az üllő és a kalapács közé, ezért őrlődött. Tudatában volt, hogy adósa őseinek, hogy jólétét az ő munkájuknak köszönheti, hogy az ősei által felhalmozott vagyont kötelessége megtartani, tovább gyarapítani, folytatni a családi vállalkozásokat, de a szíve máshová húzta. Apja intelmének – „Ne menj el! Neked *itt* kell rendeltetésed betöltened!” – foglya volt. Beletörődött a sorsába, megkötötte az alkalmazkodás és az önmegvalósítás közötti alkuját. Két doktori oklevelet szerzett, s igaz, hogy kellenlenül, de mégis letette a molnármesteri vizsgát is, hogy továbbvigye a családi vállalkozást, a malmot, s hogy meg tudjon felelni az apai intelmeknek: „Szerezd meg apáid jószágát ahhoz, hogy birtokolhassad is őket.” Büchl Antal félszívvvel engedelmeskedett, s éppen ezért, amikor a családi vagyon elúszott, semmivé foszlott, nem érzett igazi keserűséget.

Büchl Antal keserű élete, őrlődése, meghurcolása, megalázása bomlik ki a *Bogáncsos táj* lapjaiban, de aki elolvassa a Wikipédia róla szóló szócikkét, meggyőződhet József Attila bölcsességéről, hogy milyen óriási különbség van az igaz és a valódi között. A szócikk jó példa rá, hogyan lehet tárgyilagosságnak álcázva elhallgatni, elkendőzni az igazságot, hogyan lehet úgy megírni egy szócikket, hogy valódi legyen, de nem igaz. Vérlázító, ahogyan a szenttelen *valódi* tények elfedik az *igazi* emberi szenvedést, az *igazi* emberi kálváriát.

Az még csak-csak köztudomású, hogy a Ceaușescu-rendszerben üldözték a romániai magyarokat, de a két világháború közötti sorsuk fehér foltja a magyar történelmi közgondolkodásnak, nagyon keveset tudunk róla. Schiff Júlia ehhez is értékes adalékokkal járul hozzá. Egy-egy ilyen eset többet mond el a korról, mint száraz történelmi szakmunkák bőséges tényei. A román állam a ruhában is veszélyt látott! Az 1930-as években fogházbüntetésre (!) ítélték a dettai futballcsapatot, mert piros-fehér-zöld trikót viselt. Büchl Antal felesége pedig azzal követett el „provokációt”, hogy fehér ruháját piros pipacsokkal és zöld levelekkel díszítette. Házkutatás lett a vége.

A német–magyar együttélés évszázadairól is értékes információkkal gazdagodunk. 1849-ben, a forradalom leverése után a német polgárok a legyőzöttek iránti rokonszenvüket úgy fejezték ki, hogy magyar nemzeti viseletben jelentek meg. A kiegyezés éveiről érdekes megfigyelést tesz Schiff Júlia: „A kézművesek és a kereskedők megmaradtak németnek, a nagyra törő tisztviselők és értelmiségiek a magyarsághoz csatlakoztak.” 1891-ben Ferenc József Temesvárra látogatott, s amikor a dettai patikustól rokonsága, nemzetsége felől érdeklődött, az így felelt: „Mi német ajkú magyarok vagyunk, felség!” Ez az asszimilációs folyamat egészen az első világháborúig jellemző volt a bánási német polgárságra, a háború után azonban a disszimiláció útjára lépett. Schiff Júlia könyvében természetesen szóba kerül a Büchl családon belüli identitás és asszimiláció kérdése is. Bár a Schiff család otthon magyarul beszélt, 1940-ben, hogy megvédje a családi vagyont, a szerző már idős és beteg nagyapja csatlakozni kívánt a Német Birodalomhoz, de két gyermeke lebeszélte erről. Ennek következtében egy bánási lap, amikor már horogkeresztes zászló lobogott Dettán, őket is pellengérré állította, mondván, bár német nevük van, nem tudják, hol a helyük.

Schiff Júlia könyvében is előkerül ugyanaz a tabutéma, ami Vladimír Rottnál: a náciizmus vagy a kommunizmus bűnei kiáltanak-e inkább az égre? Schiff Júlia egy óvatos mondatot kockáztatott meg ebben a kérdésben: „Azt viszont nehéz eldönteni, hogy a fajelmélet vagy az osztályharc hívei bizonyultak-e vérszomjasabbaknak.” Az író ekkor már Németországban élt, ahol már egy ilyen kérdésfelvetés is a náciizmus mentegetésének minősült. Talán a dettai Schulhoff Bélát kellett volna erről megkérdezni, akit előbb zsidó származása miatt faji alapon üldöztek, majd osztályellenség lett belőle, és ő is a Bărăganba került.

Büchl Antalt folyton arra intette édesapja, hogy ne menjen el, hogy Dettán maradjon, de amikor 1940-ben, a második bécsi döntés után Románia déli részén magyarellenes megtorlások kezdődtek, addigi elveivel szöges ellentétben azt mondta: „Gyerekek, adjatok mindent el, és menjete. Itt vége mindennek.” Büchl Antal nem hallgatott az apai intelmekre, Dettán maradt. 1948-ban megvonták tőle ügyvédi igazolványát, mert méltatlannak találták a jog gyakorlására. Ez volt az előjáték Bărăganhoz. Az i-re egy cipészinás, Nicolae Ceaușescu tette fel a pontot, aki harminc évvel később valutáért kiárusította a századok óta Romániában lakó svábokat és százasokat. Büchl Antal is a Ceaușescu-féle nagy embervásár idején, 1978-ban hagyta el szülőföldjét, s telepedett le családtagjaival együtt Münchenben. Schiff Júlia is ott vette fel írói nevét, és teljesítette ki írói pályáját. (*Magyar Napló*, 2017)

EGY JÓ HÁZBÓL VALÓ ÚRILÁNY VISZONTAGSÁGAI, EMIGRÁCIÓJA ÉS HAZATÉRÉSE

Nádasdy Nikolits Andrea: Homokláp és csengőfrász. mégis magyarnak...

Nádasdy Nikolits Andreának is egyetlen „bűne” volt – a származása. Vagyonos konzervatív családban látta meg a napvilágot. Anyai nagyapja ötezer holdas földbirtokos volt, két kastély tulajdonosa. Apai nagyapja Erdélyben volt képviselő, édesapja pedig előbb pénzügyminisztériumi tisztviselőként dolgozott, majd ő töltötte be Pécs, később egész Baranya vármegye főispáni tisztét. Nikolits Andrea gondos nevelést kapott, osztrák nevelőnőtől szívta magába a német nyelvet, a családi úszómedencében tanult meg úszni, nagyapja lovain pedig lovagolni. Az előkelő társadalmi helyzet és az anyagi bőség azonban sem arisztokratikus elzárkózottságot, sem úri gőgöt nem szült náluk, a családban demokratikus szellem uralkodott. Nikolits Andrea együtt játszott a falusi gyerekekkel. A paraszti környezet iránti vonzalmát személyes indítékkal is magyarázta: „Talán azért szeretem annyira a magyar parasztot, mert a nagyapám ősei is azok voltak. Szorgalmas, tisztességes és okos fajta, a Kunhalmok világában, Jász-Nagykun-Szolnok megyében.”

Nicolits Andrea nem rejti véka alá, hogy ifjúi éveiben az úrilányok felhőtlen életét élte, amit szeretett, azt szívesen tanulta, de egyébként fontosabb volt neki a szórakozás. Mint a többi fiatal, élvezte az életet, követte a divatot. Olykor az ostoba „divatot” is – dohányzott. Erről egyébként ma, a dohányzás elleni alibi-kampányok idején már-már hihetetlenül hangzó kijelentést tett: „Akkoriban mindenki dohányzott, ugyanis nem tudtuk még, hogy mennyire egészségtelen szokás, csak azt, hogy drága és bűdös.”

Ezt a gondtalan életet az 1948-as kommunista hatalomátvétel szakította félbe. Családjá esetében minden a kommunista forгатókönyv szerint alakult, mind az apai, mind az anyai ág a népi demokrácia ellenségének minősült, lakolniuk kellett elődeik „bűneiért”, hogy uraknak születtek. Az államosítás örve alatt, a „jogos” osztályharc jegyében a családot kifosztották, javából kisemmiszték. A tizenöt éves Nikolits Andrea józanul felmérte, hogy csak kára származhat belőle, ha továbbra is az Orsolya-nővéreknél tanul, ezért protekcióval átment az Iparrajziskolába. Az ottani „pártos” légkört azonban nehezen viselte, és otthagya. Ezután úgy boldogult, ahogy tudott: dolgozott selyemfestőként, javított irodagépeket, később énekléssel kereste a kenyerét: bárókban, éjszakai szórakozóhelyeken lépett fel. Bár egy idő után a szólókarrierje is kibontakozott, a szülei nem voltak elragadtatva a foglalkozásától. Hogy is lettek volna, amikor az éjszakai életet élő Nikolits Andreának ekkor már egy kislányról is gondoskodnia kellett. Önéletrajzot, emlékeztést sokféleképpen lehet írni – érdekesen, unalmasan, tényszerűen, színesen stb. –, de a legfontosabb az őszinteség. Nikolits Andrea könyvének az őszinteség az egyik legfőbb erénye: vállalja esendőségeit, botlásait, hibáit is. Nyíltan beszél az első éjszakáról, amit férfival töltött, s arról is, hogy kilenc hónappal később élete egyik legnehezebb pillanata volt, amikor az egyébként is gondoktól gyötört szüleivel – 1953-at írtak –, akik akkor egy földes parasztházban húzták meg magukat, közölnie kellett, hogy gyermeket vár. A szülők nem repeszték a hír hallatán, de nem hagyták cserben lányukat, erejükhez mérten próbáltak segíteni. Szerencséjére, gyermekének apja nem habozott feleségül venni. A kisbaba megnehezítette a kamaszkort épphogy csak maga mögött hagyó énekesnő életét, de ő ennek ellenére szívet melengetően vallott az anyai hivatásról: „Még húszéves sem voltam, amikor megadatott nekem, hogy egy nő számára a legnagyobb feladatnak elegendő tehettem.” Ezzel a nem éppen genderkompatibilis hitvallásával összhangban a gyereknevelési elvei is „földhözragadtak”, konzervatívok voltak: „léteztek az állami bölcsődék, de én inkább meghaltam volna, mint hogy az én gyermekemet kiszolgáltassam ezeknek a tömeg-agyomosodáknak, ahol majd az első szava esetleg az lesz, hogy »elvtársnő«”.

Nicolits Andrea nevelési elvei a két világháború közötti úri réteg értékrendjét tükrözik, amelyekbe a könyv bepillantás enged, s amelyektől a liberális ideológián felcseperedett mai nemzedéknek nyilván égnek áll a haja. Például, a jólneveltséghez hozzátartozott, hogy a gyerekeknek, ha nem kérdezték őket, az asztalnál nem volt szabad beszélniük, röhögniük meg főleg nem. Ez a szertartásosság, merevség azonban még csak hagyján, voltak ennél még „szörnyűbb” dolgok is. Ha időnként a bátyjával valami disznóságot követtek el, kaptak „egy jól irányzott fülest, ami még mindig jobban esett, mint a prédikáció...” A szülő-gyermek viszony sem olyan pajtáskodó volt, mint ma, Nicolitséknál a gyerekek magázták a szüleiket.

Nem meglepő, hogy egy olyan sugárzóan szép, vonzó hölgy életében, mint Nikolits Andrea volt, kitüntetett szerepet játszottak a fiúk, férfiak. „Mit ér az élet szerelem nélkül?” – kérdezi. Könyve szerelmeinek története is. Gyengéden, tisztelettel, olykor a letűnt idők, az elröppent ifjúság iránti nosztalgiaiával ír kamaszkori és felnőtt kapcsolatairól. Végigkövetjük gyermekből felnőtté érése folyamatát, és meghitt, bájos történeteket oszt meg velünk. Egyszer elkövette azt a szentségtörést, hogy kettesben tartózkodott egy fiúval a lakásukban, a szülei pedig a vártnál korábban hazajöttek. Az ifjú lovag, hogy ne hozza kínos helyzetbe szíve választottját, kiugrott a harmadik szinten levő lépcsőházi ablakon a sötét éjszakába – megúszta a zuhanást, haja szála sem görbült meg. Pilinszky fogalmazta meg legtalálébban, amit egyébként mindannyian megtapasztaltunk már, hogy „milliárd közlés lehetséges / két test között, / anélkül, hogy találkoznának”. Tudjuk ezt mindannyian, mégis döbbenetes, amit Nikolits Andrea elmesél. Egy időben gyakran látott egy fiút a villamoson, akivel a megismerkedésig nem, csak a szemezésig jutott el. Ötvennégy év (!) múlva sodorta őket össze a vak sors, és Nikolits Andrea felismerte a hajdani ismeretlent.

Életének, mint nemzedéke legtöbb tagjának, az 1956-os forradalom csodája volt a sorsfordító eseménye. Ő is élő tanú rá, hogy a forradalmi események a hétköznapiakat is gyökeresen átalakították: „Golyók füttyültek mellettünk, távolabbról robbanásokat hallottunk. Aztán meg vészjósoló, süket csend következett. Néhány almát vittem egy hálószatyorban. Az egyik átbújt a lyukon, és kigurult az úttest közepére. A semmiből előtűnt egy ismeretlen, munkáskinézésű férfi, utánaszaladt, felszedte és udvariasan átnyújtotta nekem. Ez döbbenetes volt, hiszen alig egy héttel azelőtt még senki sem figyelt oda a másik emberre...” A kommunisták az osztályharc kiélezésével az ország, a nemzet megosztására törekedtek, de '56 pár nap alatt semmivé foszlatta a munkájukat, a forradalom egy-egybe kovácsolta a magyarságot: „A parasztok szekereken hordták a kenyert, baromfit stb., és fillérekért osztogatták a kiéhezett lakosságnak, sőt, ingyen is, ha nem volt pénzünk. Ezt nem kellene elfelejteni! Ezek az emberek önfeláldozóan segítettek, ahogy tudtak! A betört kirakatokból eltűnt az áru, de a készpénz, amit az emberek otthagytak cserébe, ott hevert a sarokban, senki nem nyúlt hozzá!” Ezt valóban nem szabad elfelejteni, sőt, ezt kötelező tananyagká kell tenni, terjeszteni kell külföldön is, hogy a nagyvilág is ízelítőt kapjon a magyar forradalom tisztaságából. Főleg most van erre égetően szükség, amikor a külföldi sajtóban naponta sárral dobálják hazánkat, válogatott hazugságokat terjesztenek rólunk.

Nicolits Andrea egy volt a mintegy kétszázezer honfitársunk közül, aki a forradalom leverése után elhagyta az országot. Huszonhárom éves volt. 1956 decemberében, nem kis veszélyt vállalva szökött át az osztrák–magyar határon. A szenteste már Bécsben érte: „Karácsonykor elénekeltük a »Mennyből az angyalt« és a Himnuszt, és bőgtünk.” Magány és bizonytalanság kínozza, éppen ezért több mint fél évszázad távlatából is emlékszik a legapróbb emberi gesztusokra is, főleg arra az öregasszonyra, aki sült gesztenyét árult az utcán, s aki a papírzacskó aljára visszacsempészte a gesztenyéért járó kétschillingest. Az akkori magyar menekülteknek nem voltak olyan jogaik, mint a mai gazdasági menekülteknek, türelmesen várniuk kellett, amíg ügyük sorra került. Nicolits Andrea három hónapig időzött Bécsben, több ízben is járt az amerikai követségen, de nem kapott bevándorlási engedélyt. Mivel nem utazhatott Amerikába, Franciaországba ment tovább, egy távoli rokonánál, Apponyi Virginiánál, I. Zogu albán király hűgánál vezette a háztartást. Egy családi összejövetel alkalmával magával a királlyal is találkozott.

Nyugaton fontos élményekre tett szert. Megtapasztalhatta a megfoghatatlan, de valamilyen formában mégis tetten érhető népjellemet. Tapintatosan megerősíti, ami a köztudatban van, hogy „a franciák tisztasági mércéje eltért a mienktől...” Következő állomása Svájc volt. Az alpesi ország lakóiról bennünk élő sztereotípiákat – zárkóztak, kimérten udvariasak – sem cáfolja: „A svájciakkal nekem nem sikerült közeli kapcsolatot teremtenem. Egészen más volt a mentalitásuk.”

Ötévnyi európai vándorlás után rajongásig szeretett bátyja unszolására újra amerikai vízumért folyamodott. Sikerral járt, 1961. augusztus 1-jén ért földet New Yorkban. Az európaiától teljesen eltérő világba csöppent, ahol „nem azt nézték, hogy ki milyen végzettségű, hanem azt, hogy mire képes”. Meg kellett tanulnia, hogy az életben csakis magára számíthat, de mégsem érezte magát idegen földön, mert „szinte nincs is olyan ember New Yorkban, akinek valakije ne lett volna magyar”.

Nicolits Andrea nem történész, történelmi ismereteit főként személyes tapasztalataiból és beszélgetéseiből merítette, s csak másodsorban könyvekből. Jellemző rá, hogy higgadtan, józanul igyekszik árnyalni az egyoldalú véleményeket, igyekszik láttatni az érem mindkét oldalát. „Haladó”

körökben manapság is megszokott dolog a Horthy-korszakot a maga teljes egészében diktatórikusnak, fasisztának, antiszemitának feltüntetni. Gyakran elhangzó vád, hogy a magyar civil társadalom passzivitásával segédkezett a zsidóság deportálásában. Közben elsikkad az a történelmi tény, hogy Magyarországon csak a német megszállás után vált tragikussá a helyzet, de még akkor is sok tisztviselő bátran kiállt az üldözöttek mellett. Többek között Nikolits Andrea édesapja is, aminek meg is itta a levét: letartóztatták, és német koncentrációs táborba a Mecsekbe vitték. Nikolits Andrea ehhez mindössze azt fűzi hozzá: „Nem kellett zsidónak lenni ahhoz, hogy internáljanak valakit.” A *Homokláp...* a megszálló németekről közkézen forgó sablonos képet is finomítja. Ők se voltak mindannyian gyilkosok, náci vadállatok. Nikolits Andrea édesapja egy emberséges német táborparancsnoknak köszönhette az életét, aki engedte megszökni. Sőt, a második világháborús szovjet hadsereget sem fehérben-feketében láttatja. Átélté Pécs megszállását, tudott a nőekkel való erőszakosságokról, a részeg randalírozásokról, megtapasztalta a fürdőszobák, a vécé nem „szakszerű” használatát stb., de mindehhez megértően hozzáteszi, hogy a „megszálló katonaságot általában nem lehet összetéveszteni a Grál-lovagokkal. Harcoltak, fáztak, éheztek, megsebesültek és meghaltak. Célbaérésük után elégtételt követeltek.”

Persze, Nikolits Andrea könyvének, mint minden könyvnek, vannak vitatható megállapításai is. Tényként említi a Rákosi-rendszerben az ÁVH által működtetett emberdarálót, amellyel állítólag a Dunába darálták az embereket. Dézsy Zoltán 1994-es *Pincebörtön* című dokumentumfilmjében szóba kerül, Wittner Mária '56-os halálraítélt pedig azt állította, hogy személyesen beszélt azzal a műegyetemistával, aki a darálót tervezte, sőt, maga a tervezőmérnök is előkerült. Ennek ellenére máig sem tudjuk teljes biztonsággal, hogy ez legenda-e vagy valóság.

Nikolits Andrea családjá és ő maga is a kommunizmus áldozata, ezért érezhetően bántja az igazságérzetét, hogy a nácizmus áldozataihoz képest ő csak másodrendű áldozat. A kommunizmust és a nácizmust összehasonlítva ugyanazt vallja, mint Vladimir Rott, és bátran szembe mer szállni a tabukkal: „Nagyon szeretnék elhithetni velünk, hogy a kommunizmus jobb és emberségesebb volt a nácizmusnál. Ez szemenszedett hazugság. Egyik kutya, másik eb. Csakhogy a nácizmus rövid ideig tartott, a bolsevizmus viszont hosszú évtizedeken át. [...] Nem mondom, hogy a holokauszt emlékét le kell kicsinyelni, csupán azt állítom, hogy a kommunizmus áldozatai semmivel sem jártak jobban.” Érveikhez később még hozzáteszi, hogy „Sztálin kétszer annyi embert pusztított el, mint Hitler, csak ezt nem kötötték az orrukra”.

Nikolits Andrea már franciaországi éveiben felfigyelt rá, hogy a Nyugat, mivel nem tapasztalta meg a saját bőrén, másként tekint a szocializmusra, mint ő és a többi kárvallott. Nem baloldali körökben világszerte visszatetszést szült, amikor Yves Montand, a világhírű sanzonénekes 1956 decemberében, közvetlenül a magyar forradalom leverése után koncertsorozatot adott Moszkvában. Nikolits Andrea Yves Montand és felesége, Simone Signoret korabeli megnyilatkozásai és saját élményei hatására vetette papírra ma is érvényes gondolatát: „Mentsen meg az Isten a szalonkommunistáktól!”

Bár Amerikában megtalálta a számítását, szerencsésen alakult az élete, utazhatott, társra lelt, Magyarországot sohasem feledte el: „Az ember huszonhárom év tapasztalatát, a szülői házat, iskoláit, az első nagy szerelmet, a barátokat nem törölheti ki a tudatából. Ami az önazonosságát jelenti, azt, hogy magyar, és Magyarország a hazája, soha nem feledheti el.” Amint alkalom kínálkozott rá, azonnal hazautazott. Első látogatása különösen fájdalmas és felkavaró volt. Amikor a repülőgépből megpillantotta a Dunát, és közeledett Budapest felé, fizikai rosszul lett fogta el, a szíve majd kiugrott a helyéről, a térde remegett. A rendszerváltozás után, 1996-ban végleg hazaköltözött, mert „én százszázalékosan magyar érzelmű maradtam mindvégig”. A hazaszeretet egy pillanatra sem hunyt ki benne, megható a ragaszkodása Magyarországhoz. Életérzését, helyzetét könyve mottója, József Attila versrészlete szívbemarkolóan fejezi ki: „S mégis magyarnak számkivetve, / lelkem sikoltva megriad – / édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyenek hűséges fiad!”

Nikolits Andrea kitartott hazája mellett, külföldi és honi magyarok egyaránt példát vehetnek róla. Érdekes, fordulatos, rokonszenves dokumentumregénye utolsó mondatával nemcsak a jelennek, hanem a jövő nemzedékeinek is üzen: „nekünk mindent el kell követnünk, hogy az országot és a nemzetet kihúzzuk a kátyúból. Mindnyájunknak ezt kell kitűzni célul. Soha nem adom fel a reményt.” (*Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút, 2017*)

TANULSÁGOK, KÖVETKEZTETÉSEK

A mundér becsületét védő baloldali körökben közhelynek számít, hogy a szocializmus elméletével és gyakorlatával Lenin idejében még minden rendben volt, csak aztán jött a „kaukázusi postarabló”, és kisiklatta a fényes jövő felé száguldó vörös expresszt. Aki azonban egy kicsit is tájékozottabb, és tegyük hozzá, tisztességesebb, tudja, hogy Lenin lelkes híve volt a forradalmi terrornak, a burzsoázia felszámolása már az ő életében elkezdődött. Nem csupán az eszmét a gyakorlatban megvalósítani igyekvő kommunista diktátorokban, nem Sztálinban vagy Fidel Castróban van a hiba, hanem magában az eszmében. Martin Lacisz, a Cseka első vezetőinek egyike már 1918 novemberében, tehát még Lenin életében imígyen okította beosztottait: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk háborút. Mi a burzsoáziát mint osztályt irtjuk ki. A nyomozás során ne kutassanak anyag és bizonyítékok után, hogy a vádlott *tettel* vagy *szóval* mit követett el a szovjethatalom ellen. Az első kérdés, amit fel kell neki tenniük, az, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, vagy mi a foglalkozása. Ezek a kérdések kell, hogy meghatározzák a vádlott sorsát. Ez a »vörös terror értelme és lényege«.”³

A kommunisták ugyanúgy, mint a nácik, nem bűneik, vétkeik, szabálysértéseik miatt büntették meg az embereket, hanem származásuk, társadalmi helyzetük miatt. Pedig arról, hogy ki milyen társadalmi közegbe születik, ugyanúgy nem tehet, mint a borszínéről. Ma világszerte az egyik leg súlyosabb bűnnek számít, ha valakit bőrszíne, faji hovatarozása miatt hátrány ér. Ez valóban tűrhetetlen botrány, de az sem kisebb, hogy valakinek a társadalmi helyzete miatt tették tönkre az életét. El kell érni, hogy a kommunisták által származásuk, társadalmi helyzetük miatt kivégzettek, megurcoltak, a kulákok, a kitelepített, vagyonától megfosztott polgárság, az arisztokrácia, a kitelepített németek, a málenkij robotra elhurcolt civilek szenvedéstörténete is része legyen a közbeszédnek, hogy a kommunizmus áldozatai ne legyenek másodrendű áldozatok.

JEGYZETEK

¹ Rózsás János, *Keserű ifjúság*, Szabad Tér, Budapest, 1989, II, 128.

² Belügyminisztérium

³ Мельгунов, С. П., *Красный террор в России 1918–1923*, С. П. „ПУИКО”, „PS”, Москва, 1990, 44.

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) Gödöllő

SZÁSZ LÁSZLÓ

„...Amit a festő hibázott,
a költő azt utána képzelel”

Arany János emberarca az utókor emlékezetében

1. rész

A magyar irodalomtudomány – minden jel erre mutat – legalaposabban Arany János életművét dolgozta fel, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne szakadatlanul új és újabb jelentéstulajdonítással gazdagítani a kutatásokat. (Lásd a Shakespeare-drámák örökkön érvényes, illetve minden korszak sajátosságaihoz igazodva megújuló üzeneteit.) Pusztán olvasóként azonban 2017-ben, az Arany-művek interpretációjának végtelen gazdagságán túl, engem valami személyesebb foglalkoztat. Az ugyanis, hogy csupán az általam tudatosan megélt évtizedekben olyan radikális szemléletbeli változások következtek be, amelyek során az irodalmat hol teljesen alárendelték valamely ideológiának, hol felszabadítani igyekeztek alóla, s ennek következtében Arany monumentális művének csodája mindig valamiféle, politikával mélységesen átítatott közvetítő csatornákon keresztül érkezett meg az olvasókhoz. Csupán legszemélyesebb iskolai, majd tanári Arany-olvasásom a legdurvább vulgármarxista szigortól a strukturalista, majd hermeneutikai, dekonstrukciós, végül egyszerre/párhuzamosan: a posztmodernül játékos és a kálvinizmus elszántságával puritán-egyházi szemléleti szélsőségeken botorkált végig. Az a bizonyos *Zeitgeist*, az éppen érvényes episzteméhez kötődő kanonizációs törekvések mindig módosítanak egy keveset (olykor túl sokat) az arcvonásokon, az interpretációk vagy az örömolvasás (heideggeri) ösvényei azonban mindig egy szoborhoz vezetnek. Egy monumentalitást sugárzó, a népéért, nemzetéért aggódó, klasszicista tökélyt megtestesítő, de mosolytalan, derűtől megfosztott arc tekint le ránk. Mert így tanítottak, ilyennek kell látnunk Őt. Egy példaember szobra, aki minden sorával nevel, s mivel gondja szünetlenül országos és történelmi távlatú, soha nem lehet tréfás kedvű, az egyszerű halandókat megcsapó szerelmi érzés meg nem érintheti, legkevésbé a buja érzékiség.

(AZ ELMÉLET VÉGLETEI)

Az érző, eleven, társaságban derűs önmagára lelő költő arca azonban (számomra legalábbis) egészen nyilvánvalóan létezik, műveinek és leveleinek olvastán; az foglalkoztat tehát nagyobb teherként, milyenek látják különböző korszakok az arc és a művek mögött rejlő személyiséget. Az egyik végleten felismerszik – ma már komikus hatással, ám a maga idején kétségbeesítő módon – a gazdaember alakja, aki haladásellenes verseivel száz év után is a kulákság destruáló magaviseletét bátorítja. „Ami pedig a parasztság nevelését illeti, elvtársak – örökíti meg a termelőszövetkezeti jegyzőkönyvből kimásolt »portrét« Sütő András –, meg kell mondanunk, hogy mélyen élnek még falun a patriarchális életérzés maradványai. Ezt legjobban Arany János fejezte ki *Családi kör* című versében. A költemény maga is kifejezője a kistermelői viszonyokra alapozott tulajdonosi szemléletnek. [...] Felhívom a Népi Alkotások Házának figyelmét arra, hogy amennyiben ezt a verset a falura küldött műsorajánlásokban meghagyja..., magyarázza meg a kultúrotthonok igazgatóinak, hogy itt valójában miről van szó: egy avult szemléletről.”¹

A vulgármarxista olvasatok által provokált kései ellenhatások, az irodalom ideologizáltságának dekonstruálásaként kibontakozott új felfogás elindít egy olyan folyamatot, amelynek másik szemléleti végpontján „a szerző eltűnt, Isten és ember közös halált halt”. Márpedig egy, számunkra a nemzeti kulturális hagyományba oly szervesen gyökerezett alkotó szellemi arca, mint Aranyé, egyszerűen nem tűnhet el olvasóinak szeme elől. A posztmodern irodalomelmélet szemlélődésének eredményeként tehát az – iskolás olvasói tudatunkba évtizedek alatt beledöngölt – életrajzi szerző alakja helyén pusztán „üres teret” találunk, „amelyet az eltűnt szerző hagyott maga után”. Némi cinizmussal

megállapítható, hogy tehát a posztmodernitás legjellemzőbb módon mindenütt üres teret hagyott maga után; tisztességesebb távolságtartással azonban néhány jótékony következmény is a javára írható. Mindenekelőtt épp az a tény, hogy az örökösen aktualizálható ideológiai szempontokhoz igazított szerzői biográfia jogosultságát tagadta; talán annak is volt értelme, hogy a strukturalizmus által végletekig erőltetett szövegközpontúságtól az értelmezés fő csapását a befogadás aktusa, jobb esetben az olvasó meg a szöveg között létrejövő, laza és kevésbé ellenőrzött konvenció felé terelte. Ám talán legjelentősebb fejleménye, hogy azt a hosszú, korszakokon átívelő folyamatot, amelynek során az irodalom volt politikai aktus, szigorúan a munkából származtatott népszerűségi és visszautkröztetési eszköz, közösségszolgálatot beteljesítő, feladat-végrehajtó, társadalmi eszme stb. – ezt a folyamatot igyekezett eredendő funkciói felé visszafordítani. Jelesül: „Az írás úgy tárul fel, mint egy játék, mely szükségképpen túllép saját szabályain.”² (A játékszerűség elvéhez kapcsolódó irodalomolvasási módszer dilemmáin morfondírozunk még, mert e gondolatmenet lezárásakor majd ismét beleütközünk.)

Egy lényeges kérdést nagyon elbaltázott a posztmodern szemlélődés azáltal, hogy mindent, ami valóságyszerű, viszonylagossá tett, mindent, amit biztos tudásnak véltünk, megkérdőjelezett. Ugyanis az az auktoriális szerző, akit régi elméleti megfontolásaink alapján ismertünk, egy eléggé megbízható tér- és időbeli, történelmi-társadalmi koordinátarendszerben jelent meg. Az ily módon ismerősnek ható környezetben számunkra, mindenkor olvasók számára is világosan értelmezhető konvenciórendszerben fogalmazta meg üzeneteit az a bizonyos ismerős hang: esztétikai áttéleltettséggel vagy pusztán tekintetével rámutatva jelenített meg történeteket, szereplőket és jellemeket, érzékelhető együttérzéssel vagy kritikai attitűddel – s ezáltal a szöveg, a szöveg mögött az implikált szerző maga is valamely ethoszt testesített meg, morális attitűdöket állított elénk. Nos, egy ilyen típusú irodalomértelmezés, amely nemcsak a szerző személyét, de épp ezáltal a tekintetéből s művéből átsugárzó erkölcsiséget is eltüntette, nem egyszerűen a posztmodernitás, de valamiféle *posztmoralitás* teljesítményeként fogható fel.

Magántermészetű Arany-olvasatom számára mindebből annyi tanulság következik, hogy természetfölötti vállalkozás volna másfél évszázadnyi, akár kizárólag a költő személyiségjegyeire utaló emlékezést számba venni. A lehető legerősebb nagyítású, legkisebb fókuszú körre kell szűkíteni a figyelmet, hogy a legjellemzőbb vonások váljanak láthatóvá. Azokat az exegétákat és „kép-mutatókat” kell megtalálnom, akik kellő érzékenységgel felismerik Arany rejtőzködő énjét; és ami mindenekelőtt foglalkoztat: miként értelmezik a műalkotások szövegében azokat a művészi metaforákban tetten érhető rejtjelkulcsokat, amelyek a költő kifelé titkolt *szereplehetőségeiről* árulkodnak. A „megfejtés” ugyanis nem csupán irodalmi műveltséget igényel, hanem egyrészt olvasói-pszichikai empátiát, másrészt egy-egy korszak általános szellemi irányultságának észlelését is.

Maga Arany teljességgel tudatában van a kor, a mából visszapillantva egyfelől félig-meddig álszemérmes, másrészt hittel vallott értékvilág (család, haza, Isten) kettősségének és ellentmondásosságának, és *szerepalakításként* éli meg a viselkedésmódot, amelyet mutatnia kell. De ez a szerep összhangban van a kor társadalmat éltető törvényeivel, s ha Arany, a magánember aláveti magát a látszatok és konvenciók szabályainak, a költő olykor másvalamiről, az egymásba mosódó árnyalatok gazdagságáról, fény-árnyék összekuszálódó határaitól vall. Közismertek a Gyulai számára készült életrajzának kommentárjaként íródott „önleplező” sorai: „Jelenlegi állásom, hol a külsőre is kell tekinteni, nem engedi, hogy életírásom teljes legyen.” 1855-ben, nagykőrösi tanárkodása idején írja ezt, és többet mond el a modernitás oktatási rendszeréről, mint akárhány társadalomtörténeti tanulmány: a pedagógus hivatásánál fogva beleszorul egy szerepbe, amelyet vállalnia kell, és csakis akkor léphetne ki belőle (a teljes, szabályozott viselkedési arzenál komplexitását tekintve), ha a pályát is elhagyja (mint ahogy Arany életútján ez a párhuzamos pálya- és szerepkör-módosítás be is következik). A gondolatmenet folytatása el is árulja: a pedagógus- meg az alkotószerep összeférhetetlenségéről van szó, hiszen a tisztességes, értő olvasó utókornak megengedi, hogy a maga idejének korlátolt szokásrendjében bűnnek számító (egyébként pedig alkotói énjét jelentékenyen gazdagító) „deviáns” viselkedését majdan megismerje – műveinek afféle mellékleteként: „Ha meghalok, ám jegyezze fel a biográfus – ha lesz.” És harmadik jelentős mozzanata ennek a levélnek: maradéktalan bizalma (a szerkesztő/író) barátja iránt: „De neked megvallom, privátim! és te nem fogsz visszaélni bizalmammal.”³ Az időbeli távolság teremtette magabiztossággal az alkotó eme meghitt gesztusát az utókor akár jogosítványként (avagy egyenesen megbízatásként) értelmezheti:

tessék felismerni és megérteni ezeket az „önleplező”, avagy énpromóciós gesztusokat. A meghatározás természetesen csak az irodalomtörténet-írás erkölcsi feltételrendszerén belül érvényes: amennyiben a költő művéből kibontakozó arcát a maga korának atmoszférájában, de a jelen tudásával, például szociálpszichológiai háttérismerettel igyekszem újra és újra felismerni. Következésképpen azt az alakulásívét kellene követni, ahogyan különböző korszakokban a legelszántabb Arany-olvasók, mindig a korszakra jellemző esztétikai és időről időre nagyobb szociálpszichológiai érzékenységgel, a művek és életrajzi adatok egymásra villogásában a maguk személyes Arany-portróját megrajzolják.

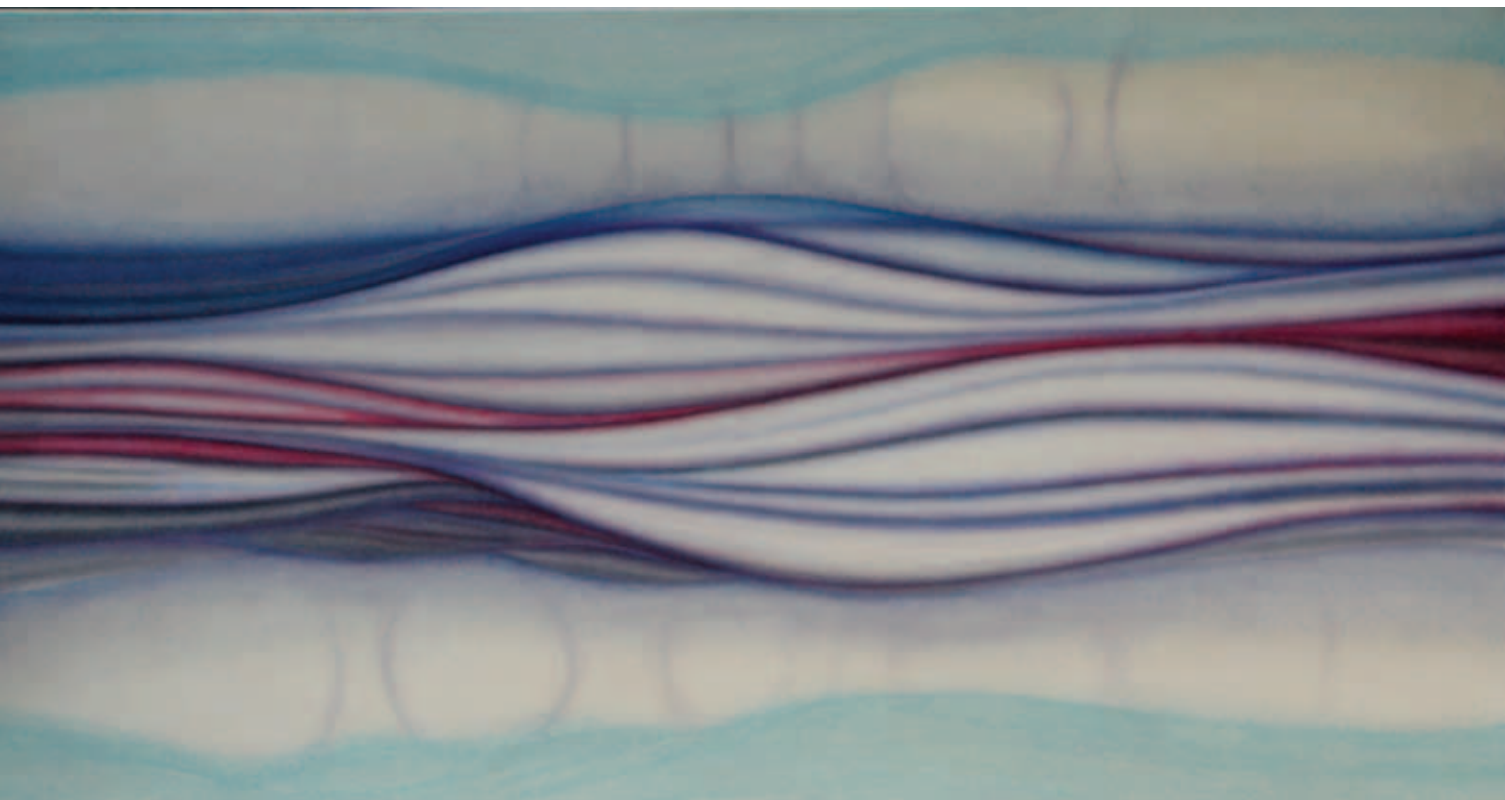
(19. SZÁZADI PORTRÉFESTŐK)

A költő lelki arcához ilyen vagy olyan módon közelítő irodalmárok sora minden bizonnyal Erdélyi Jánossal indul; pályája zenitjén, 1856-ban vizsgálja kortársát, egy örök érvényűnek vélt klasszikus kánon szemléleti pontjáról. Ebből a szilárd toronyból kitekintve Erdélyi teljesen érzéketlen marad nemcsak Arany emberi-lelki arca, de úgy tűnik, a versekben megjelenített lélek bölcséleti rezdülései iránt is. Némely versében (kiemelten az *Évek, ti még jövendő évek*-ben) „bűn az erény, jutalom a veszteség, vigasztalás a jobbak szenvedése. Mindez megállhat lélektani ténynek, életbeli adatnak, mint az indulat, mikor az ember nem szánna mást megölni, széjjeltépni haragjában, de... még azért, mert lélektani valamely mozzanat, nem egyszersmind művészeti is...” A szigorú mércéjű tudós volt hatása kortársaira, az Arany János művészete által létrehozott új típusú érzékenységhez hatvan oldalon keresztül sem támad életre benne sem a dallama, sem a szívhangja.⁴

Erdélyi tulajdonképpen szorosan vett nemzedéktársa Aranyinak (három évvel idősebb), Gyulai Pál viszont Petőfinél is fiatalabb, és úgy látszik, az a bizonyos Zeitgeist ezt a korosztályt fogékonnyabbá teszi az individualizációnak olyan bujkáló-villanó jelenéseire, amelyek a *Toldi* és a *Toldi szerelme* közti poétikai térben meg az 1846 és 1879 közötti, emberöltőnyi intervallumban nyernek művészi formát. Ennek a harminchárom évnek a közvetlen baráti tapasztalata teszi lehetővé, hogy Gyulai megteremtse azt az Arany-portrét, amelynek alapelemei máig érvényesek. Ritka adomány: emberileg nagyon közel állt a költőhöz, ugyanakkor alapos és tisztességes irodalomtudós, elbeszélő stílusa: modern próza. Így hát két csapáson örökíti meg őt az utókor számára. Egyik útvonal végpontján magaslik fel a népi-nemzeti irodalom legjelentősebb alakja, és Arany ebben a pózban ül fel minden klasszikus szobortalapzatra, némiképp talán Toldi hős népi alakjával összemosódva, azt a mítoszi energiát is sugározván, miszerint a származás hátránya minden akadályt legyűrő teremtőerővé fordítható át, esetünkben írói remekművekben megtestesülve: „Arany gyermek- és ifjúkori viszonyai bármily kedvezőtlenek voltak, mégis nagyban befolytak arra, hogy mint költő és esztéta a nép-nemzeti irányt teljes diadalra juttassák költészetünkben.”⁵ A másik irányban kirajzolódik az a csodálatos ember, akinek igazi jellemét – a nem mindig kellemes társasági lényt – Petőfi iránti barátságában, a két személyiség összehasonlításában bontakoztatja ki. (Maga Gyulai is tudta, de elemzésének nem itt volt a helye: a Tompával folytatott levelezésből a Petőfiénél meghittebb, mélyebb barátság látványa sejlik fel. A szalontai költő a felvilágosult hitét őszintén megélő hanvai pap társaságában érezte otthon magát.) Elsőként ismeri fel, hogy a költő személyiségében (konkrétan tetten érhető) szerepkonfliktust támaszt származása és társadalmi környezete (ami olykor a termés mennyiségének kárára van, másrészt viszont némely művének, balladáknak, szolilokviumszerű szerepverseinek, eposzi jellemrajzainak örvénylő mélységeit teremti meg). „Egész életén át oly hivatásokat kellett viselni, melyek nem igen hangzottak össze természetével s akadályozták költői munkáját – fogalmaz őszinte empátiával. – Így élt Arany Szalontán, Nagy-Kőrösön, Pesten, küzdve önmagával, balkörülményeivel, de folyvást álmodozva s költői tervein szövögetve.” A kritikus emlékbeszédében sem ömleng, hanem valódi, létszerű portrét készít. (Nem Gyulai alapozta meg azt a hagiográfiai dermedtséggű Arany-szobrot, amely a későbbiekben annyi félreértésre adott okot.) Talán nem egészen tudatosan, de a valódi barátságából fakadóan, természetesen tereli az utókor figyelmét az önmegvalósító tehetségre: aki vidéki, lesajnált jobbágyivadékból *selfmade man*-ként válik előbb Nagykőrösön cívispolgárrá, majd Pesten igazi európai, takarékosan gazdálkodó polgári értelmiségivé. „Előre látó, gondos, takarékos volt. Nem hajhászta a pénzt, de megbecsülte... Soha semmit sem írt a szerkesztők és kiadók megrendelésére...; de tiszteletdíjait, jutalmait, fizetése

GOSZTOLA GÁBOR, Szirom I–II., 1973–74

GOSZTOLA GÁBOR, A Teremtés matériája, 1985–86 k.

GOSZTOLA GÁBOR, Költött alkonyat II., 1996 k.

fölöslegét úgy nézte, mint hitbizományt, melyet nem szabad elkölteni, hanem kamatoztatni kell. Tökét gyűjtött...”⁶ Lám, a 20. században feltörő, individualista alkotó szelíd, még harmonikus személyiségben rejtekező előképe, a bonyolult lelkületű Arany, akiről Ady (az alkohol, az idegbaj, a csók és a Halálfa embere, „avult értelmi gazdaságok nyugtalanítója, gyűjtogatója”) úgy vélte, semmi köze hozzá, olyannyira, hogy – ő, a jelzőhalmozásban fuldokló modern – még egy gyöngye hasonlatot is elspórol a (sokak által viszont már bálvánnyá dermedt) nemzeti idoltól. „Kár, hogy nem maradt ideje Petőfinek arra, hogy Aranyt is közelebről és tiszteletlenebbül meglássa: *olyannak, amilyen*”⁷ (az én kiemelésem – Sz. L.).

Időrendben egy olyan irodalomtudós szavait vélem meghatározónak, akinek gondolkodásmódja a modernitás 19. századi fordulata után érlelődik ki, jelesül a Péterfy Jenőéit. Ez a tragikus sorsú modern ember gazdag és jelentős elméleti munkásságához képest keveset élt, ám több tanulmányban elemezte Arany oeuvre-jének különböző rétegeit. Mégpedig ott, ahol Ady sohasem fogja meglátni: az irodalom újszerű tendenciái között. Péterfy tehát eleméz, összehasonlít, értékkel, kitekint a világirodalomba, és (emiatt tekinthető a jó elméletíró „portréfestőnek” is) az öregkori líra poétikai értékeinek szakszerű elemzését vonja össze az alkotó személyiségrajzával. „...e fölkívánczó s csakhamar elnyomott sóhajt fejezik ki Arany utolsó szubjektív költeményei, mert ő nem készített fájdalomnak pompás ravatalt. [...] egészséges természete, alapérzelmeiben egyszerű lelke az enyészet rút prózáját érezte inkább; s ezt a bántó prózát panaszolja verseiben is.” Vagyis a kiegyensúlyozott külső mögött rejtőző benső küzdelmet érzékeli: a lírai vers szubjektuma („minden póz nélkül, kalappal a fején, vastag bottal a kezében”) csak sejtetheti esztétikai homályban azt a feszültséget, amit epikai hőseinek többnyire tragikus dilemmáiban ábrázol: „A legszebbet, legjobbat, az eszményt, ami benne élt, hősök képében, vonzó s megindító alakok hosszú sorában tüntette föl, s sorsukba beleszóttá egészen saját büszke érzelmeit is, s azt is, mi benne szenvedélyes volt.”⁸

Péterfy éleslátó, minden apró mozzanatot megfigyel, de azzal a morális alapú tapintattal fogalmaz, amelyet épp Aranytól és körétől sajátított el. Ám közeleg az idő, amikor a Nyugat folyóirat körüli forradalmas szavak Arany személyét is eléri.

Az irodalom forradalma előtt azonban, időben a változások határövezetében, egy fontos „jelentés” érkezik, mégpedig a társadalom legkonzervatívabb régiójából, az oktatás közegéből, ahonnan a költő – a magyarság drámájának napjainkig érvényes tanulságaként – az első adandó alkalommal elmenekül. (Más nézőpont szerint: megfutamodik. Ez azonban az alkotói szabadság és az önként vállalt népszolgálat, szárnyaló pegazus vagy gúzsba kötött költészet konfliktusának etikai vitájához vezetne.)

Benkó Imre, a későbbi nagykőrösi gimnáziumi tanár abban az évben született, amikor a költő már komoly előkészületeket tett a pályamódosításra. Bár természettudományokat tanult, majd tanított, lényegében szabad idejének minden percét Arany nagykőrösi tanári munkásságának aprólékos felkutatására áldozta. A témának jelentős szakirodalma van, számunkra azért válik mégis különösen fontos az az életrajz, mert – a tudós tanár szemlélődési irányát követve – szerepcsere észlelhető Arany János alakját tekintve a mindedig megismert irodalomkritikai elemzésekhez képest. Itt a tanár szerepköre képviseli a domináns látványt, s bár környezetében minden írástudó hódol az egyre inkább országos tekintélyű költő előtt, az alkotó ember mégiscsak jobbára attribútuma annak az 1850-es évekre láthatólag teljesen internalizált szerepkörnek, tanári mivoltának, amely az egykori szalontai jegyző új identitását alakítja.

Kis szociálpszichológiai kanyart téve azt mondhatnók: viszonylag normális társadalomban az emberek többsége élete során meglepően sokféle szerepet tölt be, de ezeknek csekély hányada épül be a személyiségébe. A megélhetést biztosító foglalkozási szerepkörnek kitüntetett jelentősége van az identitás szerep formálásában, s Arany, mondhatni, genetikailag hozott felelősségtudattal végez minden rábízott munkát, természetesen a tanárit is.⁹ Benkó Imre érdekéért legyen följegyezve, hogy egy tanárként is feddhetetlen ember portréját rajzolja meg az ellenőrzött tényekből, de nem mossa össze a szerepeket, nem mitizálja a nagy tudású, végtelenül precíz és kötelességtudó tanárt Toldi-szerű nemzeti hőssé. Arany ugyanis valóban identitása részének fogja fel a tanár szerepet, csakhogy *kényszerű* szerepként: jó és végtelenül tisztességes tanár, de egyetlen emlékező szerint sem volt meg benne a hivatástudat szenvedélye, amit például Mentovichban, Szász Károlyban s még néhány kollégában megéreztek a tanítványok. Mivel jól érzékelhetően a nagykőrösi poéta-tanárból hiányzik a közvetlenség, a közösségben feloldódás képessége, nem pedagógiai

munkásságára idéz példákat, hanem emberi-erkölcsi nagyszerűségére: „Arany a maga részére semmi olyan jutalmat, a miért meg nem szolgált, nem szokott elfogadni...”¹⁰ A hivatás dicséreténél jóval több az olyan megnyilatkozás, amely a szerepazonosulás hiányát s a szereptávozás fokozatos erősödését gyanítatja: „Fejfájása, fülzúgása és vértolulásai gyakrabban és nagyobb mértékben jelentkeztek, s ilyen állapotban mindinkább elment a kedve a tanárságtól, s sokszor panaszkodott..., hogy baját fokozza állásának órákhoz kötött s fárasztó egyhangúsága.”¹¹ Az életrajzíró tanár rendkívül fontos, napjainkra már nélkülözhetetlen adatokat gyűjt össze szorgalmasan, a tanár személyiségéről a legfontosabbat mégis a tömör előszó írója, a költő fiatalabb tanártársa (később maga is akadémikus), Szilágyi Sándor mondja ki: „...mindinkább visszahúzódott s a későbbi] Arany megértéséhez csak a tanári évek adják meg a kulcsot.” És a történész még egy olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, ami jó száz év múltán, a magyar népet sújtó diktatúrák, kvázi-diktatúrák és pszeudodemokráciák korában is megszívlelendő: az irodalom változó funkcióira, az író végtelen felelősségére és szerepköreinek olykor áttekinthetetlen összemosódására. „Mi kevesen, kik megértük amaz időket, mély meghatottság nélkül nem olvashatjuk az ekkor írt verseket – mutat az 1850-es években a Haynau-terror elől vidéki közösségekben összekapaszkodó nemzedék túlélő-stratégiájára. – Mi még megértjük a burkolt vonatkozásokat a nyíltan, szabadon el nem mondható dolgokról, melyek az ifjabb nemzedék előtt fel sem tűnnek, kik e verseknek csak aetheticai szépségét, műformáját s eszmegazdagságát fogják bámulni, de aligha értik meg, hogy mekkora visszhangot keltett az akkori nemzedék szívében.”¹²

Időrendben ugyan tíz évvel korábbi, szemléletében azonban a Benkóénál sokkal korszerűbb Riedl Frigyes Arany-életrajza; neki sikerül ugyanis elsőként összehangolni a száraz életrajzi adatok tényszerűségét, lírai és epikus költészetének érzékeny elemzését és az alkotó „természetrajzát”, szellemi portréját. Szemléletében a magyar irodalom legarchaikusabbnak, kultúránk leginkább nemzetinek tekinthető vonulata nyer egy új típusú, külső, európai(bb) értékelési szempontot, Riedl ugyanis Párizsban, személyesen Taine előadásában ismerkedett a francia tudós – olykor obskúrus – elméleteivel. Mindenesetre miliőelméletét és pszichológiai pozitívizmusát, mondhatni, elegánsabban és rugalmasabban alkalmazta, mint mestere, és ebben a viszonylag tágas teoretikus keretben Arany mindenestül mutatkozik egyszerre a nagy európaiakkal összemérhető, ugyanakkor sajátos és nemzeti költőnek, akinek alkotóként csak a kiváltságos, értő olvasók számára nyílnak meg személyiségjegyei. A taine-i pozitívista leírás szintjén: „Az erős józanság érzékenységgel párosítva Arany Jánost a magyar faj oly típusához közelíti, melynek Zrínyi, Berzsenyi, Csokonai, Széchenyi minden eltérésük mellett is hű képviselői...”¹³ A 19. századi nemzeti klasszicizmus legnagyobb költője tehát „egyéniségében is mindenekelőtt a magyar faj sajátosságait” testesíti meg, s egyfajta circulus vitiosus állapotát rögzíti az eszmefuttatás, miszerint Arany a népköltészetből ihletődik, a nép költészete viszont „érdekes lélektani problémaként” mutatja meg a „magyar nép fő jellemvonásait”, jelesül a józanságot, nyugodt értelmességet („mely néha közönyösségbe süllyed”), az érzékenységet, az indulatok lobbanékony változását stb. Ebben a körkörösségben szinte szétszálazhatatlan: Arany műve és személyisége táplálkozik-e a népi-nemzeti sajátosságok gazdag tárházából, s általa növekszik óriássá; avagy Arany személyisége és műve sűrít magába tökéletes természetességgel olyan – az ábrázolás súlya, hatékonysága által örök érvényűvé emelkedett –, nemzetinek tekinthető antropológiai-lélektani ismérveket, amelyeket azóta a magyarságra általában érvényesnek tekintünk? Az mindenesetre szembeötlő, hogy még a Szekfű Gyula által fél évszázaddal később szerkesztett *Mi a magyar?* című kötet szerzői sem tudnak jelentősen többet mondani a magyar jellemről, mint Riedl – Arany munkásságából, jellemeiből ésszerűen szublimált – toposzai.¹⁴

Aztán – a művekből átsugárzó személyiség objektív megszemlélése nyomán – csak kibontakozik egy hiteles, nem elméleti elvárásokhoz igazított költőportré, miszerint: Arany munkásságát szemlélve, az emlegetett toposzokon túl („eszményei: Isten, a haza, a család, a költészet”), Riedl talán elsőként csodálkozik rá: micsoda „feltűnő, meglepő jelenség: *Aranynak nincsenek szerelmi költeményei.* [...] Elsőrangú költő, kinek nincs szerelmi költeménye, tán páratlan jelenség a világirodalomban.”¹⁵ És alaposabb körültekintés után jut el a felismerésig (melyet sokkal később a szociálpszichológiának illene módszeresen elemezni): „Arany elsősorban epikus költő volt: ő a szerelmi érzelmeket tárgyítva, elbeszélő költeményeiben fejezi ki. / Ott azután kitűnik, mennyire a szerelem költője! Szokott modorában, tömörített jellemző vonásokkal festi az érzéki szerelmet...”¹⁶ És remek beleérzéssel emeli ki a *Toldi*, a *Buda halála*, a *Keveháza*, az *Öldöklő angyal* lenyűgöző érzékiségét – és

napjainkban szükséges hozzátenni: amikor az elbeszélte történetben, valamely szereplő jellemében az erotikum éppen nem teljes őszinteségből fakadó tiszta szerelemmel társul, azt morális kritikai attitűddel jeleníti meg a puritánnak tekintett költő, s ez a kritikai gesztusa ugyancsak beépül az ábrázolás esztétikumába.

(PORTRÉFESTÉS A NYUGAT SZEMLÉLETVÁLTÁSA KÖRNYÉKÉN)

A korszakokon belül érvényesülő szemléleti különbségekre való tekintettel különösen izgalmas, hogy van két olyan, a századvég-századforduló szellemiségében érlelődött kutatónk, akik csaknem egyidősek, hasonló nagyságrendű nemzeti és európai műveltséggel rendelkeznek, Arany Jánost mindketten a magyar irodalom és művelődéstörténet példátlanul jelentős alkotójának tartják – csak hogy teljesen eltérő, szinte ellentétes szemléleti alapról. Hatvany Lajosról és Horváth Jánosról van szó.

Hatvany, miközben mindmáig az egyik legizgalmasabb, de leginkább vitatható Arany-életrajzot írja, stílusának nagyvonalúságában sem tagadja meg önmagát, azt, hogy dúsgazdag és báró, s eképpen egy világpolgár szemléletével közelít a plebejus származású alkotóhoz, akit mindenáron önmagához hasonló citoyenként akar látni. S meg is találja benne – a szellemi arisztokratát, egy olyat, akinek a világirodalmat átfogó, könyvekben meglelt műveltsége van, mezővárosok sikátorai közé szorítva, mert a világ művészeti csodáit nem láthatta. Ám ez a látszólag csillogó felületeken sikkoló, könnyű kezű stilisztá, aki a Nyugat nyugatosságát istápolja, Aranyhoz való viszonyában módszertanilag is felméri az exegéta hatalmas felelősségét: „Az életrajzíró művészete abban áll, hogy a biográfián keresztül valósággal megérti és megérezeti az alkotást.” Ebbéli empátiája arra is feljogosítja, hogy a költő alacsony származásának erényét elsősorban ne pusztán (a polgári kultúrával szembeállítva) népi értékeiben ismerje fel; sokkal inkább egyfajta individuális polgári felemelkedés látható ívét, az önmagát, a benne rejtőző tehetséget mérhetetlen kitartással érvényre juttató személység rendkívüli erőit firtatja. Mindenekelőtt tehát ennek a rendkívüli emberi és művészi érzékenységnek a lélektani titkát szeretné feltárni, és a népi-nemzeti irány képviselőinek abbéli szándékával vitázik, amely szerint Arany életművét esetleg egyetlen irodalmi törekvés programköltészeti modelljévé szűkítenék le. Az életmű hagiográfiai megdermesztésére törekvő irodalomszemlélet egy olyan Aranyt akar láttatni, aki maradéktalanul illeszkedik a nemzeti klasszicizmusnak nemcsak esztétikai, de végtelenül puritán morális kereteibe is, következésképpen például művei mentesek a szerelem s különösképpen az erotika bármiféle látványától. „Legpuritánabb életrajzíróink hiába is igyekeznének letagadni – fordít nagyot az irodalomtudomány hagyományos szemérmességén –: az ifjú Arany vérét a kamaszkor követelő érzékei hozzák nyugtalan hullámszásba.” És ugyanazt az esztétikai egyediséget veszi szemügyre, amit előtte már Riedl is, csak hogy ő már a Nyugat stilisztikai-poétikai-tematikai forradalma után teszi ezt, a szellemi arisztokrata szelíd malíciája tehát nem a költőt érinti (mi több, őt emeli az álszemérmesek fölé): azt az irodalomszemléletet, amely szerint a szerelem, az érzékiség mellőzése a műalkotásban olyan morális érték volna, amely önmagában is esztétikai értéket képviselhet. „...a magyar íróknak, a magyar irodalomtudomány mai állása szerint, nincsenek érzéki vágyai”¹⁷ – fakad az életrajzíró valami ahhoz hasonló keserű nevetésre, mint egykor a költő, a maga eszményeiben való csalódásra emlékezve („Oly küzdelemre, mely világcsoda, / Kétségbe'sett kacaj lőn Nagyida”). Majd a puritán ember soraiban kimutatja a világirodalmi nagyságot: „Pedig nem ismerek a magyar és talán a világirodalomban elfojtott vágyaktól remegőbb szerelmes éneket, mint...”, és ezután szépen sorakoztatja a pompás idézeteket Arany epikus költészetéből.¹⁸

Hatvany igényesen megfogalmazott észrevételei után (vagyis a harmincas évek közepétől számítva) süketnek és vaknak kell lennie az olvasónak ahhoz, hogy Arany költészetében továbbra is összetévesse a férfias szemérmességet, a valódi morális értéket, az erkölcsi tartást a gyatra prüderiával.

A legkörültekintőbb (mert dokumentumokkal a legalaposabban alábástyázott) jellemrajzot talán mégis Horváth János készítette el, éppenséggel a Hatvanyéval ellentétes póluson, a népiesség és a nemzeti klasszicizmus állásából szemlélődve. Hatvany a Nyugat körüli provokatív érzékenységgel fedezte fel Aranyban a modern lelkiületű polgár előképét, és ez a nyugatos elrajzolás még-

sem áll ellentétben Horváth János hagyományba ágyazott jellemábrázolásával. Ő ugyanis elsőként elemzi korszerű módszertannal és mélyrehatóan Petőfi, Arany és Tompa barátságát, levelezésük, egymásra reflektáló verseik és egyéb dokumentumok alapján. Ebben a csodálatos, bár feszültségekkel terhelt (és épp ezáltal valóságghíven ábrázolt, súlyos) baráti viszonyhálózatban Arany mindig a békítő, az egyensúlyozó szerepét vállalja, anélkül, hogy akár egy pillanatra is alávetné magát Petőfi erős, olykor erőszakos akaratának. És a jellem ebbéli szilárdságának ábrázolása miatt állítható: a Horváth János által megrajzolt Arany egy pillanatig sem ellentétes Hatvany polgári öntudatú Aranyával. „Petőfi... politikai költészete – mondja a korszak talán legjelentősebb irodalomtörténésze – nem maradt hatástalanul Aranyra; el is térítette kissé oly irányba, merre önként aligha fordult volna; de azért minden lényeges pontban megmaradt eredeti felfogása mellett...” És ami a legjellemzőbb a költő egyéniségére és munkásságára (s ami olykor ma is vita tárgyát képezi): „...elméletben akár maga, akár más számára formulázza meg, hű maradt a *népies költészet* azon *tisztán irodalmi koncepciójához*, melyben Toldi fogantatott...”¹⁹ Egyszóval az ő felfogásában is elodázhatatlan az esztétikai és etikai szféra egymásba olvadása; a műalkotásba az esztétikai megvalósulás titkos útjain valamiképpen beépül az alkotó mint magánember által megtestesített szerep és ethosz. Az összehasonlítás során Petőfiről azt állapítja meg, hogy „költészete voltaképpen a személyiség leplezetlen jelentkezése, s hogy barátai meg a kedvező kritika ...egyenest a személyt szerették meg költészetében. E személyérdekű költészetet ...ő maga is betű szerint vette, s mert költészetből jellemre következtetni vissza. Semmi egyéb ez, mint gyakorlati bizonyítéka *klasszikus ízlésünk morális függésének*”²⁰ (az én kiemeléseim – Sz. L.). És Arany – ma már akár szociálpszichológiai igazsággént is értékelhető – mondatát idézi 1847. december 13-i leveléből: „...bár mint költőt is kimondhatatlanul szeretlek, mégis jobban érdekelsz mint ember.”

Azon túlmenően, hogy az igazi irodalmár valamely klasszikusunk életéről és művéről szólván óhatatlanul magával cipeli és értelmezésének alanyába belevetíti a korszak eszmeáramlatainak egyik-másik determinánsát: gyakorta a jellemábrázoló személye is rajta hagyja bélyegét a portrén, külön nyomatékaival. Az egy nemzedékhez tartozó, ugyanabban a szellemi légkörben kibontakozó Horváth János és Hatvany Lajos Arany-portréja között stiláris, mondhatni, műfaji fogantatású különbség is felismerszik. Előbbi szilárdan az irodalomtudomány talaján áll; oly módon jó író, hogy tapodtat sem mozdul el a tények által kötelezett módszerességtől, de csaknem szépírói erővel ábrázol. Hatvany az ötleteit nagy erudícióval összeszikkasztató *esszéíró* gátlástalanságával tesz telibe találó észrevételeket, és emlegethet olykor a témához nem kapcsolódó, távoli összefüggéseket.

Gyanúm szerint hasonló, vagyis alkati és stiláris jegyekben lelhető magyarázat arra, miért éppen az elsősorban próza- és esszéíró Németh László („mellesleg” a 20. század egyik legjelentősebb magyar gondolkodója) az, aki új irányt ad az Arany személyiségét firtató elmélkedéseknek. Ő ugyanis minden orvosi, pszichológusi, természettudományi és pedagógiai tudását latba vetve elemzi azt a komplex folyamatot, ahogyan a szalontai nótárius „formálódik át költőből literátorrá”,²¹ és a *szerpekényszer* szociálpszichológiai fogalmával írja le a jelenséget. És persze ebben is van (ahogyan a költő rejtegetett érzelmeit pompás epikus leírásaiba kivetítve ismertük fel) énprojekciós ismérv: Németh László a maga dilemmáit (pl. a Nyugattól, Babbitstól való elszigetelődését) Arany-portréjában rajzolja élessé – miközben ez a kép mégis valódi és teljességgel hiteles. Ugyanis Arany „mint minden magával mélységesen elfoglalt ember, tájékozatlan volt. Az embereket jól meg tudta nézni, ha akarta, de a maga helyét nem ismerte köztük.” Ifjúkorában még meg tudott szökni a maga választotta (színész-)szerep elől, a nagykőrösi tanárszerepből Pestre menekül – innen azonban nincs tovább: „...miután saját szerepéhez nincs többé ereje s reménye, *kezd beletörödni a rászabott szerepbe*, melyben talán mégiscsak hajt valami hasznót”, mint a nemzet klasszikusa, szerkesztő és komor prózai dolgozatok „muzeális” írója. „Elfoglalta helyét Arany, a harmonikus alkotó, a tökéletes meszterember, a magyar Deák, a kiegyezés költője” stb. Az esszéíró szerint ami a költőben legbelül zajlik, abból a pesti évek termésében már jószerint semmit sem lehet látni, minthogy „lassan-lassan *alkalmazkodni kezd a róla alkotott képhez*, s írásaiban egy bölcs öreg úr álarcát kezdi maga elé tartani”²² (az én kiemelésem – Sz. L.). Igazi énje csak a rádermesztett társadalmi pozíciójától szabadulás pillanataiban ismerszik fel, Arisztophanész-fordításáiban, az *Őszikékben*, a *Bolond Istókban* – ál-

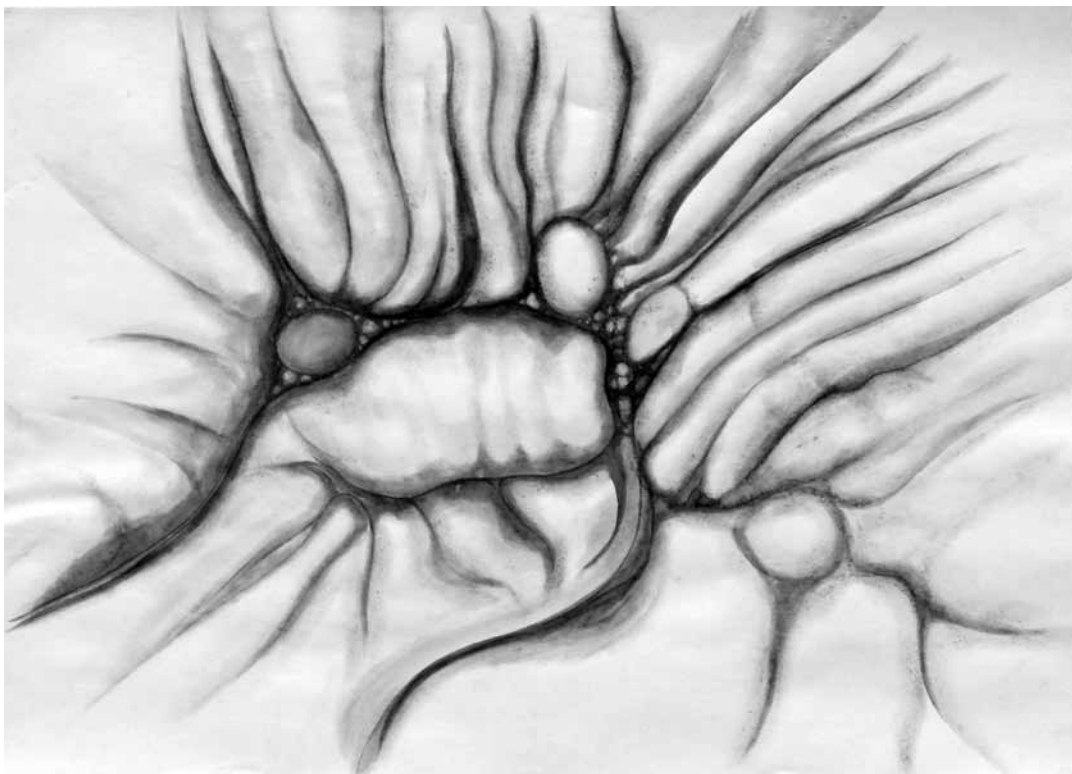
lítja Németh László nem teljesen elfogulatlanul, ám a szerepelmélet felől szemlélődve Arany munkásságának új dimenzióit nyitja meg. Módszertanát majd csak a minden biztos tudásunkat kétségbe vonó posztmodernitásba torkolló irodalomelmélet veszi fel újra.

Csakhogya a magyar modernség különböző fázisai között/fölött olyan nagyságok állnak, akiket – Aranyhoz hasonlóan – nem lehetséges valamely irodalomtörténeti kategóriába szorítani, esetükben a kronológia is összezavarodik. Ott áll tehát Babits Mihály, leghívebb és legkorszerűbb 20. századi tanítványa Aranyaknak, s akivel mintegy magyarázkodásként és önértelmezésként szegezi szembe a maga nemzedéknyivel előrébb járó, „korszerűbbnek” érzett Arany-portróját Németh László. A valóság az, hogy Babits egy életen keresztül érezte s viselte magán „hunyt mesterünk” vigyázó tekintetét, és a fiatal költőből kifakadt keserűség – „nem takart seb kell, inkább festett vérzés!” – motívumszerűen meghatározta egész további pályáját, Arany ugyancsak fájdalmas ars poeticája szellemében. „...mit érne gyöngéd szó nekik, / Midőn a *hont ordítva szeretik?*” – szól a nemzethez való hűség igazi hangja, és íme, a másik, az oly sokat firtatott szerelmi érzés, a „rejtegetett” érzékiség: „S a szerelem... [...] / Én is szerettem [...] / De halkan, zaj ne'kül... mint a virág / Egymásra hajlik és hangot nem ád / Midőn felpattan illatos pora / S előnti a *kéj mámore*.” S így folytatódik a *kéj mámore*-ának pompás poézise: talán az egyetlen olyan vershelyzet a rejtekező költőnél, ahol első személyben vall, nem allegorikus áttételezéssel (mint *A pusztai fűzben*) vagy epikus jelenetbe kivetített szerepjátékban. Babits Németh Lászlót, de a szociálpszichológia kialakulatlansága miatt a tudományt is jóval megelőzve keres és talál fogalmat a költészet – Arany által az esztétikai szép legmagasabb fokára emelt – fentebb mutatott játékkára, a „takart seb” poétikájára. Még egyetemi hallgatóként Arany-dolgozatára készülve írja Kosztolányinak, szelíd öniróniával: „csináltam magamnak egy új és nagyszerű irodalomtörténeti módszert”, és elnevezi *pszichofilológiának*.²³ Ezt a kifejezést publikációiban nem találjuk meg, ellenben néhány évvel később, ismét csak Aranyról szólván, az *irodalompszichológia* fogalmát használja; a költő akkoriban megtalált és frissen közzétett irodalomtörténete „történeti és esztétikai tekinteteken kívül nagyobb irodalompszichológiai érdeklődéssel is bír, midőn... Aranyaknak az egész magyar irodalommal szemben elfoglalt állására vethetnek új fényt”.²⁴ Nem véletlen hát, hogy épp a 20. század egyik poeta doctusa az első, aki a 19. századi költő verseiben rejtőző emberi titkot a tudomány, de nem az irodalom-, hanem valamely rokon tudomány segítségével próbálja feltárni, s folyton ennek akar utánajárni, hogy saját művészetét is jobban megértse. „Az ily végtelenül sértékeny, szenzitív lélek valóban nem szeret önmagáról beszélni... Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra. Sőt, a költészet neki csak menekvés a valóság kínzó, sebző világából, mely iránt haj! nagyon is eleven érzéke van s érzékenysége” – írja ugyancsak a *Petőfi és Arany*-ban. Tulajdonképpen pályáján végigkíséri egy komplex Arany-életraaj megírásának kényszere, s ha találkozik ilyen jelentős kísérletekkel, Riedlével, Voinovichéval, mindig abba a hiányba (avagy hiányérzetbe) ütközik bele, amit csakis ő fogalmazhatott volna, viszont ő sem oldott meg. „...terveztem egyszer egy nagyobb munkát: Arany János életraaját, az életírásnak egészen új módszere szerint. Egészen benső életírás lett volna ez... [...] lehetségesnek kell tartanunk a teljesen pszichológikus életraajot, mely a hős képzeinek és hangulatainak történetét adja elő.”²⁵ Más alkalmakkor is fel-emlegeti ezt a hiányt: „Arany könnyen talált művészetét elemző finom esztétákra..., de máig sem akadt igazi életíróra.” S ezúttal korának irodalomeszménye felől közelítve így magyarázza: „Költői alakjának egésze sokkal problematikusabb érdekességű a mai irodalmi világnézet neveltjei és itt-sai számára”, ugyanis Janus-arc az övé, amit látunk, mindig a művészarc, „az emberarc homályban marad”. Babits magyarázata szerint a 19. század szellemiségében – az Arany poétai habitusa által jellegzetesen képviselt – „művészet és álarc érték volt; talán nagyobb érték, mint amit elrejtett vagy kifejezett”, s ezzel gyanúsán önmagára is, a „szenvtelen”, „hideg szonettek”, a „virtuozitás” teljesen félreértett alkotójára mutat. A 20. század szemléleti fordulata következtében „értékcsere történt”: „Művészet és álarc nem érték többé; az ember komplikált rejtőzködése a művész mögött inkább őszinteség és bátorság hiányának tetszik, valami minusznak, kórtünetnek.” Ám a modernitásnak ugyanezzel az érzékenységgel és örökös kételyével, bár tapintatosan, azt is jelzi: ez az érték- és szemléletváltás bizonyos mértékig „természetes reakció” egy bizonyos kulturális szokásjog, „a 19. század végének kissé szoborszerű művész-költői ellen...”²⁶

JEGYZETEK

- ¹ SÜTŐ András, *Anyám könnyű álmot ígér*, Kriterion, Bukarest, 1972. 147.
- ² Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?*, [https://hu.scribd.com/doc/Michel Foucault](https://hu.scribd.com/doc/Michel-Foucault)
- ³ Arany János levele Gyulai Pálhoz. *Önéletrajz* (1855) = *Arany János breviárium*, összeáll. KOZMA Dezső, Dacia, Kolozsvár, 1982, 13.
- ⁴ ERDÉLYI János, *Arany János Kisebb költeményei* (1856) = Uő, *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 518–519.
- ⁵ GYULAI Pál, *Arany János* (1883) = Uő, *Emlékbeszédek I*, Franklin, Budapest, 1902, 236.
- ⁶ Uő., 230–231.
- ⁷ ADY Endre, *Petőfi nem alkuszik* = Uő, *Művészeti írások*, Kossuth, 1987, 219.
- ⁸ PÉTERFY Jenő, *Arany János Őszikéi* (1888) = Uő, *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 634.
- ⁹ Vö. LÁSZLÓ János, *Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok*, Scientia Humana, Budapest, 1998, 29–31.
- ¹⁰ *Arany János tanársága Nagykőrösön*, írta BENKÓ Imre, SZILÁGYI Sándor előszavával, Nagy-Kőrös, 1897 [Hasonmás kiadás., s. a. r. SUBA Lajos, 2017], 111.
- ¹¹ Uő., 110.
- ¹² Dr. SZILÁGYI Sándor előszava, uo., VII–VIII.
- ¹³ RIEDL Frigyes, *Arany János* [1887], Szépirodalmi, Budapest, 1982, 26.
- ¹⁴ *Mi a magyar?*, szerk. SZEKFŰ Gyula, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.
- ¹⁵ Riedl, *i. m.*, 39.
- ¹⁶ Uő., 40.
- ¹⁷ HATVANY Lajos, *Szalontától Pestig* [1936], = Uő, *Szalontától Pestig. Cikkek, tanulmányok Arany Jánosról*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 57.
- ¹⁸ Uő., 60–65.
- ¹⁹ HORVÁTH János, *Arany barátsága Petőfivel* = Uő, *Tanulmányok II*, Debrecen, 1997, 171.
- ²⁰ Uő., 168.
- ²¹ NÉMETH László, *Arany János* = Uő, *Az én katedrám. Tanulmányok*, Budapest, 1975, 576.
- ²² Uő., 576–577.
- ²³ Idézi PIENTÁK Attila = *Babits Mihály Arany Jánosról*, ELTE Eötvös, Budapest, 2003, 25–26.
- ²⁴ BABITS Mihály, *Petőfi és Arany* = Uő, *Esszék, tanulmányok I.*, 161.
- ²⁵ Uő, *Arany életéből. Apró részlet egy biográfiai kísérletből* [1917] = *i. m.*, 150.
- ²⁶ Uő, *Új Arany-életrajz* [1932] = *i. m.*, 160–161.

SEBŐK MELINDA

Kovács András Ferenc
Babits-parafrázisai

SEBŐK MELINDA (1979) Budapest

Szépen könyörgök, megsegíts, Babits Mihály!
(KAF: *Babitsolás*)

„A költők [...] egymásnak felelnek idő és tér távolságain át. Egy lehetséges életmagatartás egyszer megtalált kifejezése fölébreszti a másik attitűd öntudatát, s akkor az is kifejezést keres. Ez a világirodalmi hatás lélektana. Homérosz fölébreszti Vergiliust, Vergilius Dantét, és a századok nem számitanak. Egymás nyelvén felelnek egymásnak: ez a világirodalmi tradíció. Egymás formáit, képeit, témáit veszik át. Nincs tökéletes eredetiség. [...] Lehet a szavaknak új értelmet adni, lehet egy-egy új szót is csinálni: de *csupa* új szóval nem lehet beszélni”¹ – Babits Mihály *Az európai irodalom története* előszavában megfogalmazott gondolatai, vagyis az irodalmi tradíció felélesztése, idő és tér távolságain át egymásnak felelő művészek párbeszéde igen gyakori jelenség a kortárs magyar lírában. Egymással párbeszédet folytató művek hatáslélektani párhuzamaira érdekes példát adhat a kortárs irodalom néhány alkotója, akik előszeretettel alkalmaznak olyan poétikai eljárásokat, mint az idézés, allúzió, parafrázis, stílusimitáció, paródia, címazonosság. Az átvett idézetek, motívumok, témák ismétlődő szövegállomásának megértése csak akkor válhat teljessé, ha a forrásszöveget is (fel)ismerjük. Az előző olvasmányokkal folytatott dialógus, az intertextuális eljárások vizsgálata különös kihívást jelent a negyedik Forrás-nemzedék vezéralakjaként ismert Kovács András Ferenc lírai műveinek elemzésekor.

Kovács András Ferenc nagy műveltséganyaggal dolgozó költő, allúzióival, asszociációival régebbi és mai szövegek együttozvasását úgy tudja megvalósítani, hogy párbeszédre hív: az irodalmi hagyomány kapcsolataiban új dimenziókat nyit meg. Költeményeiben a lírai hős néha meghatározatlan, fiktív maszkok mögé bújik, vagy különböző szövegalkotói módon idézi mestereit. Kovács András Ferenc költői maszkok mögött rejtőzködő formaművész, virtuóz szerepjátékos, az intertextualitás és az interperszonalitás nagymestere. A lírai hős néha meghatározatlan: Lázár René Sándor, Alekszej Pavlovics Asztrov, Jack Cole, Caius Licinius Calvus cserélgetett, fiktív maszkja mögé bújik, vagy különböző szövegalkotói módon idézi mestereit. Az elődök fáján termett gyümölcsöket válogatás nélkül learatja, szinte bárkinek a hangján képes megszólalni: a *Tündér változatok műhelye a világ* Berzsenyit, a *Szénaillat* Arany Jánost, a *Követ a magasba* Illyést és Adyt; *Születésnapomra. Plágium!* József Attilát, az *Árdeli szép tánc* Weöres Sándort hívja párbeszédre.

A nyelvjáték, a parafrázis töredékesség, a stílusimitáció, a maszkos intertextualitás, a szerzői én felszámolása, a szerepvers többértelműsége költészetének meghatározói. Noha az ezredforduló körül az intertextualitás hatványozottabban van jelen a költői szövegalkotásban, a pretextusokkal való kölcsönviszony, a más hangján való megszólalás, a személyiség háttérben hagyására való törekvés, a költői szerepminták megvalósítása Babits költői gyakorlatának is jellemzője. Az első két kötet verseit átszövik a kulturális utalások. Babits maga vallja a *Levelek Iris koszorújából* kötet második kiadásához írt előszavában, hogy „régii napok illata szívódott szövetébe”. A verscímben is megidézett Homérosz, Horatius, Zrínyi és Arany János éppúgy a vers szervező-teremtő inspirálója, mint Poe, Whitman, Longfellow vagy Schopenhauer, Nietzsche és Bergson. Az intellektuális rétegzés, a versformák tudatos használata mellett több intertextuális jelenségre is találunk példát írásművészetében: az „Odi profanum vulgus et arceo” szó szerinti fordítása az *In Horatiumban*, a Vergilius- és a Szent Ágoston-szövegátvételek a *Timár Virgil fiában*, a Vörösmarty-tradíció továbbélése *A könnytelen könnyeiben* a pretextussal való kölcsönviszony kiváló példái. Mind a három műalkotás tudatosan feszíti szét a szöveg határait, miközben intertextuális olvasással visszatérhetünk az indukáló szöveghelyekhez. Babits is párbeszédet folytat tehát a kulturális hagyománnyal, nemcsak a posztmodern alkotók! S jól tudja ezt Kovács András Ferenc is, mikor így nyilatkozik: „a világegyetem csu-

pán egyetlen költemény – ...sokan írják. Egyszerre többen. Örökkön egy időben. Variálgatván. Nemzetek és nemzedékek. Főleg egyéni poéták. Folyamatosan. Egyetlen metafora felé. Valami mindig valaminek a parafrázisa. Csupa eredeti plágium, csupa eredendő palinódia, egyedül üdvözítő palimpszesztus: egymásra rakódó láthatatlan írás.”²

Kovács András Ferenc a legkülönfélébb poétikai eljárásokkal vállalja a babitsi hagyományt. Költészetében Babits alakja kulcsversek, motívumok megidézésével, szó szerint átvett idézetekkel, Babits-vers vagy -fordítás mottóként való beemelésével, a versnyelv és a -forma stílusimitációs költői játékával van jelen. Már az 1995-ös *És Christophorus énekelt* kötetben olvasható az *Esztergom, Előhegy, augusztus*, majd a legtöbb ezredforduló utáni kötet megidézi Babits alakját. A 2000-ben megjelent *Kompletórium* kötetben a *Sibi canit et musis* és a *Pro Domo*, a 2001-es *Téli prézli*ben a *Szüreti ének* és a *Babitsolás*, a 2002-es *Aranyos vitézi órákban* a *Babits Mihályhoz* és a *Messzebb... messzebb...*, a 2003-as *Fattyúdalokban* a *Transzeuróp laporelló*, a 2011-es *Bohócöröklétben* a *Rigmus a könyvről*, valamint a *Redakció ad absurdum*. A költő egy-egy alkotást több kötetbe is beválogat, így lesz például a 2014-es *York napsütése zengő tombolás* nyitó verse ismét a *Sibi canit et musis*, amelyet a *Pro Domo* követ. Bármelyik költeményt olvassuk is, mindegyik Babits-parafrázis arra a kérdésre keresi a választ, miként szólalhat meg egy 20. század eleji költő a kortárs líra kontextusában. A továbbiakban néhány vers bemutatásával azt vizsgálom, feloldódik-e a szöveg az intertextuális hálóban, és hogyan változik a jelentés.

A *Sibi canit et musis* – vagyis csak önmagának és a múzsáknak énekel – költemény címe és motója Balassit, hangneme is a régi magyar költészetet idézi. A vers alliteráló sorában azonban: „Szatmáron születtem színésznőből lettem” saját életrajzi adatait fedi fel a költő. Azáltal, hogy Karinthy híres Babits-paródiájára („Szekszárdon születtem, színésznőt szerettem”) reflektál: a verssort új kontextusba helyezi, saját személyes sorsára vonatkoztatja. A harmadik versszak költői valomásában a mesterek megnevezése között ismét szerepel Babits:

*Babitsot böngésztem Balassit Rimayt
Elbitangolt múltak megbűnhödt fiait
Apám is fölnevelt nagy magyar téka
Így lettem Pallásnak fanyar ivadéka.*

A szintén a régi magyar költészetet felidéző, Kovács András Ferenc nevét rejtő akrosztikonnal záruló költemény tehát polifón, több hangon szól egyszerre, többféle kulturális réteg rakódik rá: Balassitól Rimayn és Babitson át Karinthyig.

*Béesett két szemem mint az írott képnek
Kódorgó nyomomba más remények lépnek
Azért függök Isten átkán segedelmén
Fordulna már felém ha megérdemelném.*

Bonyolultabban rétegzett szöveg a *Pro Domo*, aminek központi szereplője szintén Babits. A Kovács András Ferenc-vers részben *A lírikus epilógja* szonett újraírása. A híres ars poetica Babits legkorábbi versei közül való, már 1903-ban elkészült, 1908 decemberében a Szeged és Vidéke folyóiratban *Csak én* címmel jelent meg, majd az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* kötet zárásaként már *A lírikus epilógjaként* szerepelt. A schopenhaueri–nietzsche-i filozófia élményrétegeiből táplálkozó versben³ a kifejezhetőség kételyei közt vívódó lírai én, a mindenség utáni vágyát próbálja megvalósítani, miközben csupán szubjektív tapasztalatait tudja kifejezni: „Csak én bírok versemnek hőse lenni”. A Kovács András Ferenc-versben „Csak én írok, versemnek hőse: semmi” citátum bravúros szójátékai ironikusan utalnak szerző és a szöveg viszonyának eltávolodására, a saját szerzői én elvesztésére, az elbizonytalanodó én textusaira. A költő alteregóival nyomatékosítja, hogy önmagukat csak mások által tudjuk megvalósítani. A 2011-es *Bohócöröklét* kötetben ismét újraírja *A lírikus epilógját*: *Redakció ad absurdum – Egy lírikus epilógja (Babits redaktor úrnak)*: „Ha még bírok versenyben hős se lenni” – játékos parafrázis a művészlét degradálódására utal.

A személyesség–személytelenség dilemmája *A sötét tus, néma tinta* kötetet nyitó haikuból is kiolvasható: „Önarc vagy énar / tört vonás – rongyos tusrajz, / hegedt papírkarc” (*Képtelen arc, fény*).

A darabjaira hullott lírai hős alapproblémájának, a szubjektum decentralálásának a zárlatban haikuformára variált korábbi szonettjében is hangot ad:

*[Ki dolgozószobámban
Időzget, írni próbál –
Nem én vagyok sosem. Más
Mindig a benti.*

*(Ez érthető, közismert.)
Talán Lázáry, Jack Cole,
Calvus lehet, vagy Asztrov –
Senki s akárki,*

*Csak én nem... Olykor
Mindenki éppen „alkot” –
Helyettem ír benn,*

*S nem tudom: ki ír,
Mit ír, s kinek nevében,
Névtelen úrben?]*

Babitscsal való stílusimitációs játék a *Messzebb... messzebb...* és a *Transzeuróp laporelló*. Mindkettő a *Messze... messze* Babits-vers utódja, annak strófáit variálja. Amíg Babits képzeletbeli utazást tesz, addig Kovács András Ferenc valós élményt rögzít. A 2000 nyarán Lisszabontól Berlinig tartó utazás ihlette lírai darabjaihoz az alábbi lábjegyzetet fűzi: „A vers háttere, valamint a költemény indítéka egy hosszú, transzeurópai vonatút, az ún. Literaturexpress Europa 2000, amely egy összeurópai projekt eredményeként, illetőleg folyományaként más összeurópai írók és költők és szervezők társaságában folyt le dél-északi (illetőleg: minden) irányban, Transzeurópában, 2000. június 7. és július 14. között, a következő útvonalon: Lisszabon – Madrid – Bordeaux – Párizs – Lille – Brüsszel – Dortmund – Hannover – Malbork – Kalinyingrád – Vilnius – Riga – Tallinn – Szentpétervár – Moszkva – Minszk – Breszt – Varsó – Berlin.”⁴ A vers hangulati-stiláris hasonlósága ellenére a kortárs költő verse címével azt is sugallja, mennyit változott Európa vagy az Európáról való gondolkodás az elmúlt évtizedekben. Jó példa erre akár a spanyol táj rajza:

*Spanyolhon. Tarka hímű rét.
Tört árnyat nyújt a minarét.
Bus donna barna balkonon
mereng a bibor alkonyon. (Babits)*

*Madrid. Spanyolhon. Semmi rét.
Se donna, balkon, minarét.
Csak múzeumban lótfutás...
Magány. A sarkon skót dudás. (KAF)*

Amíg a *Messzebb... messzebb...* páros rímű jambusi négysoros; párdarabja, a *Transzeuróp laporelló* négy sorba tördelt álarcos leoninus:

*Madridig érve a százhét
Író épp tovamász, szét:
Elmesötétbe foly át,
Mint a Boschok s a Goyák.*

Kovács András Ferenc *Szüreti éneke – Hódolat Babits Mihálynak* szintén leoninus, a rímes időmérték mesteri megformálása. Babits *Új leoninusok* című alkotása 1910-ben jelent meg a Nyugat-

ban, a vers kézírata azonban már 1908 nyarán elkészült. Babits tudatosan kísérletezett ezzel a versformával, amelyet – mint Juhász Gyulának 1908 augusztusában küldött leveléből kiderül – ő szeretett volna meghonosítani: „Leoninusokat még akarok írni: örülök, hogy találtam egy versformát, melynek multja van ugyan a magyar költészetben, de jelenleg senkitem használja kivülem: legfőlegb utánzóml! E formának [...] különös dekadens hangulata van.”⁵ Kovács András Ferenc tökéletes „utánzója” lett Babitsnak, a hibátlanul lüktető rímes disztichon nem csupán versformában, hanem dekadens hangulatában is felidézi elődje versét.

*Ősszel a hegy leve csurran, a nyári öröm tovasurran:
távol a dús aratás, dörmög a lusta darázs. [...]
Ködben a hegy leve csordul: a föld már tél fele fordul...
Őszül az ég: havazik, s álmodozik tavaszig. (KAF)*

*Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok
hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj. (Babits)*

Kovács András Ferenc szintén mesterének hódoló verse a *Babits Mihályhoz* című szonett, amely a Nyugat 1910. januári számában megjelent Arany Jánoshoz írott vers ikerdarabja. A kortárs művész egyik vallomásában így nyilatkozik az Arany–Babits párhuzamról: „az epikus Arany János arca leginkább az esztéta Babits Mihály arcára emlékeztet... De figyelmeztet is: a szintetikus látás állandó lehetőségére, a művek jelenvalóságára, a világliteratúra messziségére és közelségére. Mert vannak adottak, olyan vissza-visszasajgó szellemi pontok is, ahonnan a viszonylatok a bemérhető végtelenbe csapnak át.”⁶ Arany János életműve Babits egyik meghatározó fiatalkori élménye. Ahogyan Babitsnak Arany, a kortárs költőnek Babits a példakép, az apakép, a mester, magatartás-, habitusbeli és irodalombölcseleti minta. A posztmodern lírikus szinte szó szerint lemásolja Babits Arany-szonettjét: csak a címet és néhány szót, toldakékmorfémát változtat meg. A kortárs költő hunyt mesterét éppoly segélykérő hangon szólítja meg, mint Babits 19. századi példaképét:

*Hunyt mesterem! ma hozzád száll az ének:
ládd, léha gáncsok hangom elborítják
s mint gyermek hogyha idegenbe szidják
édesapjához kapaszkodni tér meg.*

A Babits-vers parafrázisa azonban nem teljesen azonos eredetijével! A *panaszkodni / kapaszkodni* főnévi igenevek új kontextusa megváltoztatja a vers eredeti üzenetét. A kapaszkodás egyrészt biztos menedéket, fogódzót jelent, másrészt Babits gazdag műveltséganyagot rejtő, tágas égboltként magához húzó művészetét is sugallja, amihez fel kell kapaszkodni, mert „Isten fogai közt önnön próféciáiban őrlődő Babits Mihály, [...] elbocsátott vadként, magányosan lakja a magyar líra magaslatait”.⁷ A *lantom / hangom* és *hangosok / lantosok* szójáték és szócsere is módosítja a jelentést („és jönnek az új hangosok sereggel”). A lant Arany János-, a hang elnémulása Babits-reminiszcenciákra utal. A kortárs alkotás azt mutatja, hogy ugyanazon versszöveg az idő távlatában bizonyos szempontból más jelentést kap. Ugyanakkor a szövegek azonossága a művészlét örökös dilemmáira is rávilágít: a 20. század eleji életérzés, a költő válsága megismétlődik az ezredfordulón. Az ikerszonettek hasonló léthelyzetet érzékeltetnek. Kovács András Ferenc Babits költői válságával és saját kételyeivel egyszerre szembesíti az olvasót, mikor lemásolja elődje versét.

A marosvásárhelyi költő Babits iránti hódolatának legszebb példája a *Téli prézli* kötet epilógusa, a *Babitsolás*, amely nem csupán címében játszik rá a *Balázsolásra*, hanem alcímet is mesterétől választ: *Egy lírikus epilógja*. A kortárs vershez fűzött lábjegyzetben a következőket olvashatjuk: „Egy általam válogatott Babits-verseskötet (*Holt próféta a hegyen*) utóhangja. Egyik trimetere szó szerint is a *Balázsolásból* való.” „Segíts! Te már mindent tudsz, túl vagy mindenem” szó szerinti Babits-idezeten túl, a Kovács András Ferenc-fohász műfaji-stiláris allúzió, bravúros tartalmi-formai bekebelezése és egyben átalakítása az eredetinek. Bár a kortárs vers tizenhat sorral hosszabb, a klasszikus időmérték, a jambusi trimeter és dimeter szabályos váltakozása, a mű szerkezeti egységét fel-

építő ismétlődő alakzatok, a segélykérő hangnem, a beszédmódok (megszólítás, felszólítás, óhajtás, könyörgés, tiltás) tökéletesen imitálják az 1937 nyarán keletkezett költeményt. Amíg a *Balázsolás* a beteg költő lélekállapotának kifejezése, aki a halálos kórtól szenvedve a gégeműtét előtt visszanyeri gyermeki bizalmát a Balázs-áldás erejében, addig a *Babitsolás* a versírás gyötrelmeit boncolgató művész lélekállapotának a tükre, aki felidézi gyermekkori emlékeit, hogy megerősítse bizalmát Babits ihlető erejében: „Szépen könyörgök, megsegíts, Babits Mihály! / Megint, mint eddig annyiszor, / Ha torkom elszorult, ha épp szorongtam én.” Amíg Babits a torokgyík kízó gyötrelmeiben Sebasta püspökétől kér védelmet, addig a kortárs művész a költőlét problémáiban Babbitstól vár enyhülést. Egyértelmű tehát a lélek szavát közvetítő magányos művész és a gyógyító szent, a naiv gyermek és az okos felnőtt sorsának párhuzamba állítása. A vers beszélője úgy fohászkodik a költői hangért, szóért, mint elődje a *Jónás imájában*. A naiv, bizakodó gyermek eljut a kiábrándult, létbizonytalanságban vergődő felnőtt vallomásáig:

*Csikókoromtól vagy velem, mint teljes ön-
Magam, te titkos mesterül!*

*Váratlan ért a férfikor,
Hol égi pályák fénygerince ködbe vész
Csikordulón – s meg is törik
A minden és a semmi közt.*

A számvetésként is értelmezhető vers számos Babits-evokációt rejt, így a *Babitsolás* nem csupán egy-egy költeményt von be intertextuális hálójának szövedékébe, hanem több műalkotással (József Attila-, Pilinszky-versekkel) is párbeszédet folytat, miközben ironikusan ad hangot a babitsi mérce degradálódásának: már nem divat a múgond, a klasszikus forma, a tudás, a szépség, az esztétikai érték:

*s rólad beszél
Ma még az is, ki ellened zsörtöl, leszól
Barbár divatból, mert nyomaszt,
Nehéz a múgond – kőkemény, ki klasszikus
Komor szobor!... S a régi láz
Nem lázadás, s az áldozat sem érthető
Poéta-póz!... Túlzásba vitt
Aszkéta-máz, rögeszme lett a Szép, megunt
Erény s arány, rideg fölény
Fitogtatása, mit sem ér: kimért, fölös
Tudás a forma!*

A költői hang elvesztésétől való félelemben, az alkotás személyes gyötrelmeiben csak Babits szellemi magaslatai menthetik meg a művészek süllyedő szigetét. Babits emberi-művészi példája: a titkos mester, a tanár, a bölcs Prospero, ógörög tragédiák tört metrumának fordítója, a mindenség tudója, az okos felnőtt, a mártír, a szent emberi-isteni alakja válik hangsúlyossá. A szövegben cikáznak a jelölt vagy jelöletlen idézetek. A mű Shakespeare- és Szophoklész-fordítások mellett több Babits-verssel is párbeszédet folytat. A vers dinamikus szöveghálójában a verssorok eredeti jelentésüket megtartva, majd abból kiszakadva sokirányú, polifón értelem-összefüggést hoznak létre többek között a *Jónás imája* (elszorult a torkom, némaság), a *Fortissimo* (a menny süket), a *Sziget és tenger* (süllyedő sziget), az *In Horatium* (Ne légy elégedett!), a *Szimbólumok* (Nunquam revertar! / Ne mondj le semmiről!), a *lírikus epilógja* (személyes személytelen, vak, vágyakozni szenvedés), a *Sunt lacrimae rerum* (tárgyak és dolgok), a *Jónás könyve* (Jónás az Úrt), *Az elbocsátott vad* (bocsáss el, bolyong), *A Gazda bekeríti a házát* (Gazdám) egy-egy parafrázisával, allúziójával. Babits Kovács András Ferenc versében szentté válik, szakralizálódik, transzcendens magaslatokba emelkedik: „Bocsáss utamra, s megbocsáss, Babits Mihály, / Gazdám, hogy úgy tegeztelek, / Miképpen egymást koldusok, Jónás az Úrt, / Ahogy csak szenteket szabad”.

Kovács András Ferenc intertextuális játékaival időbeli szakadékokat ível át. Azonos versformába emel be szövegeket, és ezáltal a líra átalakul, átértelmeződik. Úgy tágítja ki a költészet határait, hogy folyton változó kapcsolódásainak asszociációival más fénytörésben mutat meg egy-egy ismert szöveget. Költői világában az idézetek mozaikjaiból alkotott szöveg válik elsődlegessé. Babits-átírataiból arra a kérdésre kapunk választ, mit jelent Babits régi hangja a mai olvasónak. Ahogyan Babitsnak Arany János, Kovács András Ferencnek Babits az apakép, a költőóriás, a zseni, az irodalombölcseleti minta. Mindketten tudatosan vállalják mesterük költői hagyományát. A kortárs lírikus *Babits Mihályhoz* írott szonettje és *Babitsolás* című nagy ívű költeménye bizonyítják leginkább, hogy az újklasszicista nyugatos költőelőd megidézésében az allúziók, a reminiscenciák, a stílusimitációk vagy a parafrázisok nem csupán nyelvi-ritmikai játékok, mint más szerepminták (többek között a Berzsenyi-, a Csokonai vagy akár a József Attila-rájátszások) esetében! Babits etikai-esztétikai szemlélete meghatározó művészi pályája alakulásában. Fiktív maszkok helyett a szubjektív megnyilatkozás, a vallomásos hangnem is egyfajta „mester-tanítvány” viszonyt sejtet. Babits első költői korszakára jellemző intellektuális rétegzés egyrészt bizonyos poétikai eljárásokkal való azonosulást jelent a kortárs művész számára, másrészt a Babits-intertextusok és -parafrázisok rávilágítanak a költői magatartás azon aspektusaira is, miszerint csakis a „poeta doctus” gazdag műveltséganyagot rejtő szellemi magaslataihoz lehet felkapaszkodni. Babits erkölcsi emlékezetének megidézése, emberi-művészi példája az alkotás személyes gyötrelmeiben vívódó művész menedéke. Babits írja *Az európai irodalom történetében*: „bizonyos távolságból nagyon is nyilvánvaló, kik azok a nagyok, akik egymásnak felelnek”.⁸ Ezt a babitsi értelemben vett korszerű párbeszédet teljesítik Kovács András Ferenc (poszt)modern parafrázisai.

JEGYZETEK

¹ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Auktor, Budapest, 1991, 13.

² Kovács András Ferenc, *Scintilla animae*, KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, 131.

³ A Babits-versben „A világ az én képzetem” (Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*), valamint a „vágy nyila” (Nietzsche: *Im-igyen szóla Zarathustra*) schopenhaueri–nietzschei eszmék problémái körvonalazódnak. Ezt a problémát boncolgatja Rába György is *Babits Mihály költészete* kötetében (Szépirodalmi, Budapest, 1981, 17–20.).

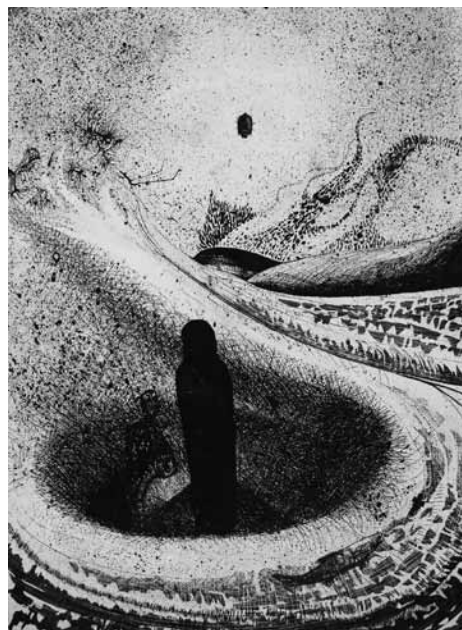
⁴ Kovács András Ferenc, *Aranyos vitézi órák*, Mentor, Marosvásárhely, 2002, 97.

⁵ Babits Mihály Juhász Gyulának 1908. augusztus 26. előtt írott levele, *Babits Mihály levelezése 1907–1909*, Szőke Mária (s. a. r.), Akadémiai, Budapest, 2005, 111.

⁶ Kovács András Ferenc, *Scintilla... i. m.*, 27.

⁷ Kovács András Ferenc, *i. m.*, 156.

⁸ BABITS Mihály, *Az európai... i. m.*, 13.

GRÓH GÁSPÁR

Közép-Európa: centrum és/vagy periféria?

Kiss Gy. Csaba: Közép-európai találkozásaim.

18 név – 41 arckép

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

Közép-Európa – gyakran ötletszerűen használt fogalom, meglehetősen rugalmasan értelmezve. Egy valahai elképzelés szerint a nyugat felé nem növelhető német élettér keleti irányú bővítése. Aztán éppen ezzel a törekvéssel szemben az e földrajzi régióban élők önvédelmét szolgáló szellemi-kulturális térség – Kiss Gy. Csaba könyvében sem földrajzi elhelyezkedése, hanem geopolitikai meghatározottsága a fontos; fontos, de túl ezen valamiféle „geokulturális” jelentést kap. Az ő Közép-Európáját a Kelet-Európát jelentő Szovjetunió érdekszférájába került, de a Nyugathoz kötődő népek jelentik, maga a fogalom évtizedeken át az ő ön-megkülönböztetésük lett a kommunista birodalmi törekvésekkel szemben. A kérdéskör nyitottsága és terjedelme ellenére Kiss Gy. Csaba könyvében a szerző kiemelkedő elméleti ismeretei ellenére a teoretikus megközelítést a személyesség háttérbe szorítja, hiszen a negyvenegy portré zöme egy rádiós sorozat számára készült. Valaha nagyjából ennyien jártak egy-egy iskolai osztályba, ahova a véletlen sodorta az osztálytársakat, és akikből szerencsés esetben valamiféle közösség formálódott. Vagyis egy olyan, a résztvevők személyén túlmutató egység, amely saját arccal bírt – és ebben, szerencsés esetben az osztályfőnök meghatározó szerepet kapott. Valami ilyesmi történik a Kiss Gy. Csaba által összekapcsolt arckép-társakkal is. Megőrzi egyéni arcukat, de a könyv egészében már az a jelentés fogalmazódik meg, ami a kötet szerzőjének gondolkodásmódját tükrözi.

Így annak ellenére is megjelenik a régió meghatározásával kapcsolatos elképzelése, hogy nem törekszik azt definiálni: a Balti-tengertől az Adriáig terjedő régiót érti a kifejezésen. Amelyet, a magyarság kivételével, szláv népek laknak. Kiss Gy. Csabát szűkebb szakmai érdeklődése ezekhez a kultúrákhoz köti, „közép-európai találkozásaira” e közeg kiemelkedő alkotóinak körében került sor. Egy részük megkérdőjelezhetetlen tekintélyű világnagyság, mások, talán hasonló kiválóságok, csak szűkebb körben ismertek. A névsor mentes a protokolláris szempontoktól, vállaltan személyes, a szerző nem törekszik teljességre, az a célja, hogy a régió jelesei közül mutasson be néhányat, őket hozza közelebb a magyar olvasóhoz. Alighanem ezért hiányoznak olyan, jellemzően Közép-Európában gondolkozó magyarok, mint például (csak találmóra sorolva néhány nevet) Engelmayer Ákos, Kafer István, Kovács István, Niederhauser Emil. Talán egyszer más nyelveken is megjelenik a kötet, és abba ők is belekerülhetnek, hiszen szellemiségük közvetlen megjelenésük nélkül is jelen van a kötetben.

Szándék és véletlen hozta tehát úgy, hogy éppen azok futottak itt össze, akik. De találkozásukban mégis ott van valami szükségszerű. Ezek az alkotók, gondolkodók ennek a tájéknak szülőit, ennek kultúrája formálta őket, és ennek fontos eleme az egymásra figyelés. Mert e régió a nemzeti konfliktusai, az itt élő népek rossz történelmi pillanatokban megszenvedett egymásnak feszülései, sokféle nyomorúsága ellenére mégis összetartozik. Mint a veszekedő testvérek: sokfélék, sok bajuk van egymással, de kívülről nézve mégis egy család, amelynek tagjai egymás nélkül jóval nehezebben boldogulhatnak, mintha összefognak. A bemutatott negyvenegy gondolkodó elsősorban itt és így, együtt reprezentál egy gondolkodásmódot, amely jelen van a régió működésében. Talán még azt is megkockáztathatjuk, hogy igazából ez a szellemiség reprezentálja a térség összetartozását, akkor is, ha megteremtőik egy részének életútja messzebbre kanyarodott, szülőföldjüktől távol kényszerültek élni, de a távolság egyúttal távlatot is ad, azoknak, akiket ide kötnek a gyökereik: másoknak a távolság idegenség marad. Ezért tapasztalhatjuk oly sokszor, hogy a külvilágnak a maga érdekei szerint formálta, ismerethiányos képe más, mint az, amit az itt élők alkotnak magukról. Jellemző az a mondat, amit Kiss Gy. Csaba Andrzej Vicenz portréjában ír le: „Afelől nincs sok illúziója, hogy a nyugati világ vajmi kevéssé érti a mi Európa-szeletünket. Jó évtizede [vagyis 1990-ben] azt kérdezték tőle, igaz-e, hogy a mi tájainkon erős a nacionalizmus. Szó sincs róla, válaszolta, ezt csak

az amerikaiak akarják belénk beszélni.” (Amivel annak ellenére egyetérthetünk, hogy a balkáni háború még csak ezután következett. A Balkán azonban annak ellenére nem Közép-Európa, hogy van köztük átfedés, ám a régióknak van egy vallási dimenziója is: az ortodox világ már nem tartozik bele, ami Szerbia megítélését illetően követel némi magyarázatokat...)

Kiss Gy. Csaba regionális énképe is mást mutat, mint amilyenek kívülről látszunk vagy láttatnak minket. Eközben arra törekszik, hogy megtalálja az átjárást a régió „nyugatossága” és sajátosságainak, különbözőségének védelme, önépítése között. Portréi azt bizonyítják, hogy amit Nyugaton gyakran lesajnálva perifériának mondanak, abban a valahai európaiság sok olyan értéke őrződött meg, ami a magára oly büszke centrumban mára megsemmisült. A hiányát azonban sokan érzik, alighanem ez a titka annak, hogy nem kevés itteni alkotó aratott úgy világsikert, hogy kifejezetten Közép-Európa kultúráját, történelmi tapasztalatait, sajátos gondolkodásmódját fogalmazta meg (Hrabal, Wajda, Danilo Kiš, Mitoosz).

A dolog azonban nem ilyen egyszerű, a Kiss Gy. Csaba könyvében megmutatkozó Közép-Európát is fenyegeti a globalizálódó világ szellemi kolonizációja, a sokféleség ellenében ható folyamatai. Néhány elejtett mondat utal csak erre a fenyegetettségre, amit azonban sokan nem a változások mellékhatásának látnak, hanem mint egy új világkultúra születését, magát a „fejlődést” üdvözlük benne – szemben azokkal, akik a különbözőségben, a sokszínűségben rejlő értékeket szeretnék megőrizni. Ez a hol látványos, hol rejtett vita, olykor küzdelem ugyancsak kiolvasható a portrék hátterében.

Kiss Gy. Csaba az őrzők közé tartozik. Közép-európaiságának fontos eleme a maga hazafisága, éppen ezért érti meg más nemzetek képviselőinek hasonló elkötelezettségét. Így volt ez akkor is, amikor a kommunista hatalomgyakorlásban megjelenő orosz birodalmi gondolattal szemben szorultak az itt élő kis nemzetek védekezésére. „A kommunista irodalompolitika ugyan internacionalizmust hirdetett, de nem szerette, ha valóságos közép-európai együttműködés jön létre” – olvashatjuk a prágai Bohumil Doležal portréjában, Vladimír Mináčról szólva a fogalmazás még egyértelműbb. Itt saját, egykori írásának történetét idézve írja: „nekem rokonszenvesebb a nemzeti értékeket kereső magatartás, mint a melldöngető internacionalizmus”, e gondolkodás fogadtatásáról pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországon főleg az lehetett szálka az elvtársak szemében, hogy, úgymond, egy magyar nacionalista meg akart érteni egy szlovák nacionalistát.” Ez a gondolkodásmód ugyanis pusztán a létével sértette a pártállam ideológiai monopóliumát, miközben szembehelyezkedett a proletár internacionalizmus (értsd: szovjet imperializmus) doktrínájával is. A világ azóta változott: a nemzeti érzés és érdekvényesítési törekvések ma a globalizáció hasznát lefölvőző körök érdekeit sértik. Vagyis közép-európainak lenni, más összefüggésben ugyan, de akarva-akaratlanul ma is valamiféle ellenzékiséget jelent, hiszen továbbra is jelen van az a (Magyarországon különösen erősen) mutatkozó megosztottság, ami a különbözőség (ami a nemzeti önrendelkezésben mutatkozik meg) feladásának és védelmének hívei között mutatkozik. Vannak, akik kisebbségi komplexusukat túlbuzgó megfelelési igyekezettel akarják gyógyítani, míg vannak, akik nem ájult csodálattal néznek a Nyugat nagy szellemi centrumaira, hanem azzal a kritikus látásmóddal, amellyel a maguk szűkebb világát is nézik.

Ők Kiss Gy. Csaba találkozásainak hősei, ez a könyv róluk szól. Az a meggyőződés hatja át, hogy történelmi tapasztalataikkal, megmaradásukért vívott harcukkal a térség nemzeti olyan sajátos kultúrákat teremtettek, amely megérdemli, hogy megmaradjon. Akkor is, amikor a nagy világfolyamatok a sokféleség ellen hatnak, amikor a nagy népek korát éljük.

Közép-Európa azonban a kis népek régiója, akiknek feladatát egyik mértékadó esszéjében (*Kis népek hivatása*) Cs. Szabó László három pontba sűrítette. Első helyre – mi más? – a fennmaradást tette, a másodikra az „erkölcsös életet”, természetesen nem egyéni vagy morálfilozófiai, hanem történelmi és politikai értelemben. „A nagy népek nem tudnak ellenállni sem a hiúságuknak, sem a dicsőségszomjuknak, sem a megrészegítő múltjuknak. Ők rendezik a történelmet, de ők az erkölcsi gyöngék. »Harmincmillió lélekszám fölött minden nép kártékony« – írta egyszer Illyés Gyula. Amíg tehát van a világon hatalmas nép, s e népnek vannak elszánt, nagy fiai, akik a nagy nép hiúságát, dicsőségszomját és megrészegítő múltját kiaknázzák, az erkölcsös élet éppen úgy a kis népek dolga a történelemben, mint a szegényeké és megaláztatottaké a társadalomban” – így Cs. Szabó. (Ne felejtjük el, az emberiség lélekszáma akkoriban haladta túl a kétmilliárdot. A harmincmilliót ehhez kérték mérni.)

Akik a kötetbe kerültek, valamennyien kis népek szülöttei. Lengyelek, szlovákok, csehek, horvátok, szlovénok, szerbek, és még egy bosnyák ferences szerzetes is belefér ebbe az „osztályba”. Őszszekötik őket a közös kulturális gyökerek, amiben kiemelt szerepe van különbségük közösségének. Ezek az írók, filmesek, fordítók, történészek, gondolkodók nemcsak közvetítők, hanem valamennyien nemzetük elkötelezett képviselői. A szó klasszikusan nemes értelmében hazafiak. Nem valószínű, hogy tudják, milyen feladatot szánt nekik Cs. Szabó László, mégis az ő elképzeléseinek jegyében dolgoznak, miközben a harmadik célkitűzését is a magukénak érezhetik. Azt, hogy tevékenységük során „ne lépjék túl az emberi mértéket. Ez a legszebb, így válhatnak mértékké és példaadássá a nagy népek előtt.” Van köztük, akinek Közép-Európa „mint olyan” valóságos program, mások azáltal részesei ennek a körnek, hogy olyan nemzethez kötődnek eltéphetetlenül, amelyik hasonló erővel kapcsolódik ebbe a közösségbe, amelynek ritkán emlegetett sajátossága az is, hogy legtöbbjükben a nagy nemzeti ébredés koráig a latin volt a hivatalos nyelv. Ami azt is jelenti, hogy a Nyugat népeinél hosszabb ideig kötődtek a néhai *teljes* Európa szellemiségét megalapozó antik és keresztény gondolkodáshoz is.

Kiss Gy. Csaba portréi minden személyességük ellenére roppant tárgyszerűek, olyan alkotókat mutat be, akikkel készült a találkozássra, akiket műveikből a személyes kapcsolat létrejötte előtt is ismert. Mint a jó portréfotós: arcukat előzetes tudásán keresztül vette szemügyre. Többnyire a maga gondolkodásához keresett társakat (az egyetlen kivétel talán Adam Michnik, akivel a diktatúra elutasításán túl szinte mindenben más nézeteket vall).

De melyek azok az értékek, amelyek rendre felbukkannak találkozásai során? Mindenekelőtt egymás nyelvének ismerete – ami sajnálatosan csak a régebbi nemzedékek képviselői (Milo Urban) vagy a hozzájuk kötődők (Karol Wlachovský) számára természetes, mert gyermek- vagy ifjúkoruk világában a mindennapi életükhöz tartozott. Értelemszerűen elsősorban az olyan kevert etnikumú és nyelvű vidéken, mint az egykori Felföld, amely megnevezést Kiss Gy. Csaba okkal részesíti előnyben a közhasználatú, de a szlovákság többnyire akaratlan lekicsinylését is magában hordó Felvidékkal szemben.

Nem pusztán magáról az írt és beszélt nyelvről van itt szó, hanem a történelemben, kultúrában kifejeződő kódokról, reflexekről is. Amire azért is figyelniünk kell, mert ahogyan Emil Boleslav Lukáč ürügyén mondja: „a szlovák irodalom 20. századi klasszikusa, s része a mi kulturális örökségünknek”. Ez pedig más összefüggésekben is modell lehet. Nem kevesebbet jelent ugyanis, hogy regionális egymásra utaltságunkban meg kell (újra kell?) tanulnunk, hogy ne a *mi* és az *ők* dimenzióban gondolkodjunk, hanem fölismerjük: mindannyian *mi* vagyunk. Egy olyan, még békeidőben is működő szorításban élünk, ahol mindig alapvető érték a szellemi, sajnos némely időszakokban a fizikai bátorság. A közép-európaiság egyik alapélménye, hogy az itt élőknek szerencsésebb időkben csak az egzisztenciájukat, máskor akár az életüket is kockáztatva kellett szembeszállni a nemzetük (népük és kultúrájuk) elpusztítására, elnyomására vagy elfelejtetésére készülő, személyes és közösségi szabadságukat fenyegető erővel.

Ami az ellenállást illeti, ez természetesen a Kiss Gy. Csaba legfőbb vonzalmát jelentő lengyeleket jellemzi elsősorban. Ezért hozza fel az emberi nagyságra példának Wactaw Felczakot, aki egyaránt volt a Gestapo és az NKVD célkeresztjében. Azt talán le sem kellene, de ma már mégis le kell írni, hogy elsőrendű érték a kimagasló tudás, akár kutatókról, akár alkotókról van szó, ami persze tehetség nélkül nem mindig ér sokat. Illyés Gyula úgy gondolta, hogy a magyarság, a nemzet kérdése olyan elképesztően bonyolult, hogy igazából csak zseniknek lenne szabad foglalkozniuk vele. Kevésbé kiélezetten, de rokon Kiss Gy. Csaba véleménye is, aki (a szlovén történész, Peter Vodopivec bemutatásakor) ezt az utópisztikus elvárást kiterjesztve fogalmaz: „a mi tájainkon csak hasonló józansággal és – persze – fölkészültséggel volna szabad nemzet és nacionalizmus tárgyában véleményt mondani”.

A kisportrék modelljei közül többel magam is találkoztam, még többjük műveit magam is olvastam. E személyes és szellemi találkozások alkalmával mindig azt éreztem, amit ez a kisportrészorozat sugároz: hogy összetartozunk. Amiként Kiss Gy. Csabához hasonlóan érezhetünk sokan abban is, amit egyik kedves lengyel ismerősével kapcsolatosan mond ki: „úgy éreztem..., magyar szakosként ahhoz a furcsa konspirációhoz csatlakozott, amelyet szokás magyar nyelvnek nevezni”. Nos, közép-európainak lenni valamiképpen ugyanilyen „furcsa konspiráció”. Nemcsak a latin nyelv reminiscenciái miatt, korunkban leginkább azért, mert (ahogyan erről már esett szó korábban is) ez a régió

volt az, amely kitörölhetetlenül megszenvedte mindkét totalitárius rendszer borzalmait. Ezzel kapcsolatosan Czesław Miłosz idézi a szerző, aki, mint írja, szívesen beszélt „a közép-európaiságról, a Róma és Bizánc határvidékén kibontakozó sajátos kulturális modellről, amelyet szerinte oly kevésbé ismernek az európai civilizáció nagy központjaiban”, és „kifejtette tézisét a két totalitáriánizmus tapasztalatával bíró kontinensrész sajátos közölnivalójáról. A mi térségünk – magyarázta – más utat járt be századunkban [a 20.-ban], mint a Nyugat, nem merülhetett el a nihilizmusban, egyszerűen nem tehetta meg, mert az elnyomás közösségi reflexiókra kényszerítette. Hogy jó volt ez vagy rossz, értelmetlen kérdés, adottságnak kell tekinteni.” Valóban: két agresszív zsarnokság hatalmi törekvéseinek következményeként Közép-Európa nemcsak szellemi értelemben szenvedett sokat, nemcsak népessége pótolhatatlan, jellemzően polgári és értelmiségi tömegeit veszítette el általuk, mert vagy elpusztították, vagy elűzték őket. Ez a rossz kívülről szakadt az itt élőkre (amin nem változtat, hogy mennyi kollaboráns vagy alanyi jogon gazember vett részt a diktatúrák kiszolgálásában és támogatásában). A túlnyomó többségnek azonban a szenvedés és a megalázottság jutott. Németh László „tejtestvéreknek” tartotta az itt élőket, a 20. századi történelem okán sebtestvérek is lettünk (még ha a sebekből a lengyeleknek és nekünk, magyaroknak több jutott is, mint másnak). De mint minden rosszból, nagyon sokat tanulhattunk is megpróbáltatásainkból. Megerősítette bennünk, amit Közép-Európa történelméből amúgy is illett tudnunk, hogy sebet nemcsak kapni, hanem adni is súlyos következményekkel jár. És megtanulhattuk, hogy az itteni népek kisebbek annál, mintsem maguktól igazi diktatúrákat építsenek. Vagyis sorsuk hosszabb távon nemcsak egymásra utalja, hanem demokráciára is ítélte őket-minket. Más kérdés, hogy mit tudunk kezdeni ezzel az ítélettel: de minden másnál határozottabban arra tanít, hogy önrendelkezési harcaink, nemzeti törekvéseink, patriotizmusunk csak akkor lehetett sikeres, ha a magunk építését és nem mások alávetését célozta. Kiss Gy. Csaba közép-európaisága és e körben megélt találkozásai ismételt és nyomatékosan figyelmeztetnek erre. (Nap, 2018)

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Hármaskönyv

A századelő antológiája

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Budapest

Nyelvjárásokban nemcsak a betűt olvassák.

– Itt a pénz – mondja a gazda az asszonyának –, olvasd meg, mennyiért adtam el a tinót.

A Magyar Napló monumentális kiadványát így kell olvasni. Számolunk, mint az iskolások, annak is érezzük magunkat ekkora mennyiség láttán: három tonnás kötetben 244 költő, 86 novellaíró és 76 esszé-tanulmányíró munkája tornyosul fölénk, ez összesen 460.

Helyénvaló tehát a szó, fölénk tornyosul a halmaz, hirtelen zavarunkban alig tudunk kezdeni vele valamit, cserélgetjük a köteteket, belelapozunk, a verstengerből a prózába menekülünk, onnan a tudósokhoz, a harmadik kötet szerzőihez. De nincs menekvés, elragad a hév, fogalomrendszereket építünk ki magunkban, ezek köré kanyarítva lassan-lassan elemzésbe, értékelésbe kezdünk, abban a hitben és reményben, hogy a kritikus szava nem pusztába kiáltott szó.

A szerkesztők bevalottan modelleztek. A *századelő* a szakirodalmi és a köznyelvi szóhasználatban mostanáig a 20. század első évtizedeit jelentette, most ez a hatalmas gyűjtemény szoktatja tudatunkat a 21. századhoz, és azt fürkészi, vajon összehasonlítható-e a jelenkor termése Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula korával.

Természetszerű a kérdésfelvetés: Folyamatos-e a magyar irodalom fejlődése, vagy nem? Egyenletes az irodalmi evolúció, vagy alábukásokkal, örvényekkel, tektonikus suvadásokkal törtélt? Leszűkítve így hangzik a kérdés: Ez a századelő olyan, mint az a századelő?

Vizsgálódjunk! A Nyugat első nemzedéke a Ferenc József-i hosszú, békés idő ködmönéből bújt elő. A bolsevisták átkozták a Monarchiát, ma a történészek a helyére teszik. De a két világháború és a szinte fél évszázados bolsevizmus mély nyomokat hagyott a pszichénkben, tudatunkban, emiatt a 21. század elejének művészei azt az utat járják akarva-akaratlanul, amelyet József Attila félelmetes víziójában meghatározott: „Isten itt állt a hátam mögött, s én megkerültem érte a világot.” És kísért, és rémiszt a végzetes verdikt, Auschwitz után verset írni nem szabad, nem lehet (Theodor Adorno).

Az összevetés, az allúzió indokolt, de csak akkor, ha oldalpillantásokra is alkalmas a tekintetünk. Bozótvágók sorsára jutott a 21. század minden művésze és gondolkodója, a teljesen megváltozott világ törvényeinek engedelmességgel járatlan, tüskés dzsungelben kénytelen új csapásokat vágni. Ez önmagában nem újdonság, a költők mindig lépéselőnyben meneteltek, a különbség csak annyi, hogy erre a dzsungelbozótóra a 21. században akkora sötétség ereszkedett alá, hogy felakasztható arra a kés, a balta, talán a lant is.

S még van egy feladata a statisztikát készítő böngészőnek: számba kell venni, s némán fejet kell hajtani azok előtt, akiknek az első és a második kötet tartalomjegyzékében (a harmadikból hiányzik!) bekeretezték a nevét. Negyven költőhalottja van az első kötet szerint a századelő magyar irodalmának, de temettünk már a kötet szerkesztése után is. A prózakötetben tizennégy nevet keretezték be, de ezek közt vannak lírikusok is, így két helyen szerepel a szomorú jel. Levonható ebből az a következtetés, hogy a 21. század elejére előregedett a magyar irodalom? Hosszabb, más műfajú értekezés hivatott a kérdés megválaszolására.

A SZÁZADELŐ KÖLTÉSZETE

Emblematikus, ikonértékű vers után kutat a szem minden nagyobbszabású antológiában, a *Himnusz*, a *Szózat*, a *Nemzeti dal*, a *Virrasztók*, a *Húsz év múlva*, a *Föl-földobott kő*, a *Hajnali részegség*, a *Semmiért egészen*, a *Hazám*, az *Óda*, az *Ahogy lehet*, a *Koszorú*, az *Egy mondat a...*, a *Bartók*, a *Bartók*

Amerikában, az *Öröknyár...* stb., stb. kísért, és izgatottan lessük, létrejött-e a kritikus töltet, ami a Nyelv, a Szó, az Eszme, a Psziché áldásos (egybe)robbanásához vezet. Olyan versek után kutatunk, amelyeknek a szerzője nyugodtan elhagyható.

Nincs ilyen alkotás a kötetben. Van viszont számtalan jó vers, nem is középszerűek; gonddal, mesterségbeli tudással megmunkált költői szövegekben gyönyörködhetünk. Egy verssor mutat a kritikus töltet irányába. Báger Gusztáv írja: „Hallom Magyarország dalát” (*Walt Whitman blues*).

De jó lenne valóban meghallani a 21. században Magyarország dalát! Nem hallhatjuk meg, Báger a rá jellemző mívésséggel és tudós gonddal végigfut a világirodalom majd minden motívumán, s megállapodik a Koponyák Hegyén, ott is a középső keresztnél.

De nyugtalan és makacs az elme, kutat, keres tovább. Kenéz Ferenc sem fut bele a hadronkorszakba (amely a fizikusok szerint az ősrobbanás után csak egytizedred másodpercig tartott), de kedves ötlettel gyűjti össze szép csuporékba – nem a szavakat, hanem – a költőket: „Vajon milyen is lenne, / ha a világ összes költője / egyszer csak megérkezne Königsbergbe? / A pályaudvar költővel telis-tele lenne...” (*A Königsbergi pályaudvar románca*). Szép vízió, az olvasó szívesen ringatja bele magát ebbe az álomba: egyik fontos nyelvemlék-töredékünk színterén látni a világ minden poétáját.

A látomás játékra csábít. Játsszunk, hogyne játszanánk, különösképpen ha olyan partnerünk akad, mint Szepesi Attila, aki a számok bűvöletébe süppedt, mint a régi perzsa mágusok, és a semmivel, a teljességgel, a Teremtővel ütközteti a nyelv elemi részecskéit (l. hadron!): „Az 1-et szerettem, / a semmiből születő teljességet, / a Teremtő jelét, / meg ahogy önmagát lélekké sokszorozza” (*Számok*). Széles rendet vágott transzcendens mezőben, a teljesség kapuját döngetni a semmi botjával. Nem kicsi dolog.

Ekkora verstengerben lazítani kell a figyelő tekinteten, muszáj gyéríteni a szemöldökráncokon, ennek legjobb módja, ha horizontális elmozdulással tekintünk szét, a kötet margóján indulunk el, kopogtatunk először a végvári vitézeknél, azután benn, a sűrű bolyban töprengőkkel folytatunk néma diskurzust. Ezzel még nem vettük le a tekintetünket a Versről. Észlelni fogjuk, hogyan változnak az arcok, hogy változik a táj, a néplélek, változik az irodalmi ájér, észleljük, hányféle arcát mutatja a történelem.

Milyen jó például bekukkantani Gál Sándorhoz Kassán, milyen jó megtapasztalni, hogy gondos gazda, hozza elénk karcsú amforában a versírás olaját, megkeni vele homlokunkat, meg is nyugtat, verset írni könnyű, csupán ismerni kell a zsugorodó és táguló világegyetemet, a teremtés misztériumát, hallani a teremtés előtti zizegését. Csak ennyit kell tudni, s kész a vers: „s miként a teremtés előtt / az Úr lelke lebegett felette / előbb kitágult / majd összezsugorodott / egyazon időben tűnt / súlyosnak és könnyűnek” (*A vers*).

Az irodalmi gyalogösvény Kassáról Kárpátaljára vezet, felemelő érzés Vári Fábián László előtt zászlót hajtani. Forró föld Kárpátalja, úgy sístereg a tüzes billog a Költő húsában, mint Dózsa koronája, meg is született a briliáns szintézis, Csontváry-festmény ürügyén félelmetes látomást rajzol Vári Fábián az idő falára, törökök, pogányok, Jézus, Allah, táncoló mének, lófarkas zászlók, damaszki pengék – Csontváry csöndjébe ágyazva: „Magyarjaim, ha felemlegettek / úgy négyszázötven esztendő múltán, / legyetek résen. Új áfiummal: / kolduló haddal vonul fel a szultán” (*Szellemszéd – Csontváry Zrínyi kirohanása című festményéhez*).

S ha már arra vállalkoztunk, hogy körbekerüljük a kis hazát, viduljon a lelkünk, mert a Nagy-Küküllő partján vagy Nagyalambfalva főterén könnyen összefuthatunk Kányádi Sándorral, akit még a vele egykorúak is „Sándor bátyámnak” szólítanak. Nem felejtette el, ordas időkben azért kellett körömverset írni, mert körmére koppintottak a költőnek, ha nem éppen szeget vertek alája. Ez a toportyán kor kísérti még álmában is: „gyönyörű szarvas- / ünő riaszt föl ordas / éjszakáimon” (*Mitológia*).

Erdélyben kötelező a Kossuth-díjjal frissen kitüntetett Farkas Árpád színe elé járulni, tanácsos, mint Arany János az út szélén nyíló virágokból, bokrétát kötni dús töltetű képeiből: „Csikorognak a hajnalok [...] sapkája bicebóca borja fején biceg [...] senki-megnemette paszulyleveles [...] s halála napján böngött két tehene, / visítottak malacai, s túlnyerítette / a gyászszertartást / jászla előtt a ló” (*Napóra*).

Utoljára József Attila oltotta be így, nemes ággal, a közrendi, a hétköznapi szavakat!

Ennyi lírai elemőzsiával még túl lapos az élmény-tarisznya, csak úgy lehet elhagyni Erdélyt, hogy intünk Lövetei Lázár Lászlónak (*Kilencedik eclogájával* van jelen a kötetben), nemcsak jelképesen végvári vitéz ő, ez évben köthette fel a Balassi-kardot. Intünk Ferenczes Istvánnak (Míves elődjére, Jékely Zoltánra emlékezik stílusbravúrral); jó vele tartani a cimboraságot, mert mindent tud a székelyekről.

Nem könnyű kiszakadni a Székelyföld vonzásteréből, időzni kell szemvillantásnyi ideig Fekete Vince hazájában, Kézdivásárhelyen és környékén, Orbán Balázs, szép túlzással, „Háromszék Párisának” nevezte. Fekete Vince „rongyszőnyege” a Weöres Sándoréhoz hasonlít, úgy szedi szét és rakja össze tablóba a hallgató fákat, a szikrázó levegőt, a szitakötőt, a kalapos gombát, a kék áfonyát, a forrást, a páfrányt, mint hajdanában Petőfi a kurta kocsmát, a Szamost, a leszálló estét, a munkálkodó cimbalmost, a duhaj legényeket (*Fal*).

Fejezzük be látványos kalaplengetéssel az erdélyi vándorutat, Marosvásárhelyen az őstehetőséggel megáldott-megvert KAF uraságot, vagyis Kovács András Ferencet köszöntjük így, és kalapunk szalagja mögé tűzzük az általa nem oktanul idézett Shakespeare-verssort: „Ha nincsen új, s minden volt már, ami van” (*Ötvenkilences szonett*). Fejbekólintó mondat a 21. század elején!

Ezek után a kolozsváriakat, Király Lászlót, László Noémit, Egyed Emesét helyezzük gondolataink futószalagjára – mindhárman szerzői a versantológiának; a nyereség nagy, általuk és verseik által Erdély fővárosának levegőjéből szippantunk nagyot.

Nincs még vége a vándorútnak, átszelve a Bánságot, Délvidéken vagyunk, kancsó borral vár Óbecsén Tari István, ő a szellem várkapitánya itt, az ő nyakukon volt a legszorosabb a muszka hu-rok, tovább is tartott az akasztás, ezért plakátverssel protestál: *Ruszkik haza!*

Vége a képzeletbeli irodalmi barangolásnak, keskeny az antológia margója, ezért Nyugat felé fordulunk, és zászlót, fejet hajtunk az emigráció nagy öregjei előtt. Az antológiában a hazavesztés riadalmát, a hazahiány kínját írta meg Határ Győző, Kibédi Varga Áron, Makkai Ádám.

Az irodalomkritika szigora nem tűri, sőt tiltja a margón való nyargalászt, új, más eljárással kell felszínre hozni a versantológia mélyrétegeinek nemesfémjeit.

A hiány megnevezése, a nem létező imaginárius vegyelemzése gyakran segíti át a gondolkodó elmét a homokzátanyokon. Zseniális példa Petőfi *A puszta, télen* verse! Kérdezzük meg Petőfivel felvértézve: Mi nincs benne *A századelő költészete* kötetben?

Nem találjuk a „szabadság-szerelem” ethoszát! Megszoktuk, hogy szabadságban élünk, ezért az irodalom kaput-falat döngető funkciója megszűnt.

Nincs láz, nincs vulkánkitörés, a művész – József Attila-i szóval – valóban „a való világ [...] mérnöke”, méricskél, milligrammokat helyez patikamérlegre, s ha mégis elrugaszkodik megszokott világtól, csillagászok nyomába szegődik, a makrokozmoszt vizsgálja, s a vékonyra síkált gondolatot alig érthető elvontsággal közli.

Véglegesen gondolatívá vált a költészetünk!

Sűrű, sötét anonimitásba süllyesztve, kommentár nélkül közlünk néhány versfoszlányt: „aztán a bosszús altatás után / gerincem helyre igazítja / az új nap, amihez hozzá költözöm”. Vagy: „tűre feltűzött bogarak, nászutasok a légypapíron”. Más: „macskára omló tekintetesség”. Óvatos, félénk a kérdés: Vajon nem ejtett nyolc nap után gyógyuló sebeket a posztmodern a líra formanyelvén, eszmerendszerén?

Valaha, még a 20. századelőn is a világ újrateremtéséről álmodozott a költő. Ma úgy tűnik, inkább csak azonosulni kíván azzal, belenyugszik, elvégezték már helyette a tudósok a föld és az ég egyesítését, virtuális a világ, minden digitalizált, a skálafüggetlen hálózatok, a preferenciális kapcsolódások, a kommunikációs elméletek közelebb állnak költőinkhez, mint a fű, fa, virág, bölcső. Félő, s nincs messze az idő, amikor magyarról magyarra kell lefordítani József Attila verssorát: „... hűvösebb / a sajtár, a tej, a balta nyele...” Akárcsak Shakespeare műveit az angol iskolásoknak. Igen, a gondolati líra egyeduralmának korát éljük, a 21. század költői a 19. század hérosz-költőinek okos, józan, racionális szépunokái.

Nincs az antológiában egyetlenegy, testet-lelket megrázó, elárasztó szerelmes vers, disszonáns lenne az *Esti sugárkoszorú* ellágyulása vagy a *Semmiért egészen* hűrt szaggató cimbalomverése. Egy kivételt meg kell említeni, ki kell emelni: Imre Flóra: *Mesék*. Ne fűzzünk kommentárt ehhez a szép szerelmes vershez! Hátha a magyarázat hiánya jobban felkelti az érdeklődést.

Nos, most már jöhetnek az antológia meditáló, töprengő, gondolatgörgető versei, témái, fogalomkörei. Nevek s címek nélkül, különben a végtelenbe futna ez az amúgy is Prokrasztész ágyára ítélt jegyzet.

Nagy téma és örök kihívás marad az idők végezetéig a megváltás, a megváltás kínja, az ezerszer megtagadott, és mégis vállra vett kereszt, látjuk, mert láttatják velünk a költők a Golgota aljában tolongó tömeget, a megválthatatlan emberiséget. Ezt úgy oldják meg, hogy a Gondviselő alakját bálványerdővel, aranyborjúcsordával helyettesítik be: a pénz, az áru, a technikai intelligencia, a drónok, az okos kütyük állnak össze felettünk szürke égbolttá, a derengő félhomályban alig ismerünk egymásra, megváltoztak az emberi kapcsolatok, meglazultak a kötések a házastársak, partnerek, munkatársak, barátok, sőt a nemek között. De a költők nem tagadhatják meg önmagukat, állnak, mint életmentő sebészek a műtőasztal mellett, amelyen a világ fekszik, szikét ragadnak, mentik a menthetőt.

Vannak menekülők is, elhagyják sokan az őrhelyet, bevallják, nem érdemes állni a vártán, föl kell cserélni a műtőasztalt, megverselik a kiskutyát, a kávéfőzőt, a járdaszegélyt, semmitmondó tárgyakat avanszálnak fétisekké, a női legyező néha fontosabb, mint a lány arca (Krúdy még tudta, akkor szép igazán egy asszony, ha egy kicsit bandzsít!); gyakoriak a józan beszámolók napi eseményekről, szeretik a mai lírikusok az időutazást, emlékeznek ősökről, ez hozza az időt (az Időt!), a nagy témát, hozza az elmúlást, amihez egyesek bölcs rezignációval vagy perlekedéssel viszonyulnak, de a vég elkerülhetetlen, a Halál, mint ősszel a levegőben szálló ökörnyal, beúszik a költő nyitott ablakán...

Ezek a leggyakoribb lírai helyzetek.

Eddig tartott a Jegyzetíró trapézmutatványa költőink feje felett, most már menthetetlenül testhelyzetbe kell kerülni velük, és egy-két olyan verset ujjbegyre szedni, amelyek alkalmasak a 21. század költészetének szövegtani vizsgálatára. Milyen például ebben az új líra-univerzumban a férfi és a nő kapcsolata?

A kétszáznegyvennégy költőből negyvenegy – nő. Lány. Asszony. Szebb kalandot elképzelni sem lehet irodalomértelmezőnek, mint elmerülni a nők alkotta versvilágban!

Mostanig olyan volt a nő a lírában, amilyenek a férfi látta. Most megjelent egy izgalmas, érdekes figura: a nő látta nő. Itt is szűkíteni kell a vizsgálódási mezőt, alkalmazni kell a pozitív diszkriminációt, önkényesen kell kiválasztani négy alkotót: Karafiáth Orsolya, Ladik Katalin, László Noémi és Farkas Wellmann Éva. Nem azért, mert ők a legnagyobbak, hanem azért, mert vallomásaik jobban beleillenek egy leszűkített témakörbe: Nő önmagáról – nő a nőről.

Karafiáth Orsolya *Berlin, először* című verse még akkor is József Attila bűvkörében keletkezett, ha költőnők nem gondolt a híres versre: *Mikor az utcán átment a kedves*.

A József Attila teremtette élethelyzetben – átsétál egy lány az utcán – benne van egy férfizseni rajongása, megszépül minden, fényleni kezd, ami addig homályos volt, még a madárvilág cigánypurdéja, a veréb is előlép szürkeségéből. A Karafiáth-versben sem „történik” más egyéb, fehér harisnyában, magas sarkú cipőben átszeli a macskaköves teret egy nő. Nem szegődik a férfimámor a nyomába, helyette nőkommentár darabolódik verssorokba: „Helyes kis hölgy, a bája tétova, / de semmi gond, hogy szent, el ne hidd.” Milyen szépen helyükre kerülnek a dolgok férfiextázis nélkül!

Ladik Katalin más utat választ. Ő ismeri a nőextázist, delíriumos áhítattal burkolja önmagába a partnert, őszintesége megkapó, képalkotása modellértékű, s még a modernség igénye sem csorbul: „Villódzó plazma leszel sötét égbolton, / tükröződése egy távolodó csillagnak, / egy didergő csillag mély, elhaló kiáltásának” (*Mindent láthatsz, amit én látok*). Szerelmes versantológia első oldalára kívánkozik ez a három sor.

Izgalmas László Noémi nyilatkozása! Megszoktuk tőle. Okos asszony. Vallomása hasonlít Madách híres ember-képéhez: „sárból, napsugárból összegyúrva”. Rövid a vers, idézhető a két strofa: „a lányokban fehéren / világít egy szírom / de annyi körülötte / a tarka-barka lom / hogy mire felragyogna / a földöntúli fény / megfulladok a dolgok / nyálkás mocsár-öln” (*Lányok*).

De kapunk pohár tiszta forrásvizet is! Farkas Wellmann Éva 4/4/2 tagolású, magyarnépdalimitációja üdítő ital a szövegtengerben. Két sora sűrített nővarázs: „Kifeslett a selyemszoknyám szegélye, / mit bánom én, a világ hadd beszélje” (*Bánat utca*).

Több vészkijárat nincs, a lírai termés kommentárját befejezni nem lehet, csak félbehagyni, jön a próza, de addig is jeles költőnk, Vörös István hitvallását helyezük el zárókönek, csattanónak:

„Elveszett zsenik helyett / nekünk, többieknek – el nem / veszett nem zseniknek – / kell elvégezni a zsenialitás / munkáját” (*A föld gyűrűje*).

Úgy legyen.

A SZÁZADELŐ NOVELLÁI

Novellákat ígér a hatalmas kötet, holott éppen a műfajra kell rákérdezni már a kezdet kezdetén. Pontosan azt lenne jó tudni az irodalomértelmezőnek, de főleg az olvasónak, hogy: Tudnak-e még a prózaírók önfeledten mesélni? Tudnak-e a novellairók – elbeszélni? Helyes vagy nem helyes magas kerítéssel elválasztani a novellát az elbeszéléstől?

A második vizsgálódási szempont ugyancsak kérdések formájában kívánczik ide: Széppróza-e még a széppróza? Törekszik-e ma az írástudó az esztétikumra? Akar szépségélményt nyújtani, vagy nem? Van-e bátorsága a prózaíróknak arra, hogy a 20. században kiátkozott TÖRTÉNETET előkotorja a sutból? Vajon nem átkozzák-e ki azt a prózaírót, aki nem elégszik meg a szavak, szó-szerkezetek, mondatok steril halmazaival?

Ha nem sajnálja az olvasó a napokat és az éjszakákat, amelyeket erre a kiadós kötetre rá kell szánni, akkor boldogan bólint rá a fenti kérdéshalmazra: Igen, tudnak még mesélni, tudnak önfeledten elbeszélni a szerzők, tudnak azonosulni emborsorsokkal, képesek célokra izzó hőfokra hevíteni, sőt, az újkor tornádóit is látják, s félreverik a harangot, ha jégesőt vajúdó nagyidő jön.

Sokkal egységesebb, tömörebb, monumentálisabb, mint a lírai kötet! Az alaposabb szövegvizsgálatok előtt két kísérletezőt kell megemlíteni. Nagy Koppány Zsolt, erdélyi származású fiatal prózamesterünk mozaiknovellával kísérletezik. Eredményesen, jól, hatásosan. Külön, belső címetek ad a részeknek, s valóban tragikus élethelyzeteket sorjáztat (*A vendégmunkás dalai – Dal tragédiában elbeszélve* –). Nagy Zoltán Mihály szabadvers-szerző sorokba tördeli a szöveget, éppen ezért műfaji besorolása nem könnyű (*Magyar durák*).

A továbbiakban nem bízható a szerencsekerékre annak a néhány novellának a kiválasztása, amelyekről korlátozott méretű jegyzetben írni lehet. Hosszas, fájdalmas töprengés után kellett dönteni azokról, amelyek hordozzák az EGÉSZ formai, tartalmi tulajdonságait, jegyeit. Ahhoz viszont már vakmerőség kellett, hogy ezek közül is egyetlenegyét kiemeljünk a választottak közül.

Ez a kiválasztott, ez a privilegizált írás Prágai Tamás *A freskó* című novellája. Hagyomány és modernség egyesül *A freskó*-ban. Két kocsmá, a Sívölvény és a Hajnal konkurenciaharca ismeretes a romantikus irodalomból, az ádáz vetélkedést Shakespeare is feldolgozta, de a semmiből, az ismeretlenből felbukkanó hős mintha Rejtő Jenő forrásvidékéről jönne. Azt tanácsos megvizsgálni, hogyan érintkezik (azonosul!) Prágai Tamás a modern kor egyik legizgalmasabb áramlatával, a mágikus realizmussal, aminek fejedelme Gabriel García Márquez.

Kopár, lepukkadt környezetben, a pusztá szélén, egy hajdanvolt gépállomás szomszédságában vegetálnak lumpenproletárok, de Prágai hamar elszakad ettől a realitástól, ledönti a válaszfalakat elevenek és holtak, tárgyak és élőlények, emberek és szellemek között. Ha Gabriel García Márquezt tételezzük egyik világirodalmi példaképnek, másodíknak oda kell helyezni Umberto Eco-t. *A freskó* eseménymozzanatai úgy pörögnek, mint a híres *A rózsá neve* regényben, Prágai szereplői olyan rejtélyesen tűnnek el, mint Umberto Eco hősei. Azt még meg kell említeni, hogy az ősködökből előbukkant Tíblényi – kialakított sörök fejében – felpingálja a Sívölvény söntésének a falára a körülötte lebzselő alakokat. Ezzel akkorát robban a cselekmény, hogy átlépünk a mágikus realizmus mezejére.

Ha a fantasztikum elvarázsolt kastélyában vándorolunk Prágai Tamás kalauzolásával, kötelező oda magunkkal vinni az antológia másik szerzőjét, Murányi Sándor Olivér erdélyi, székely író, a nem éppen hétköznapi események hőstét. Az életrajzi adatokat közlő jegyzetanyagból idézünk: „A hargitai medvék és a dunai harcsák között ingázik. Utoljára egy barlang előtt látták.” Már ez elég lenne az érdeklődés felkeltésére. A gyűjteménybe egy pompás hiúztörténetet válogattak be, címe: *Rejtőzködő*. Inkább karcolat a rövid írás, mint novella. Nagy a riadalom a Hargitán, egy pompás nagymacska, egy hiúz dézsmálja az állatállományt, Mózsai bá, lövétei pásztor juhait. Csúnyán megmocskolta azokat, többnek elengedte a véré. Ennyi a havasi történet, a ráadás a hiúz téli felbukkanása. Derékig érő hóban, fényképezőgéppel a kézben nem könnyű bujkálni a sűrűben, de megéri, mert

– és ez a lényeg! – egyedül ennek a félnék állatnak a szemében fedezhető fel még a vadon fénye. Az őstermészettel néz szembe az, aki ezt a fényt meglátja.

Következő szerzőnk, Jakab-Köves Gyopárka az Úr sebébe dugja az ujját, úgy tapasztalja meg a már-már szinte hihetetlen infernót. Dante a túlvilágon képzelte el a fortyogó, rotyogó szurokban szenvedő lelkeket. Jakab-Köves Gyopárka Közél-Kelet-Európában fedezte fel azt. Szürke, halovány szó a cím: *Fizetésnap*, de a szerző az első mondattal akkorát üt az olvasón, hogy szurokfényes lesz attól minden: „Hullákat visz a Zsil.” Szinte hihetetlen, milyen közel merészkedik Jakab-Köves Gyopárka egy olyan világhoz, amelytől a torz, gátlástalan diktátor, Ceaușescu is rettegett egykoron: lélekszagató tudósítást hoz Románia bányavidékéről, Petrilláról, Lupényről. A történesek nem légből kapottak a novellában. Primer élmények alapján írhatta a *Fizetésnapot*, a végén meg is jegyzi a helyet és időt: „Petrilla, Szombathely. 1994–2008”

Tizennégy év kellett ahhoz, hogy leülepedjenek benne a romániai bányászok félelmetes sorsáról szerzett élmények, amelyeket annyiszor feldolgoztak szociológusok, riporterek, filmesek. Hatalmas érték a Zsil völgyének fekete gyémántja, ezért százezrek indultak meg erre a bányavidékre. Nagy fizetés, blokkolás, fürdőszoba járt a családnak. A kollektivizálással amúgy is milliók lába alól futott ki a föld, bebújtak hát a férfiak a föld alá.

Jakab-Köves Gyopárka nem riportot ír. Írásának nincs köze a szociográfiához. Embersorsokat görget maga előtt, figurái beleillenének Zola bármelyik híres regényébe, de az arcvonások Van Gogh képein is felfedezhetők lennének. A férj, Jóska, velőtrázó és dobhártyát szakító lifttel zuhan mindennap a mélybe, oda, ahol csak alkohollal viselhető el a hőség, a sújtólégtől való rettegés, s közben fenn, a föld felszínén más, semmiképp sem irtóbb emberi színjáték folyik, feleségét elszerezi az üzemorvos, gyermekük, Józsika az utcán csavarog, mint a polip, úgy tekeredik rá a környezet, a nyelvromlás, a szülők kérdésére már románul válaszol. Jóska tébolyodottan nézi a Zsil partján a vízben úszó hullákat: fizetés napján halomra öldösi egymást a hullarészeg bányászok. Az olvasó megpróbál menekülni az iszonyatos kép elől. Táplálja az illúzió, talán a föld felszínén... Téved. Volt idő az ötvenes, hatvanas években, amikor a harmatos mezőkön, harangzúgásos falvakban is a Zsil völgyéhez hasonlítható pokol tombolt.

Oláh János, a Magyar Napló egykori legendás szerkesztője – ő indította útjára ezt a Hármaskönyvet – szemtanúja volt annak a hóhérmunkának, amit a kommunisták a magyar falvakban elkövettek. Ő, akárcsak Faulkner, az amerikai Nobel-díjas író, létrehozta írásainak képzeletbeli terét. Faulkner tartományának neve Yoknapatawha, az Oláh Jánosé: Örvényes. Egy se nem patak, se nem folyó völgye. A vidék központja Varasd, ugyancsak kitalált név, innen indítják az agitátorok a gyilkos hadjáratokat a környék gazdája ellen, züllött, erkölcstelen, gátlástalan siserahad zúdul a falura. Gajzágó, a gondos gazda ütközőpont. Nem tudják megtörni. Tiszta, becsületes, világa annyira elűtő törvényszerűségek szerint működik, mintha más bolygó lakója lenne. De lázadása ellentmondásos, rokona ő Arany János gazdájának, aki karóval veri a szőlőt, ha már az Úristen jégesővel pusztítja azt. Csattog a fejszéje, a mezőben álló Krisztus-keresztet (villámsújtotta fából faragták!) dönti ki, dönti magára.

S mégis, az olvasó a másik Nobel-díjas amerikai író, Hemingway hangját hallja: Az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem. Itt ezzel telítődünk. Az olvasót légsúly-veszély fenyegeti. Fulladásos tünetek nélkül nem lehet ekkora könyvet egy szuszra olvasni. Szerencsére a szerkesztők gondoskodtak szellőztetőnyílásról, Orbán János Dénes *Vezesd még egyszer...* humoreszkje olyan, mint fülledt teremben a léghuzat. A székely viccek prototípusát kerekíti hullámmzó eseménysorrá: Amikor a székely ember fölment Pestre... Igazi értéke a nyelvi anyag: tájszavak, szófordulatok, csavarintások, mondatkificamítások halmaza az írás, OJD telitalálata.

További fejtisztítót a történelem nyújt. Ha a múltba burkolózik egy jó író, az megszólal, mint Mikszáth Kálmán „beszélő köntöse”. Keményfi Gábor pompás tálalásban hozza a híres-hírhedt jelenetet, II. Szulejmán szultán holtan „nézi végig” 1566-ban Szigetvár elestét (*Meg kellett történnie*), Czákó Gábor ragyogó környezetrajzzal szegődik bujdosó királyunk, Salamon nyomába (*Salamon Várkonyban*), Ircsik Vilmos nagy reneszánsz költőnk, Balassi Bálint asszonyokat hajkurászó tetteiről szerkeszt imaginárius jegyzőkönyvet (*Jegyzőkönyvön kívül – Novella az Balassi Bálinté*), Bene Zoltán Szolnok elestét írta meg (*Krónikás ének*).

És... És elérkeztünk a fájdalmas döntéshez. Ki kell lépni a szövegtengerből. Újraírni a novellahegyet nem lehet, császármetszéssel lehet csak szabadulni. Akik kimaradtak a kommentálásból, azok is jelen vannak, mert a Hármaskönyv – irodalomkritikus nélkül is – minden szerzőjének nyújtja a babérkoszorút.

A SZÁZAD GONDOLKODÓI

Nemcsak szaktudósok munkáit tartalmazza a kötet, a szerzők közül többen jeles költők, prózaírók. A témakörök az esszé és a tanulmány műfajában megszokottak, hagyományosak: történelem, irodalomtörténet, nyelvészet, politika, közgazdaságtan, emigráció, filozófia, nemzet-haza, nemzetiségi sors, képzőművészet, esztétika, lélektan, zene, eszmetörténet, néprajz, tehát a humán kultúra halmazai. Meredek kapaszkodó az olvasó számára a halmaz minden csúcsa.

Néhány témakör hallatlanul izgalmas! Gyógyíthatatlan idegzsába a magyar történelemben és a közgondolkodásban Gróf Teleki Pál halála. Öngyilkosság vagy gyilkosság történt 1941. április 3-án hajnalban, a Sándor-palota miniszterelnöki lakosztályában? Ezt tárgyalja, elemzi, új adalékokkal egészíti ki Ablonczy Balázs szaktudós (*Teleki Pál halálai*). Ha az olvasó a témán belül akar maradni, ha továbbra is kíváncsi, mi minden esett meg a magyar történelem bugyraiban, ajánlható ifj. Bertényi Iván munkája (*A gyűlölt Tisza István*), továbbá Hermann Róbert eszme-futtatása legnagyobb szabadságharcunkról (*1848–49 távlatai*), vagy a közelmúlt lengyel és magyar történelme két súlyos eseményének összevetése (Kovács István: *Az 1944-es varsói és az 1956-os budapesti felkelés*).

Az természetes, hogy domináns téma az irodalomtörténet, hisz valamilyen mértékig a kiadvány minden szerzője az irodalom közmunkása, summáslegénye. Felsorolni csak néhányat lehet: Alföldy Jenő: *A modern Petőfi*, Bertha Zoltán: *A Nyugattól a Kelet Népeig és Szárszögig*, Görömbei András: *Irodalom és a nemzeti önismeret*, Kenyeres Zoltán: *Radnóti Miklós és a Nyugat*, Papp Endre: *„Rút sybarita ház”*, Pomogáts Béla: *Az erdélyi gondolat az ezredfordulón*, Salamon Konrád: *Szabó Dezső és hatása*, Sípos Lajos: *Babits és Zrínyi*, Vasy Géza: *Illyés Gyula az ezredfordulón*, stb., stb... A felsorolás védelmében annyi elmondható, hogy az lehetőséget ad az olvasónak, választhat érdeklődése, ízlése szerint. De a mélyfúrás ez esetben sem maradhat el. Választani kell egy olyan szerzőt, akinek esszéjéből a magyar kultúra legtöbb rétege fölfejtethető, amelyben úgy keveredik a szépirodalom a szakirodalommal, mint májusi zápor a páradús levegővel, a földpárával, szivárvánnyal.

Ambrus Lajos munkáira jellemző ez a sokrétűség. Itt között írásának címe: *A táj, ahol élek*. „Ha messziről rápillantok – írja a kedves földről, a Dunántúlról –, ha nem is teljes kozmikus ritmusharmóniákat látok, de síkságok, halom- és dombvidékek poétikus váltakozásai színterének észlelem...” Az idézett rész a szépírói, a költői stílus minden jegyét hordozza: a „kozmosz ritmusharmónia” és a „dombvidékek poétikus váltakozásai” szövegek magasabb régióba emelik az olvasót, társai leszünk a szerzőnek, úgy követjük őt, hogy bennünk, a tudat régióiban is létrejön egy szép szöveg, néma esszé, s ez a szépirodalom titka, a duplum, a másodpéldány.

Követjük Ambrust a földtörténeti korokba, a folyóvölgyek kialakulásának idejébe, látjuk népek hullámzását, a keltákat, a rómaiakat, a gótokat, a longobárdokat, hunokat, avarokat, németeket... Látjuk az ember és a táj kölcsönhatását, az örökmozgó kéz nyomot hagy a lankákon, lapályokon, réteken, búzatáblák, gyümölcsösök, szőlőparcellák keletkeznek, ezerszínű virágokra tapad a szem, magával ragad az eufória, s mi is mondjuk a szerzővel az igék nélküli, tömör mondatokat: „Víg zöld tónusok. Várromok, fasorok, ködök, fények, az égbolt ismerős csillagai. A természet sokféle intimitásai.” Ismét egy kulcsszó: „intimitás”. Ez jellemzi Kemenesalját, a Hegyhátat, az Őrséget, Göcsejt, Dunazugot, szemérmesen elbújtak a falvak a világ előtt, de éppen ebben a rejtőzködésben – itt Hamvas Bélát idézi – nyílnak ki a géniusz szirmai.

Ezzel megérkeztünk Ambrus Lajos bálványához, Berzsényi Dánielhez, az ő imaginárius szobrát kell körbejárni, látjuk a daliát, aki híres volt testi erejéről, de szelleme a népmesék óriásaihoz hasonlít, így épült be a nemzeti karakterbe Torontótól Gyergyószentmiklósig, mindenhol, ahol magyarok élnek. Tőle tanulunk hazafiságot. Szeretni ezt a nációt csak úgy lehet, ha ismerjük Berzsényit. És becsülni is csak úgy, ha a vidék másik nagy szülöttének, Széchenyi István gróf maradékának tudjuk, tartjuk magunkat.

Így szövi színes szöveget Ambrus Lajos, behozza a folklórt, a regöséneket, szembesíti a falut a várossal, Kosztolányi Dezsőbe karol (*A nagy nyugatos is írt erről a szép tájról!*), s a két gondolat, a két törekvés, a népi és urbánus szív, lélek, gondolat csodálatosan megfér egymás mellett, sőt, együtt a kettő izmosítja a nemzeti karaktert.

Ritmuszérékünk pendül nagyot, gyönyörűen tagolja Ambrus a szöveget az esszé címének ismétlésével: „A táj, ahol élek”; mintha eposzt írna, mintha a *Kalevalát* olvasnánk, szakaszokra, érzelmi, gondolati egységekre osztja az ismétlés a szöveget.

Nincs túlzás abban, hogy *A táj, ahol élek* esszéiből kimutatható az óriásira méretezett kötet minden formai, tartalmi jegye, értéke, témaköre. Most már csak edzett, képzett, szorgalmas, kitartó olvasóra van szükség, hogy beinduljon a kulturált ember legszebb dialógusa az alkotó és a fogyasztó között.

•

A szerkesztők a fülszövegben a Feszty-körképet emlegetik, s valóban, a vers-zuhatag, a novellahalmaz, a tanulmány- és esszéhegyvonulat asszociál a híres festmény motívumaival: kacagányos, cifra vezérek, igát húzó barmok, lobogó zászlók, izzó hazafiság, győzelemmámor, de pusztulás is. Tört táj, holttestek... Ez a magyar sors, ez a magyar haza, ez a történelem, s nincsenek hitelesebb tanúk, mint a költők, szépírók, tudósok.

A verseket Zsille Gábor gondozta, szerkesztette, a novellákat Bíró Gergely, a tanulmányokat és esszéket Mórocz Gábor. Hatalmas munkát végeztek, megrajzolták az újkori, mai magyar irodalom körképét. Fizetségük nagysága az olvasók számától függ. (*Magyar Napló-Fókusz Egyesület, 2017*)

BENCE ERIKA

Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva. Második könyv

zEtna – Basilicus, Zenta, 2017

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

Beteljesíti a 2009-ben megjelent első könyv – alcíme révén is nyomatékosított – ígérését, miszerint a versek, átköltések és másolatok révén újraírt, általunk virtuálisnak nevezett vajdasági magyar irodalomtörténetnek lesz második és további kötete. A *Halott vajdaságiakat olvasva* második könyve azonban jelentős elmozdulásokat is mutat ahhoz a hagyományhoz, elsősorban a Bori-iskola által képviselt, kanonizált irodalomtörténethez képest, amelyre az első könyv ráíródott. Hozzávetőlegesen követi ugyan *A jugoszláviai magyar irodalom [rövid] története [Az irodalom élete]* címeken napvilágot látott szintézis, illetve a Gerold László jegyezte *Jugoszláviai/Vajdasági magyar irodalmi lexikon* (2001, 2016) alakulástörténeti koncepcióját, ugyanakkor az irodalomról szóló gondolkodást kultúratörténeti elképzelések felé tágítja, amikor „vajdaságiakat” olvasva beemeli a versfolyamba a Moholy-Nagy László, Danilo Kiš, Slavko Matković, Keszég Károly, Judita Šalgo vagy a Penavin Olga opusáról írottakat.

A „halott vajdaságiak” olvasása mint poétikai eljárás messze túlmutat elsődleges jelentésén, miszerint lezárt [magyar] irodalmi opusok újraolvasásáról és verses újraírásokról (átköltésükről és másolatukról) van szó. A második könyvben nem kizárólagosan (szép)irodalmi életművek alkotják a líriko-epikai érdeklődés tárgyát, miáltal magát a vállalt hagyományt is felülírja. Ilyen értelemben a második könyv átfogó értelemben is palimpszeszt, *A vajdasági magyar irodalom történetének* törlése és újraalkotása, ugyanakkor az első koncepcionális újragondolása. A kulturális értelemben vett tér és gondolkodás kitágítását pedig a nyelvviségüket tekintve nem magyar írói életművek beágyazása mutatja.

A vajdasági magyar irodalom kanonizált történetének egyik legneuralgikusabb pontja az 1918-as kezdetről, illetve a magányos nagyság, Szenteleky Kornél („Vajdaság Kazinczyja”) teremtette irodalmi kurzusról szóló elképzelés. A *Halott vajdaságiakat olvasva* mindkét kötete – a maga áttételes, azaz poétizált módján – reflektál a kérdés-

re. Az első könyv címadó, a „Szenteleky-gondolatot” tematizáló költeményben, amelynek lírai beszélője a költészet mindenkori válságának helyzetéből („Szarnak a versre, válságban a líra. / Végigvonult rajtunk a század / összes raja és aleggysége.”) tekint vissza az évszázados nagytörténetre, sorra meg-, illetve felidézi az alakulásfolyamat emblematisztikus alkotóit, helyeit és toposzait: Csáthot, Kosztolányit, Szentelekyt, Csukát, Sziverit, Szabadkát és Szivácot, Duna menti Hollywoodot, port, sarat, barázdát, fekete majálist, vicinálist és halálvonatot. Csáth és Kosztolányi beemelésével (éppúgy, mint a második kötetben Herczeg Ferenc bevonásával), az „újraolvasás poétikájával” bont le merevvé vált kanonikus határokat, hiszen a *Jugoszláviai/Vajdasági magyar irodalmi lexikon* egyik kiadása sem tartja a vajdaságinak nevezett kisebb-ségi irodalmi reprezentáció szerves részének a Csáth-, a Kosztolányi- és a Herczeg-opust sem, míg a Bori-féle irodalomtörténet ezeket az „előtörténetbe” sorolja. Hogy a Fenyvesi-versciklus nem elsősorban ezekre a diskurzusokra, hanem egy tágabb, kultúratörténeti hagyományra épül, az első kötet központi metaforájává emelt „sár”-képzet és a könyvnek a Renaissance folyóirat beköszöntőjéből vett, ugyanezt a metaforát variáló mottója hívja fel a figyelmet. A „sár” mint a vajdasági magyar irodalom egyik leghatásosabb önreflexiója ugyanis – egyébként a vajdasági magyar irodalom atyja („nagyapánk” – Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című regényében, 1985), Szenteleky Kornél által elmarasztalt – Papp Dániel novellisztikájából, a „Bácska-Tündérlak–Magyarhon”-asszociációból kelt életre.

A második könyvben nincs mottó és nyitó vers sem, viszont a kötetkezdő palimpszeszt a Szenteleky-opus újraolvasását jelenti, amelynek beszédmódja nagyon erőteljesen kötődik az első kötet hitvallásversének lírai attitűdjéhez és poétikájához; a lírai beszélő mintegy megvalósítja, hangot ad annak a „programnak”, amely a *Halott vajdaságiakat olvasva* című költeményben nyer kifejezést. Miként az ars poetica, a ciklus sem csak újabb Szenteleky-

vers a vajdasági irodalmi diskurzusból, hanem egy fontos és jól kivehető hagyományba (pl. *Wilhelm-dalok, árvacsáth*) illeszkedő, jelentős költői teljesítmény. A *Halott vajdaságiakat olvasva* – legalábbis e sorok írójának értékelése szerint, s legyen bár túlzás! – a *Mi volt kérded a legszebb Dániában* (Tolnai Ottó), sőt a *Kormányeltörésben* (Domonkos István) szomszédságában foglal helyet ama virtuális versfolyamban. Egyéni olvasói tájékozódás és szubjektív élményrögzítések határozzák meg persze, hogy hova helyezünk egy-egy költeményt a magyar irodalom alakulástörténetében; nyilván a forma és beszédmód (ha egyáltalán le szabad írni ilyen régies fogalmakat egy könyvismertetőben!) az, ami Szilágyi Domokos *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* versét is eszünkbe juttatja.

Az első könyvből – a sokat emlegetett programversen kívül – a Dettre-, a Herceg- és a Juhász-verset emelhetjük ki mint különösen megkapó, megrendítő vagy megszólító költeményeket, míg a második könyv legjelentősebb palimpszesztjeinek (a Szenteleky-újrairás mellett) a Szirmai- és a Fekete-opusra ráíródó (próza)verstermést tartom. Lehet, hogy az sem véletlen, hogy a Fenyvesi-féle versdiskurzus kiemelkedő teljesítményei, azaz a megszólításnak/megszólítottágnak ezek az intenzív változatai épp az adott opusokhoz kötődnek, hiszen ők a mai értelemben vett vajdasági magyar irodalom „alapítói”, iskola- és műfajteremtő alkotói, akik más szempontból mégis outsiders (miként az első könyvről szóló kritikámban neveztem őket): magányos teremtők egy kulturálisan „rideg” világban – gondoljunk Szenteleky Kornél *Bácskai éjjel* című, a Fenyvesi-versekben is „továbbbíródó” költeményére: „Bácskai éjjel az Olimposz alatt” (*Halott vajdaságiakat olvasva*); „[...] errefelé, / a műkedvelők vidéki virágoskertjében / is teremget irodalom, még nem untunk rá / a megnevezhetetlen sötét anyagra, / s megtoldjuk a végtelen látomások sorát, / újabb pillangókkal, tiszavirágokkal” (*Szenteleky Kornél*).

Különösen eksztatikus élmény az idős Szirmai Károly magányát, az esztétikum fontosságáért folytatott s az aktuális ideológiák világában perifériára vetett küzdelmét megjelenítő versciklus. Feszültségét az író/szerkesztő képviselte magasabb rendű etikai világ és a dehonesztáló valóság ellentmondásának megragadása teremti meg. „A kockás, nagy fü-

zetben / esztendők óta / vonat vesztegel. / Nincs, aki beindítsa, / néha megkondul / egy fáradt, / meggyötört harangszó. / A rozsdamarta pusztában / még messzi a tél, / minden csendes. / A kockás nagy füzetben. / A messzeség muzsikál, / halak surrannak némán, és / olykor a homályban / feldereng egy kis költészet.” (Mint Orbán Ottó versében látjuk Berzsenyit: „[...] még nincsenben telnek a férfiévek / az idő tó melyben hiába csapkod / az üstökös nyomor csóvája / csak az eszme rázza az oszlopot...”)

A *Halott vajdaságiakat olvasva* első könyvének kritikai recepciója felvetett egy olyan gondolatot, miszerint a lírai beszélő értékítéletet is mond azaz, hogy mennyi figyelmet, milyen hosszú verset, ciklust szentel valamely életműnek. Ezt a véleményt akkor is, most is elutasítom, hiszen a terjedelmi kritériumot felülírja a költemények esztétikai kifejezőereje, gondoljunk csak a Dettre János öngyilkosságát tematizáló, meglehetősen rövid, de annál hatásosabb versre az első kötetből vagy pedig a másodikban a Fekete Lajost megszólaltató versbeszéd remekbe szabott képi telítettségére. Mi több, a (verses) irodalomtörténet (olvasónapló) írásának, létrehozásának alapelve is felismerhető törekvésében, amikor (mint egy objektív szintézis) szamba vesz, (újra)értelmez, olvas – nagy jelentőségű és kismestereket, sőt műkedvelőket is –, miközben nem a kihagyásról, a szelektálásról, s kevésbé az értékminősítésről, mint inkább a megőrzésről és az újraalkotásról szól ez a líra, pontosabban liriko-epika, hiszen az egymást követő ciklusok, versek jelölése és elrendezettsége mögött, a lírai versbeszédén túl felismerhető egyfajta epikai szál, a történet (a vajdasági magyar irodalom alakulástörténetének) „elbeszélése”.

Sokféle megjelölés eszünkbe juthat, ha szükségét érezzük annak, hogy a képzőművészet kifejezőeszközeit is felhasználó (az egyes ciklusok, különálló fejezetek címlapjain a költő saját rajzai szerepelnek, míg a fedőlapokon ismert vajdasági művészek, Hangya András és B. Szabó György alkotásai) könyv műfaját – azon túl, hogy „verseskötet” – pontosítani szeretnénk. Verses olvasónapló, „olvasmányregény”. Az első könyvről néhány évvel ezelőtt *Virtuális irodalomtörténet* címmel értekeztem. Ezt a címet adtam később a jelzett dolgozatot is magában foglaló, 2015-ben megjelent tanulmánykötetnek is.

J. MERZA GYULA

Doboss Gyula: A Merza-unoka

Magyar Napló, 2017

DOBOSZ GYULA (1945) Budapest

Legelőbb is elnézést kérek az olvasótól, hogy ezzel a családnévvel, ráadásul műkedvelő irodalmárként tollat – hol van már az a toll?! – ragadtam. Doboss regényhőseinek, a Merzáknak csak névrokona vagyok, a szerzőt nincs szerencsém ismerni, nem tagadom, persze, az örmény–magyar eredetet s az ebből következő fokozott érdeklődésem.

Hiába a százéves regényelméletek, úgy látszik, újra és újra meg kell védeni az antilineáris, kihagyásos elbeszélések létjogosultságát, illetve bizonygatni kell, hogy más aspektusa is van egy epikus műnek, mint a cselekmény. Hiába mondja Forster, hogy a történethez csak memória kell, de a cselekményhez fantázia is – mármint az olvasónak. Tehát meg kell érezni és érteni, hogy a történetből a komponálás révén hogyan válik cselekmény. Hiába mondja Gide *A pénzhamisítókban*: őt ugyan érdekli a valóság, de zavarja. És hiába Henry James, hiába Nabokov vagy Ihab Hassan fél évszázados *Finnegans Wake*-elemzése: a mű „az elit művészet és populáris kultúra tendenciáit végső határokig feszíti”. Mintha mindig mindent előlről kellene kezdenünk, mint egy egyetemi szemináriumon a keveset olvasott elsőéveseknek. A vicc az, hogy művelt és érzékeny kritikusok is hajlamosak beleesni abba a hibába, hogy olyasmit kérnek számon egy regényen, amit az saját természetéből adódóan nem ígér, nem akar megvalósítani. (Ismerik a teóriát, de nem alkalmazzák a szövegre.) *A Merza-unoka* felületen ránézésre spontánnak, sőt szedett-vedettnek tűnik. Valójában igen rafinált a kompozíciója, de átlátásához türelem és jóindulat kell. Nem véletlenül írta Tarján Tamás némi éllel még *A Merza-napló*ról, hogy az író „alaposan érti és variálja a prózaszakma fogásait”, ezeknek „minden hájával meg van kenedve”.

A mű legszokatlanabb fogása kétségtelenül a Tandoriról szóló esszé beszerkesztése. Valójában itt értjük meg, hogy milyen megoldások rokon-szenvesek, esetleg követendők a szerző számára. Nyilvánvalóan abszolúte nem ambíciója, hogy egy hagyományos értelemben vett folyamatos és a biológiai időnek is megfelelő történetet beszéljen el. A fejezetek egyébként könnyedén természeti egymásutániségbe rendezhetők. Most a kompozíciós menetből kihüvelyezzük a biológiai sorrendet: A je-

lenben középkorú unoka olvassa szibériai hadifogoly nagyapja ágendáját, majd elénk teszi a saját régi naplóját, amelyet ugyanannyi idős korában vezetett, mint amennyi idős volt az ifjú karpaszományos „pleni” a nikolszk-usszurijszki táborban. A feljegyzések ideje 1916, illetve 1956. Húsz év előtt az unoka, szökésben lévő forradalmár, a határon megismerkedik élete nagy szerelmével, de egy önvédelemből elkövetett gyilkosság miatt most már végképp nincs maradása. Strasbourgban – közismert emigránsállomás – azzal az orosz származású egyetemista lánnyal találkozik, akiről egy kicsempészett levelében a nagyapa írt neki. Külföldi életükről keveset tudunk, bár itt is törődik a krónikás az életrajzi kapcsolatokkal, dátumokkal, hitelességekkel. Összeházasodnak, gyermekük születik, elválnak, és a Zsülnek nevezett fiatalember körülbelül negyvenéves korában visszatér Budapestre.

Itt az újrakezdő néha keserves, mindenesetre hányatott, nehezen induló életét, egzisztenciateremtését követhetjük. Egy szerkesztőségben, majd az egyetemen dolgozik, csavarog, futó kapcsolatokba bonyolódik, viszonya lesz egy gyanús és félelmetesen narcisztikus nővel, ez az első fejezete a regénynek: *A szörny*. Minden epizód külön műfajt és adekvát beszédmódot képvisel. Van itt napló, filmnovella, vallomás, „feljegyzések egy fiók aljáról”, életrajzi elbeszélések, telefonbeszélgetések, emlékezések.

A könyvnek két tartalmi centruma van. Az egyik a már említett *Tandori light* (alcíme *Zsül eszmefuttatása*), ebben a narrátor a *módszerét* értelmezi. A másik egy interjú, melyet pszichológus kolléganőjének ad, és itt a linearitást kedvelő olvasónak siet segítségére, kitöltvén a hézagokat: ez pedig a *történet*. A negyven év körüli férfi rátalál ifjúkori szerelmére, Nelli-Anellire, majd ismét eltávolodnak egymástól, Anelli férjezett, gyermeke van. Utóbb megint találkoznak, de ez a kapcsolat nyilvánvalóan perspektívátlan (*XI. Anelli felbukkan*). A két lírai fejezet a regény végén, a *Papa reggelije* és *A piros görög* családi emlékeket idéz fel az anyyira fontos nagyapáról és a már nem fiatal férfi kamasz lányával tett közös tengerparti nyaralásukról. A narratív megismerés helyett ezekben az atmoszféra uralkodik.

Kemsei István érzékeny és szakszerű kritikájában mint az egyik első dekonstrukciós regényt üdvözlő *A Merza-unokát*, magyarázva is a fogalmat – és felhívja a figyelmet a regény posztmodern jellegei mellett vagy az azon belül megfigyelhető érzelmekre, melyeket a hiány involvál, valami, ami nem teljedik be sem az intellektuális ambíciók terén, sem a szerelemben, sem a családi életben. Azt írja Kemsei, hogy a különféle nőfigurák egyre-másra Anellinek neveztetnek, érzékeltetve eme szerelmek fiktív vagy illuzórikus vagy reménytelen voltát. Arra még ő sem figyel fel, hogy a *Közös utak* filmnovellának női hősét, az archetípust is, Nellinek hívják, ez a Marcel Carnè-film nyomán parafrázálta mese az igazi nagy találkozás elképzelése. A később előjövő nőalakok mint Anellik nyilvánvalóan akkor is szimbolikusak, ha számos valóságmozzanat teszi őket hitelessé. (Megjegyzem, Udvardy Zoltán is arról ír recenziójában, hogy Doboss „a kiüresedő [...] művek időszakában valós emberi érzelmekkel tölti be a történetmesélés hiányát”). És itt értünk el a regény egy fontos vonatkozásához, hogy tudniillik részint eleget tesz a folyamatos sztorit elváró olvasó igényének, másrészt esze ágában sincs teljesen komolyan venni azt, hogy az események ok-okozati láncot alkotnak, nagy társadalmi és etikai kérdésekre adva végső választ.

Azt mondja az író-narrátor főhős: „igyekszem elbeszélni egy történetet, nem úgy, ahogyan megesezt, hanem ahogyan most el tudom képzelni”. Az internetről és fülszövegről megismerhető szerzői biográfiával részben egyező részletek és a fiktívnek tűnő esetek váltakoznak egymással, kellőképpen zavarba hozva az olvasót. A cselekményszálak össze vannak kötve, sok minden stimmel, ám máshol szándékos anakronizmusokkal leplezi le önmagát az elbeszélő. E két jelleg örökös billegése hasonlatos ahhoz a benyomásunkhoz, amit az életben is érzékelünk a *van* és a *talán* között. Szó esik ismert emberekről, egy Tom nevű, „borotvaéles eszű” kritikusról, egy Ferdinek becézett idős, híres magyar íróról, egy rádiós személyiségről, vagy szerepel a filmszakember apa és leánya, könnyen megfejtethető családnévükkel. Mindenesetre mintha azt a játékot eszelte volna ki az irodalomtörténész szerző, hogy minden esemény és minden alak már-már valós legyen, például nemegyszer létező neveket használ, de, mondjuk, bírósági szinten egyikről se lehessen bebizonyítani, hogy ott, úgy és az történt, ahogyan első olvasásra hinnők.

Nemcsak a műfajok váltakoznak a love storytól a levélen át a hangjátékig stb., hanem a beszélők is. Máshogy szól Zsül, másként a demenciás nevelő-apa, máshogy Mr. O., a szerkesztő. (Aki járatos a

nyolcvanas évek pesti irodalmi életében, ráismerhet Deák Lászlóra, az Orpheusz Kiadó élesszemű és jóindulatú egykori vezetőjére.) Még az úgynevezett *vágószövegek* is jellegzetesek, álombéliék vagy szociolektusok, esetleg egy-egy pszichológiai típust rajzolnak, mint amilyen a fecsegő, felületes értelmiségi, a karrierista író, a kedvetlen és kiégett tanár, az öntörvényű festőművész, a helyét kereső, tehetséges művészettörténész és így tovább.

A regényegészben két irány szembeszökő. A módszerben és témában egyaránt tetten érhető (pszicho)analízis, másrészt a sommázó *leegyszerűsítés*. A kettő ellentmondását egy-egy szereplő cselekedeteiben és a műben a halmozás – piramis? – mintázata oldja fel. A főszereplő, de mások is, *gyűjtők*. A gyűjtők itt nem boldog emberek. A nagy egész hiányzik, és helyette sok kis tárgyat, sőt élményeket is igyekeznek halmozni. Zsülnek szüksége van újabb és újabb nőismerősökre, mert nem hisz az egyetlenben. Végzetes bizalmatlanságát, szorongását nyilvánvalóan a gyerekkor, a sérült családi viszonyok motiválják. A *gyűjtő* egyébként a könyv egyik lehangulatósabb, magában is megálló ön-életrajzi elbeszélése.

Fontosak az inspiráló eszményképek, amelyekre utalás is történik idézetek vagy nevek formájában. Azé a nagy íróé, aki azt mondta, hogy „Se cselekmény, se fantázia, se megfigyelés. Marad a belső világ...” – Mándy. „A talált tárgyat meg kell tisztítani, a nyelvet maximálisan kihasználva a minimumra kell redukálni” – Tandori. És: végül is „minden megvan”, de ez a minden: semmi – Ottlik. Nem egyedülálló a kortárs irodalomban a dokumentumnak és a fikciónak az a fajta ravasz elegyítése, ami az igényes olvasót szórakoztatja, a felületeset pedig, hát igen, bosszantja. Marianna D. Birnbaum, a Magyarországon is ismert irodalomtörténész új szépirodalmi (!) kötetében szinte lubicol e lehetőségben (*Láthatatlan történetek*). Régebbi példaként említsük Ecót, aki bizony éppúgy művészettörténeti, eszmetörténeti, poétikai stb. tanulmányokat illeszt művébe, ahogyan, mondjuk, Borges is – vagy náluk korábban Szentkuthy Miklós (*Prae*, 1934). Ezek a dolgok rég a levegőben vannak, az sem kirívó, hogy ismert kritikus a szépirodalom kemény fájába vágja a fejszét, ezt tette nálunk Bán Zoltán András például. A dokumentumnak és a legérzékenyebb énközlésnek szétszálazhatatlan összefonódására említsük most Ács Margit vagy Györe Balázs legújabb könyveit (*Párbaj; Amerikai grafit*).

A könyvben a „másodlagos” élmények jelenléte és a kész anyagok felhasználása szembeszökő. Ugyanakkor érdemes fölfigyelni arra, hogy ez a

posztmodern regénytechnikai fogás milyen nagyon is konzervatív értékeket hordoz. Nem véletlenül az első fejezetben, *A szörnyben* a legtöbb a filmes utalás. Itt az elbeszélői tudatot képzelt vagy valóságos gyilkosság nyomasztja. A tény és a hallucináció egymásba játszása egyfelől lélektanilag is hiteles rémnovellát tart, másrészt a szervesen illeszkedő filmidézetek külön vertikális jelentést adnak a résznek, plusz élményt, a felfedezés örömét nyújtva. Ne gondoljunk vájtfülű filmesztéták nehezen hozzáférhető listáiról idecibált alkotásokra. Csekély figyelemmel könnyű észrevenni, hogy mely címekről van szó. Ezek többnyire igényes-populáris mozik – némi muzeális ranggal.

A főszereplő lélektani elbizonytalanodása a fikció és a valóság megkülönböztetésének esztétikai elbizonytalanítását hitelesíti. Kulcs szerepet játszik a részletben a világ filmművészetének talán legtöbbet elemzett alkotása, a *Nagyítás*, amelyben a fotós a fényképfelvételeit lázasan nagyítgatva olyasmit vesz észre, amit a valóságban szabad szemmel nem látott. Emlékszünk a filmre, a figura visszatér a színhelyre, és egy gyilkosság bizonyítékait fedezi föl, majd veszíti el ismét, hogy teljességgel összezavarodjék abban, hogy mit tud, mit vél tudni. *A szörny* chandleri krimi némi horrorisztikus beütéssel. Így indul: „Akkoriban túl váláson, keserveken, hazajöttem a világ túl feléről. Pár hónap múlva találkoztam Nellivel, akivel húsz éve, szinte gyerekként együtt akartunk átszökni a határon. De ezt a véletlen vagy sorsszerű újbóli találkozást bekoszolták a zavaros és baljós események, melyekért csakis magamat okolhattam. Igyekszem megérteni és elbeszélni, hogy mi történt.” (Megint az önanalízis!) A továbbiakban az emigrációból hazatérő író kísérteties albérletéről olvashatunk, a félig üres bérházról, amelynek málló falait graffitik díszítik: „félelmetes méretű pofák, obszécén jelenetek, hatalmasra nagyított nemi szervek” stb. A második bekezdés már *A kampókéz* című horrorfilm díszleteire emlékeztet.

A műben merész, de szerves epizód a Kirk Douglas-féle *Spartacus*-képsor beidézése. Az elbeszélő átéli a halálos gladiátori küzdelmet, amely asszociatív itt a torzult férfi-nő viszony parafrázálása. Az ő-én nézőpontváltásokban ki is mondja, hogy filmként peregnék agyában az események, alélt rémálomban látja a történetet. Egy másik helyen realiztikus, hétköznapi esetben ékelődik filmi utalás, amikor hősünknek a híres újvidéki profesz-

szor, Bori Imre egy kis piros virág-kitűzött ajándékoz, amelynek kapcsán báró Orczy Emma regényéről és a Leslie Howard által alakított *Modern Pimpernel*ről beszélgetnek. A *Nagyítás* az elbizonytalanítás elvére utal, a *Spartacus* a szabadságvágyra, a *Pimpernel* az önfeláldozó hősiességre, egyúttal a rejtélyre, hiszen Pimpernelről senki sem tudja, hogy ő az, aki a terror, a diktatúra körülményei között emberéleteket ment meg. A következő film a szövegösszefüggésben szintén a látszat-valóság, az arc és álarc, az igaz és hazug dilemmájáról szól: egy álomban az elbeszélő a csinos (és itt most idegenvezetői feladatokat ellátó) tanársegédnővel leül kávézni. Idézem: „Közel hajol hozzám, bizalmasan kacsint, elfordul, félrehúzza a haját, a nyakán és arcán ijesztő kék foltok, az egyik seb berepedve, vér szivárog belőle. Mosolyog, visszengedi a tincset. A pincér ránk néz, szemén megvillan a monokli, kövér, testes ember, Lótonnak hívják, és...” Valószínűleg nem kell sokszor megnézni *A vád tanúját* ahhoz, hogy eszünkbe jusson Marlene Dietrich és Charles Laughton briliáns alakítása.

Az utolsó bekezdésben álom, egy színhelyleírás és az otthoni felébredés előtti látomás elegyedik, hogy a feszültség fenntartásával a megoldást a további részekről vár-

hassa az olvasó. „Egy béna embert lelöknek a tengerparti szirtek közé a magas hegytetőről, rémesen, hangtalanul pattog a teste a kiálló kövekről, mint valami gumilabda. Valami zúg, morajlik, lehet, hogy csak a fejemben lüktet a vér. Női sírást, nyöszörgést hallok, otthon vagyok az ágyamban, s...” *A Tű a szénakazalban* című kémfilm hősnője hűtlenségével nyomorék férje halálát okozza.

A *szörny* utáni második fejezet „eredeti dokumentum” a nagyapa hadifogolynaplójából. Hogy mennyiben eredeti és mennyiben művi, annak megállapításához alapos vizsgálatra lenne szükség, valószínűleg a kettő keveredik. A harmadik fejezet az Unoka noteszából vett idézetekkel egyértelműen talált anyagnak tűnik. A negyedik fejezet a *Közös utak*, alcím: *Filmnovella, Hommage à Marcel Carné*. Marcel Carné a modern francia film egyik megteremtője, történetében egy ködös téli éjszakán Le Havre kikötőjében összeismerkedik a szökött katona és egy kiszolgáltatott, talán prostitúcióra kényszerített gyönyörű lány, Nelly. Michèle Morgan és Jean Gabin játsszák a főszerepeket. A Doboss-féle megoldásra nyelvi szinten is jellemző, ahogy az eredeti *Ködös utak* címből egyetlen betű megváltoztatásával *Közös*

utak lesz. A filmben ismét a szabadságvágy és a hűség dilemmája vibrál. Többszörös értelemben is. A francia eredeti katona hőse békére vágyik, otthonra, szabadságra és nem a háborúra. Mindeközben egy gyilkosságba keveredik, szökni készül, s emiatt el kell hagynia két napja megismert szerelmét. A film drámai erővel mutatja meg a fiatalok érzelmeinek konfliktusát a történelemmel, a háborúval. A mi történetünkben a történelem és a személyes érzelmek oly módon ütköznek össze, hogy egy 1956-os katona menekül át a határon, útközben találkozik az ő Nellijével (sic!). Az utak többszörösen is *közösek*. Érthetjük úgy is, hogy közös a film és az elbeszélés útja, közös a szerelmeseké, közös a forradalmároké, egy vagy több generációé. Nem szeretnénk az olvasót legkevésbé sem elriasztani ettől az olvasmányos novellától, mellesleg említjük inkább csak, hogy némi figyelmet érdemel az, ahogy a tükrözött film főszereplői franciásan, az elbeszéléséi fonetikusán írnak: Nelly–Nelli, Jules–Zsül. Zsült francia szakos egyetemi hallgatóként hívják be katonának, így került a határra, és lett belőle „disszidens”.

A szerző az eredeti filmben magyar ötvenhatos történetet illeszt, (egy dobozos szerkezetben) nagy olvasmányélményéről beszélteti a fiút. Zsül: „Erről a tengerszerű tájról egy régi kedves regényem jut eszembe. Gróf Sándor Mátyás szabadságharcost Torontálék elárulják, szökni próbál...” És a másik jelenet: egy rejtélyes asszony a már Anterkirt doktor-

nak nevezett Sándor Mátyást beteg kisfiához hívja. A koronás névjegykártyán „egy drága női név” olvasható. Idézem: „A matróz sosem látta ilyen felindultnak a doktort, aki orvosi táskájába bepakol gyorsan valamilyen fiolát, kurtán odaveti katonájának, hogy vezesse. A következő jelenet: Antekirt kezét csókol az elegáns asszonynak, és megnyugtatja, hogy a kisgyerek pár óra múlva egészségesen fog fölbredni. A hölgy szemében könny, megköszöni a doktor szívességét, az pedig hűvös eleganciával...” Itt talán egy kicsit bejátszik a gróf Monte Christo-történet is, mindenesetre Nelli érti és „gyönyörűnek” találja.

A borítón színes lányfej pár vonallal, gyakorlott kéz műve. Talán az ideál és a csábító egy személyben – a regény Anellije és Ráhele egyszerre. Vonzó és veszélyes a leányzó. De ki rajzolta? Az író? Nincs feltüntetve. A borítót Bányay *Annya* tervezte. Gondolom, inkább *Anna*. A belíven néhány szisszentő egybe-különírás és egyéb hiba. A szerző nyilván boldog, hogy a szokásos kálvária végén kész könyvet lát. Kár, hogy a kötelező, hosszadalmas tiltolizást követő könyvheti kapkodásban mindig becsúsznak kis kellemetlenségek, még az ilyen igényes kiadónál is: bár van felelős szerkesztő, korrektúra, kötetgondozó, tervező stb. – tehát szakértő csapat készít(het) kellemes tomosokat.

De még mindig nem tudom, miért kell kötőjellel írni a Merza unokát.

HAKLIK NORBERT

Mécs Anna: Gyerekzár

Scolar, 2017

HAKLIK NORBERT (1976) Brünn (Csehország)

Jó mostanság Közép-Európában férfi olvasónak lenni. Közép-Európa nőírói miatt az.

Ugyanis Varsótól Pozsonyon át Budapestig mintha valóságos új hulláma támadt volna a női prózának – tévedés ne essék: e definíció használatát a legkevésbé sem valamiféle lekezeleő szexizmus motiválja, hanem annak a ténynek az elismerése, hogy vannak olyan témák, valamint olyan szövegerősségek, amelyek jellemzően írónők munkáiban érhetőek tetten, köszönhetően annak, hogy esetükben a női individuum szűrőjén keresztül desztillálódott irodalommal a valóság. A női tapasztalatok prizmáján át láttatott világ pedig empátiától és egyéni tapasztalatoktól függően le-

het több-kevesebb mértékig ismerős a férfi olvasó számára, de teljes egészében otthonos, belakott terep aligha. Éppen emiatt tud roppant izgalmas olvasmányélményt nyújtani egy-egy olyan mű, amely női érzékenységgel közelít például korunk szociális egyenlőtlenségeinek témájához – lásd Herczeg Szonja vagy a lengyel Sylwia Chutnik munkáit –, vagy az optimizmustól a mélysőtét fatalizmusig terjedő skálán mutat be jellegzetesen női sorsokat – a spektrum legsötétebb árnyalatát itt talán a szlovák Ivana Dobravová képviseli, míg a derűlátóbb túloldalt a szintén szlovák Uršula Kovalyk és az orosz Ljudmila Ulickaja életigenlése világítja be. Aztán olyanra is akad példa, amikor a

nemzeti-kulturális identitás mélységeibe ereszkedik alá egy-egy szerző, a szintén jellegzetesen női integráló szerep nézőpontjából láttatva olyan kérdéseket, amelyeket a 20. század végéig mintha teljes egészében kisajátított volna a territórium védelmének ösztönétől hajtott férfilátásmód – ide kívánczik az, ahogyan Veronika Šikulová megteremtette a szlovák–magyar együttélés 21. századi irodalmát, vagy ahogyan a Németországban élő, orosz anyanyelvű ukrán Katya Petrovszkaja rekonstruál családjá történetfoszlányaiból egy Közép-Európa teljes egészén átívelő zsidó mikrokozmoszt.

Mécs Anna *Gyerekzár* című bemutatkozó novelláskötete mintha a kortárs nőirodalom térképévé összeáll eme tájegységek mindegyikére eljutna, némely területet csak érintve, másokat alaposabban bejárva, leginkább az olykor könnyedén feloldható, máskor viszont élettragédiává súlyosbodó konfliktusokra és kapcsolat-diszfunkciókra koncentráva az utazás során.

A kötetnyitó *A zongora* című írás szokványos gyermekkori traumánovella is lehetne, azonban a szerző elég bátor ahhoz, hogy az alig háromoldalas szövegben ide-oda cikázzon két idősíki között, amilyen közös jegyzőkönyvben számolva be egy, a címadó hangszerhez köthető traumáról, valamint annak évekkal később bekövetkezett folytatásáról, amely az előbbi epizód feldolgozását volt hivatott elősegíteni, de végül csak újabb változatában megismételte azt. A *Te magasságos* egy nyári családi fényképezkedés jelenetébe sűríti bele azt az alapproblémát, amelyre korunk magyar társadalmának minden patológiája visszavezethető: azt ugyanis, hogy a Trianon- és a holokauszttrauma az önmeghatározás sarokköveiként funkcionálnak, és ezek alapján egymást kizáró, párhuzamos identitásnarratívák alakultak ki. A kötet harmadik novellája, a *Lili* ismét más merítéssel dolgozik: elbeszélője a kislánya életét fenyegető balesetveszélyes helyzet pár másodpercéről szóló beszámolóba sűríti bele saját édesanyja elvesztésének krónikáját. Az inga a következő szövegben ismét visszalendül a magántermészetű megrázkódtatások oldaláról a társadalmi traumák térfelére: az *Évforduló* egy vacsorajelenetben nyit ablakot egy mérgező párkapcsolatra, amelyben mintha a főváros–vidék ellentét vetne árnyékot a magánszféra területére. Ez a novella újabb példa arra, ahogyan a szerzőnő hajlamos korunk magyar társadalmának zavarait magánéleti konfliktusok jéghegycúcsa által érzékeltetni – ám

egyúttal a Mécs-féle írásmódban rejlő egyik lehetséges buktatót is szépen szemlélteti: azt ugyanis, hogy a sűrítésnek is van határa, és ha egy mindössze pár oldalas novellában próbál összetett társadalmi problémákat felvillantani a szerző, az magában hordja a túlegyszerűsítés, következesképp a didaktikuság kockázatát. Ezt a rizikót alkalmasint a humor semlegesítheti, mint azt a *Banach, Tarski meg én* családörténete példázza, amely a balos–jobbos

megosztottságot szemléltető epizódokat groteszkbe hajló jelenetekkel váltakoztatja, elkerülve a példázatosság veszélyét.

Ám még mielőtt az olvasó levonná a téves következtetést, miszerint Mécs Anna bemutatkozó kötete a magán-, illetve társadalmi traumákra fókuszáló novellák váltakozásának sormintáját követi, a szerző anektál egy újabb prózaterületet: a privátszféra határain belül játszódó horror birodalmát, amelynek a kortárs prózában a szlovák Jaroslav Rumplítól és Ondrej Štefániktól a skót Iain Banksig oly sok remek művelője akad. Ahogyan a *Boldog új évet, Manyi néni* zárójelenetében orvostanonc fia kimeríti a frissen elhunyt asszony holttestéből a tumorokat, az Mécs szenttelen, pontos leírásának köszönhetően okkal érdemelne meg a tizenhét éves karikat. Igaz, éppen ez a tárgyilagos ábrázolásmód szavatolja azt is, hogy a *Párizs szélén van egy pince* sikerrel beszéljen arról, hogyan próbál egy fiatal felnőtt lány egészen a francia fővárosig menekülni nagybeteg apjának haldoklása előtt: Mécs elbeszélésében az autót mikrorealista jelenetei közé tolokodnak be családi tragédia képei, így a narráció tökéletesen leképezi azt, ahogyan a traumatizált egyén a jelenlőség legtriviálisabb elemeire koncentráva igyekszik elterelni figyelmét a traumatizáló élményről.

De ne vegyük lajstromba az első Mécs Anna-kötetben szereplő mind a huszonnégy novellát: az eddigiekben felidézett példák is alkalmasak arra, hogy szemléltessék e prózavilág főbb jellegzetességeit és szabályszerűségeit, továbbfejlődésének lehetséges irányait és esetleges buktatóit. A Mécs-próza eszerint női főszereplőket vonultat fel, előszeretettel foglalkozik a leánygyermek és az apa, valamint a nő és a férfitárs viszonyával, és mindezt a tudatfolyam-technika eszközével teszi, könnyed dinamizmussal ingázva a naturalista aprólékossággal ábrázolt elbeszélői jelen és az emlékképek, múltbéli epizódok között, legsikerültebb pillanataiban tökéletesen érzékeltetve az ezek között fennálló ok-okozati viszonyt.

Ami pedig az esetleges buktatókat, illetve a továbbfejlődés lehetőségeit illeti, ezek nagyon is összefüggenek. A Mécs-kötet ugyanis leginkább azokkal a novellákkal teremt okot bíráló észrevételekre, amelyekben a korunkra jellemző társadalmi megosztottságot próbálja szemléltetni egy-egy olyan történeten keresztül, amely túlságosan epizodikus és poentírozott ahhoz, hogy elbíra ezt a terhet. Pedig a világ viszonyait párhuzamos történelmi narratívák mentén túlegyszerűsítő gondolkodás alkalmatlanságát az egyszerűsítés eszközével leleplezni kudarcra ítélt kísérlet – ehhez éppen a sematikus látásmód és a valóság összetettsége közötti feszültség megragadása lehetne a megfelelő eszköz. A jó hír viszont az, hogy már a *Gyerekszár* szövegei is egyértelművé teszik: Mécs Anna írásmódjában és a magával hozott élményanyagban nagyon is benne rejlik egy majdani erős, belemenős, mélyre ásó identitáspróza lehetősége. Példaként az *Oszlop a földben* második bekezdése kívánczik ide: „Ez a vallási és származási do-

log egy baromság. Legalábbis nem úgy van, ahogy mindenki gondolja, hogy a származás a véredben, a vallás meg választott. Én származásomat tekintve katolikus vagyok, az zsiher. Minden apai felmenőm buzgó katolikus volt, szinte a plébánián nőttem fel, és habár sose éreztem, hogy igazán oda tartoznék, mégis ők lettek a családom. Előtte néha vágytam rá, bárcsak zsidó lennék, annak van valami íze, valami tragikumja. Zsidónak lenni olyan menőnek tűnt, főleg a kis katolikuskákkal szemben. Holott talán csak annyi volt a különbség, hogy ez utóbbi az enyém volt, ami mindig egy kicsit bűdös.”

E pár sornyi szöveg jéghegycsúcsa alatt ott rejtőzik annyi felfejtendő összefüggés és megélt dilemma, valamint olyan érzékletesen sűríti egyetlen személyes helyzetbe az egymást kizáró identitás-narratívák tragikumát, hogy csábító kísérlet eljátszani a gondolattal: milyen lehetne vajon egy jövőbeni Mécs Anna-regény, amelynek éppen ez volna a kezdő bekezdése.

SZEMES PÉTER

Kerék Imre: Mint eleven ígélet

Kiskun Helikon, 2017

SZEMES PÉTER (1979) Kaposvár

Ahogy utóbbi kötetei, az összegyűjtött verseket közzéreadó *Virágvölgyet* követően megjelent *Dombos út* vagy az *Aranylen*, a hetvenöt év számvetését elvégző *Mint eleven ígélet* is életcsodákkal teljes. Kerék Imre az elmúlás konkolya helyett dús kalászkok, bő termés ígéletét kínáló magot hint lírai szántóföldjén, a Szépség oltókésével nemesíti költői kertje gyümölcsfáit. Könnyed, ám a mesterségbeli tudás birtokában biztos kézzel papírra emelt, veretes sorai azért vethetnek könnyen visszhangot (amint a kötetfedél Egry-képe is megerősíti), s zenélnek hosszan tovább az olvasóban, mert idilli világ, a lélek napsugaras Árkádiája üzenetét hozzák. Amely a szerelem múlhatatlan boldogságával, a természet varázspillanataival, a gyermek- és ifjúkor szívesen idézett emlékeivel, a rendelt és választott mesterek utat mutató példájával teljes – és valóban úgy áll elénk, úgy bűvöl-bájos, „mint eleven ígélet”.

Miként az édes szüzi csókok a kamasz Tituszt (*Első szerelem emléke*), a habokból partra lépő, istennülő kedves a titkon leskelődőt (*Fürdőző lányok, nyári alkonyon*), a kibomló hajkorona látványa, érintése az érett férfiút (*Mint eleven ígélet; Hajnali pasztell-*

kép; Már létem hajnalán). Megkötte szívét és eszét, téphetetlen, örök kötéssel. Hogy tudja, mindig őriznie kell legbelül, ahogy a fa kívül a törzsére vésett drága betűket (*Az a név*). A Másikat megismerve nem vonz már képzeletből szőtt, álomi ideál (*A leggyönyörűbbnek*), sem csábító angyal (*Parafrazis Pierre Emmanuel versére*), elég kegyelemből, hogy az ő szerelme megadatott (*Ősz közepén a Börceháton*). Mert vele nemcsak a közös öröm (*Nocturne* – talán szándékoltan, talán szerkesztői figyelmetlenségből két azonos című vers is szerepel a kötetben, ezek közül a második, *50 miniatűr* ciklusbeliről van szó), az együttes hallgatás is ünnep (*Júniusi idill*), és amint a beteljesült vágy más világba vezet át (*Új dimenziókba*), onnan érkezik a fény, az almafavirágtól a „mandulaívű szemhéjig” röppenni be útját (*Sugár*). Hiába kísérli egybeterelni az elszéledt szavakat, szegényes nyájuk kevés elfogni a szeretett nő mozdulatait, átadni babonázó-vonzó delejét, láttatni a léptei során kiviruló, életszépítő apró csodákat (*Szavak terelője*).

Amelyek mellé a természet változásából, az évszakok körforgásából adódóakat is felelmi. A hol

járatlan (*Orosz tél*), hol csillagos, holdas nyomokkal szórt havas (*Decemberi rajz*), fagyott táj (*Karácsonyi anizs*), téli „álomcsend” (*Szalajka-völgy*) után a kikeleti pezsdülést (*Tavasszal a táj*), a lassan betelő nyár idilli békéjét (*Augusztus, Nyárvég*), s különös súllyal az őszi ragyogást. Ami éppúgy rabul ejt Epidauruszban (*Hellászi ősz*), mint a kőszent vigyázta szülőfaluban (*Őszike*) vagy a hozzá vezető, „keréknyomok-vonalazta” országúton (*Hommage à Jeszenyin*). Dalát tűz duruzsolja (*Éj a pusztán*), tücskök hegedülik (*Őszi tücskök; Őszi síp*), üres mákfejek zörgik (*Éji kert*), akácfa csörgeti rézfílléireivel (*Őszi fa*). A lombhullás szakának még csendje, a prés szüret utáni hallgatása is más (*Október végén*), mint az ugyancsak emberkéz által tönkretett tómeleg (*Vízparton*), letarolt erdő szótlan szégyene (*Hegyoldal*), ahonnan jobb az egykor volt romlatlanságához vonulni vissza.

Még akkor is, ha annak tisztaságára, önfeléd boldogságára árnyékot vet az apa korai halálának nem múló fájdalma (*Egy ukrainai katonasírra; Apám*). Hasonlóképpen, büntudattal áttört szeretettel búcsúzik az édesanyától (*Emberiség*), akinek életében nem adatott meg a munkájával kiérdemelt pihenés (*Pillanatkép anyámról, 1953*). Ám nem csupán a temetőt és a holdat strázsáló magányos fa őrzi emléküket (*Jegenye*), folyton megújítják azt a belül lombozó álomi ágak is (*Diófa*). S kimondatlanul is mindig jelen vannak a karácsonyváró készület birsalma-

illatában, hajnali harangszavában (*Régi adventek*), a megidézett gyermeki élményekben (*Tudod-e feledni?*), a „zöldkor” visszaaranyló lombjaiban (*Egy régi nyírfa emlékére*) éppúgy, mint a somogyi dombok színében (*Nocturne* – ezúttal a *Termő ágak* ciklushoz tartozó), az elfutó vízen csillanó fényben (*A Rinya partján*) vagy éppen az édes trillában (*Gyurgyalag*) és a vándorok égre írt V-jében (*Vadlibák*). Nem véletlenül lesz számára személyes *Tempevölgy* a nem szűnő szeretettel újragondolt vidék.

Mindez pedig a Berzsenyitől Takáts Gyuláig ívelő lírahagyomány megidézésére is csábít. Sőt, a mesterek sorában, e kis verses irodalomtörténetben egy élő kortárs is helyet kapott: Lator László. A Virág Benedek és Kosztolányi emlékének szentelt, a két, időben együtt „csillagzó fényjel” képzett találkozását festő *Két magyar poéta* is igazi remek, a talán legtalálhatóbb azonban a költő súlyos, fájó hiányát érzékeltető *Áprily visegrádi háza*: „Mióta nem barangol a vidéken: / erdő, hegy titkát ki vallatja ki? – / Gazdátlan járnak inni a Dunára / fogyóhold-agancsú szarvasai.”

Kerék Imre, az életmű újabb értékeként a *Mint eleven ígélet* is igazolja, méltó örököse a nagy elődöknek (az *50 miniatűr* négysorososaival Áprilynak is), éltetője a tőlük kapott tradíciónak. Csak remélni tudjuk, hogy – immár túl a hetvenötön – sokáig szélesre tárva tartja még a kaput, amely poézise fénylő, sugaras világába vezet.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható. Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati tér aluljáró újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólius bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Hermann Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

FELHÍVÁS

a Magyar Művészeti Akadémia
köztestületi tagságára való jelentkezésre

A Magyar Művészeti Akadémiáról szóló 2011. évi CIX. törvénynek megfelelően, a Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagi személyi köre – jogi értelemben – jelentősen kiszélesedett.

A Magyar Művészeti Akadémia köztestületi tagságára jelentkezve felvételét kérheti, aki DLA fokozattal vagy a köztestület alapszabályának 2. mellékletében meghatározott hazai művészeti szakmai elismeréssel – az alapszabály a www.mma.hu/alapszabaly honlapoldalon elérhető – vagy külföldi szakmai elismeréssel rendelkezik.

A köztestület **2019. január 2.** napjától ismételten biztosítja a köztestületi tagságra felvételi kérelem benyújtását; a benyújtáshoz szükséges formanyomtatvány és adatkezelési nyilatkozat az MMA honlapjáról (www.mma.hu) tölthető le.

A felvételi kérelmet – kizárólag postai úton, tértivevényes küldeményként, **2019. február 4-ig** történő postára adás mellett – a Magyar Művészeti Akadémia Titkárságának címére (1368 Budapest, Pf. 242) kell beküldeni.

mma.hu